

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
Universitas nationalis Odessae

Записки з ономастики

Випуск 11

Збірник наукових праць

Opera in onomastica

Fascicullum 11

Одеса
“Астропринт”
2008

ББК 81.031.4я5

3-324

УДК 801.311/.313(066)

Редакційна колегія

д-р філол. наук *Ю. О. Карпенко* (відп. редактор),

д-р філол. наук *М. І. Зубов* (заст. редактора),

ст. викл. *С. П. Павелко* (відп. секретар)

д-р філол. наук *О. І. Бондар*,

д-р філол. наук *І. М. Железняк*,

канд. філол. наук *Г. Ю. Касім*,

д-р філол. наук *Т. Ю. Ковалевська*,

д-р філол. наук *І. М. Колегасва*,

д-р філол. наук *В. В. Лучик*,

канд. філол. наук *Л. Ф. Фоміна*,

д-р філол. наук *Є. М. Черноіваненко*,

д-р філол. наук *Н. М. Шляхова*,

д-р філол. наук *В. П. Шульгач*,

канд. філол. наук *Т. Ф. Шумаріна*

“Записки з ономастики” внесені до переліку № 4 наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата філологічних наук: Постанова Президії ВАК України № 2-02/2 від 9.02.2000 // Бюлетень ВАК України. — 2000. — № 2. — С. 74.

Збірник зареєстровано в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України 05.07.2004 р. Свідоцтво: серія КВ № 8934.

(Мова видання: українська, російська, болгарська, англійська, польська, чеська)

ПСИХОФОНОСЕМАНТИКА ЖІНОЧОГО ІМЕННИКА

Проблема звукосимволізму — це проблема, про яку так часто сперечаються мовознавці та філософи.

Питання *звук і значення* цікавили Св. Августина, Фому Аквінського, Ж. Руссо, Р. Декарта. На зв'язок звука і значення звертав увагу М. В. Ломоносов, А. Йоханнессон, Г. Ревеса, А. Стиркін. Теорії звукосимволізму розглядалися С. В. Вороніним, І. І. Валуйцевою, В. В. Івановим, В. В. Левицьким, О. П. Журавльовим.

Найбільш цікавою та важливою в теорії звукосимволізму є проблема відношень між фонетичною формою та значенням, змістом слова. У сучасній лінгвістиці існує думка про довільність зв'язку між звучанням і значенням, однак часто висловлюється і протилежне судження. Інтуїтивне переконання в тому, що фонетична форма слова не може залишитися безвідносною до його змісту, висловив А. В. Чичерін: “Якщо б усі слова були тільки умовними знаками, що позначають предмети, що б заважало арфу назвати байкою, а дуб — івою. У всіх цих випадках кожний відчуває зв'язок звука зі змістом” [4: 117]. На думку Е. Г. Аветяна, звукове оформлення слова знаходиться у відомій психологічній відповідності зі значенням. Воно ніби личить значенню не тільки в асоціативному, але і в чисто естетичному плані [4: 117].

Дослідження з фонетичного символізму дозволили отримати експериментальні підтвердження вмотивованості звучання значенням. В. М. Галич вважає, що асоціативне значення власного імені, зумовлене акустико-артикуляційними ознаками звуків мови, їх національною специфікою, визначає перший план образності [2: 62]. М. В. Ломоносов, убачаючи прямий зв'язок між звуковою формою і значенням слова, сформулював рекомендації щодо використання цього явища в художній літературі: “Часте повторення літери А сприяє вираженню величі, глибини й висоти, а також раптового страху; через а можна передати приємне, радість, ніжність, через о, у, й — страшні й сильні речі: гнів, задріст, страх і сум” [2: 62].

Змістовність звучання є важливою для імен, свідченням цього є перехід чоловічих імен у жіночі і (дуже рідко) навпаки. На-

приклад, ім'я Інна було первинно чоловічим. Але його “жіноче” звукове оформлення (голосний [i], що стоїть на початку слова під наголосом, — маленький, ніжний, світлий, слабкий, тихий) перевело його у розряд жіночих. А ім'я Микита жіночим не стало, наголошений голосний [и] — великий, грубий, темний, сильний, гучний. На думку О. П. Журавльова, на життя власних імен майже не впливають ніякі інші фактори, крім змістовності звучання [3: 65]. Наприклад, через неблагозвучність щезають імена Марфа, Федот, Фома. Імена Людмила, Лілія, Ірина, Юлія, Олександр, Андрій розповсюджені тому, що звучать гарно і відповідно: жіночі імена “жіночо”, а чоловічі — “мужньо”. Більшість жіночих імен мають сонорні звуки [л], [н], а також голосні [а], [і]: Алла, Аліна, Ганна, Олена, Світлана. Тобто естетика імені передбачає красу його звукової оболонки [5: 13].

Спираючись на фонетичні значення та кольорові асоціації голосних звуків, що входять до складу імен, спробуємо охарактеризувати сучасний жіночий іменник. Зупинимось на популярних жіночих іменах, які подаються у словнику-довіднику Л. Беля “Ім'я для дитини в українській родині”. Фоносемантика жіночих імен досліджувалася за такими ознаками: гарний — поганий, ніжний — грубий, світлий — темний, сильний — слабкий, веселий — сумний, гучний — тихий, добрий — злий. Також враховувались кольорові асоціації голосних звуків, що входять до складу імен. Перевага надавалася фонетичним значенням та кольоровому забарвленню наголошених голосних, а також тих, які повторюються в імені. Фоносемантику, кольорові асоціації голосних звуків української мови ми виявили у ході психологічного експерименту, проведеного на основі експериментально-психометричного методу вивчення символічного значення голосних російської мови О. П. Журавльова. У результаті трьох проведених експериментів нами було визначено чіткі кольорові асоціації українських голосних звуків: звук [а] респонденти охарактеризували як червоний, [о] — білий, [у] — жовтий, [и] — чорний, [і] — синій, [е] — зелений. Для більшості респондентів український звук [а] — гарний, великий, грубий, світлий, сильний, холодний, швидкий, веселий, гучний, добрий; звук [о] — гарний, великий, ніжний, світлий, сильний, гарячий, повільний, веселий, гучний, добрий; звук [у] —

гарний, великий, ніжний, світлий, сильний, холодний, швидкий, веселий, гучний, добрий; звук [и] — гарний, великий, грубий, темний, сильний, гарячий, повільний, сумний, гучний, злий; звук [і] — гарний, малий, ніжний, світлий, слабкий, гарячий, повільний, веселий, тихий, добрий; звук [е] — гарний, великий, грубий, темний, сильний, холодний, повільний, сумний, гучний, злий.

Як бачимо, звуки безперечно володіють фонетичним значенням, сполучення звуків теж володіють ним. Психологічно важливе значення має також позиція звука у слові, наголошеність та повторення голосного. Зокрема, значення імен з двома або трьома однаковими голосними — Ада, Алла, Варвара, Ганна, Жанна, Лада, Наталка, Тамара, Яна — можна охарактеризувати за значенням голосного [а]. Ці імена гарні, грубі, світлі, сильні, веселі, гучні, добрі. Оскільки до складу даних імен входять кілька звуків [а], то вони червоного кольору. Фонетичне значення онімів з голосними заднього ряду [а], [о], [у] теж майже однакове: імена Зоя, Ольга, Соня з наголошеним [о] та голосним [а] (всі характеристики голосних збігаються, крім ознаки “ніжний — грубий”, оскільки в наголошеній позиції стоїть звук [о], то й переважає ознака [о]), ім’я Любов з наголошеним [о] та голосним [у] — гарні, ніжні, світлі, сильні, веселі, гучні, добрі; білого кольору; однак імена з наголошеним [а] та голосним [о] (Богдана, Оксана, Роксолана) та ім’я з наголошеним [а], голосним [у] (Уляна) червоного кольору (за наголошеним голосним [а]), і відрізняються від імен з голосними заднього ряду, зокрема з наголошеним [о], тільки ознакою грубості.

Своєрідна фоносемантика жіночого іменника з голосними заднього ряду [а], [о], [у] і голосними переднього ряду [и], [е]. Імена Броніслава, Мирослава з наголошеним і повторюваним [а], голосними [о], [и], Тетяна з наголошеним і повторюваним [а], голосним [е] — гарні, грубі, світлі, сильні, веселі, гучні, добрі, червоного кольору. Не всі характеристики звуків [и], [о], [а] збігаються. Спільні для них значення — гарний, сильний, гучний. На відміну від світлих, веселих, добрих [о], [а], звук [и] — темний, сумний, злий. На відміну від ніжного [о] звуки [а], [и] — грубі. Спільні значення звуків [е], [а] — гарний, грубий, сильний, гучний. На відміну від світлого, веселого, доброго [а], звук [е] — темний, злий,

сумний. Але якщо враховувати ознаки наголошеного [a], який до того ще й повторюється у даних іменах, то переважають значення грубий, світлий, веселий, добрий.

Імена, в яких наявні різні голосні, з наголошеними [i] теж мають багато спільних рис. Наприклад, Віта, Зіна, Інна, Кіра, Лідія, Ніка, Ніна — гарні, ніжні, світлі, слабкі, веселі, тихі, добрі, синього кольору. Спільні значення для звуків [i], [a] — гарний, світлий, веселий, добрий. Однак оніми охарактеризовано за ознаками наголошеного [i], бо [a] знаходиться в ненаголошеній позиції і не повторюється, тобто не впливає на фоносемантику імен. Такого ж значення та кольорових асоціацій набувають імена Альбіна, Анастасія, Каміла, Марія, Таїсія. Наголошений [i] синього кольору, але оскільки ці імена містять повторювані [a], то вони набувають фіолетового відтінку.

Імена Ангеліна, Анжеліка, Едіта, Регіна містять три голосних [a], [e], [i], які мають єдине спільне значення — гарний. Оніми Ангеліна, Анжеліка характеризуємо за ознаками наголошеного [i] та повторюваного [a] (гарні, грубі, світлі, сильні, веселі, гучні, добрі); ім'я Едіта має ознаки наголошеного [i] та початкового [e] (гарний, грубий, темний, сильний, сумний, гучний, злий), а онім Регіна — тільки наголошеного [i] (гарне, ніжне світле, слабке, веселе, тихе, добре). За кольоровими асоціаціями наголошеного [i] дані імена синього кольору.

Спільне значення звуків [a], [o], [i], які зустрічаються в іменах Антоніна, Кароліна, Софія — гарний, світлий, веселий, добрий. Однак оніми з повторюваним [a] — грубі, сильні, гучні, а онім Софія набуває ще й спільних ознак звуків [o] та [a] (гучний). Онім Вероніка, як і всі попередні з наголошеним [i], синього кольору, містить спільні значення звуків [e], [o], [i], [a] (гарний, ніжний, світлий, сильний, веселий, гучний, добрий).

У групі імен з різними голосними, але з [i] ненаголошеним, цікаво представлена кольорова гама: Аріадна, Діана, Іванна, Маріанна, Світлана, Сніжана, за наголошеним голосним, червоного кольору, Валерія, Євгенія, Ізабелла, Віолетта — зеленого, Вікторія — білого, Ірина — чорного, Юлія — жовтого. Безперечно, оніми за наявністю голосних можуть мати широкий спектр кольорів, зокрема Віолетта — зелений, червоний, білий, синій. З боку пси-

хофоносемантики всі імена гарні, сильні, гучні, грубі (крім імен Юлія, Вікторія), веселі, світлі, добрі, але імена Валерія, Євгенія, Ізабелла, Віолетта (за наголошеним [e]) — темні, злі, сумні.

Дослідивши психофоносемантику та кольорові асоціації 70 жіночих імен, ми бачимо, що голосний наголошений [a] зустрічається у 22 іменах, [o] у 6 іменах, [и] — 10 іменах, [і] — 20 іменах, [e] — 11 іменах, звук [у] — тільки в одному гарному, ніжному, світлому, сильному, веселому, гучному, доброму імені жовтого кольору — Юлія.

Можна вважати імена з наголошеним [a] — Ада, Алла, Аріадна, Богдана, Броніслава, Варвара, Ганна, Діана, Жанна, Іванна, Лада, Маріанна, Мирослава, Наталка, Оксана, Роксолана, Світлана, Сніжана, Тамара, Тетяна, Уляна, Яна — гарними, грубими, світлими, сильними, веселими, гучними, добрими, червоного кольору; імена з наголошеним [і] — Альбіна, Анастасія, Ангеліна, Анжеліка, Вероніка, Віта, Едіта, Зіна, Інна, Каміла, Кароліна, Кіра, Лідія, Марія, Ніна, Ніка, Регіна, Софія, Таїсія — гарними, ніжними, світлими, слабкими, веселими, тихими, добрими, синього кольору; імена з наголошеним [e] — Анжела, Белла, Валерія, Віолетта, Єва, Євгенія, Ізабелла, Ксеня, Леся, Олена, Стелла — гарними, грубими, темними, сильними, сумними, гучними, злими, зеленого кольору; імена з наголошеним [и] — Валентина, Галина, Ірина, Карина, Катерина, Лариса, Людмила, Маргарита, Марина, Христина — гарними, грубими, темними, сильними, сумними, гучними, злими, чорного кольору; імена з наголошеним [o] — Вікторія, Елеонора, Зоя, Любов, Ольга, Соня — гарними, ніжними, світлими, сильними, веселими, гучними, добрими, білого кольору.

Єдине спільне значення для всіх українських голосних — гарний. Тому можна стверджувати, що всі жіночі імена є гарними. Щодо кольорових асоціацій, то більшість досліджуваних жіночих онімів забарвлені основними кольорами спектру (22 червоних і 20 синіх).

1. Белей Л. Ім'я дитини в українській родині: Словник-довідник. — Ужгород, 1993.

2. Журавлєв А. П. Звук и смысл. — М., 1981.

3. Журавлєв А. П. Фонетическое значение. — Л., 1974.

4. Галич В. М. Естетична значущість фонетичної оболонки антропоніма (на матеріалі творчості Олеса Гончара)// Мовознавство. — 2001. — № 4.

5. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник/ За ред. В. М. Русанівського. — К., 2005.

Ю. О. Карпенко

НАВКОЛО СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЕТНОНІМІЇ

Прогрес — це поліпшення життя, осягнення науки й техніки, поглиблення розуміння сутності світу. Ми звикли до того, що розвиток людини та її мислення, всесвіту, органічної й неорганічної природи врешті-решт, прямо чи опосередковано зводиться до прогресу. Але ж це далеко не так. Особливо яскраво це видно в мистецтві. Не можна, сказати, що скульптури Зураба Церетелі ліпші за праці Мікеланджело Буонаротті, а твори Юрія Андруховича сильніші за твори Михайла Коцюбинського. З очевидністю справа обстоїть навпаки. Пізніший творець, як правило, не є кращим творцем. І це стосується не тільки мистецтва.

Ісаак Ньютон сказав, що його досягнення зумовлені тим, що він стояв на плечах геніїв. Встановлені Евклідом аксіоми не треба відкривати ще раз і не треба удосконалювати, треба просто усвідомити й засвоїти те, що зробив Евклід. Наука, а за нею й техніка в принципі йдуть шляхом прогресу. Не було колеса, а потім люди його придумали (в доколумбівській Америці до колеса так і не дійшли), не було космічних кораблів, а тепер літають. Прогрес! Чи не найразючішим фактом є прихід видатних учених, фізиків, Нобелівських лауреатів до Бога. Думка, обмірковування Всесвіту дало те, чого не змогла досягти інквізиція. Ось де перемога прогресу!

Однак і науку не можна визнати абсолютним царством прогресу. Мозок — інструмент індивідуальний, і він може випередити загальну думку на сотні років. Деякі ідеї Леонардо да Вінчі (наприклад, вертоліт) матеріалізувалися саме через сотні років, а деякі не матеріалізувалися й досі.

Тут доречно сформулювати характерну закономірність. Конкретні речі встановлюються надійніше, переконливіше, ніж абстрактні. Чим складніша концепція, тим важче її обґрунтувати. Ці

здавалось би самоочевидні й досить примітивні твердження далеко не завжди беруться до уваги. Концептуальний різнобій безперервно ширшає. У мене враження, що нині існує стільки розумінь, що таке нація, скільки є вчених, що займаються цим питанням. Тобто немає двох учених, які розуміли б сутність нації однаково. Які риси притаманні нації? Скільки таких рис існує? Чим і як одна нація відрізняється від іншої? Якими є відношення нації й тої попередньої етнічної групи, з якої ця нація виникла? Коли, в яких умовах виникають нації? Як співвідносяться поняття нація і народ? Питань такого роду можна сформулювати ще кількадесят (наприклад, мов існує близько 6000, а скільки націй є на світі?) А ось відповісти на ці питання, хоч на кілька з них, сутужно. Власне, відповіді існують. Але їх надто багато з кожного питання, що, зрозуміло, викликає недовіру до цих відповідей.

У короткій антології, що додана до змістовної монографії С. Павлюка “Етногенеза українців. Спроба теоретичної конструкції” [4], уміщено й уривок праці Ентоні Сміта “Національна ідентичність”. Е. Сміт говорить про етнічну спільноту, а не про націю, хоч і зазначає, що існування держави “відіграло провідну роль у розвитку чуття етнічної спільноти, а зрештою і чуття єдиної нації” [4: 245]. Так ось Е. Сміт виділяє шість головних атрибутів етнічної спільноти, першим серед яких називається “групова власна назва” [4: 240].

Ось про назву й націю, назву й національну спільноту хотілось би трохи поміркувати. Іван Якович Франко був *бойко*, що не раз акцентував. Між двома межовими етнічними назвами — *бойко* і *слов'янин*, що обидві стосуються Івана Франка, уміщається ще цілий ряд проміжних, з виразним етнічним значенням: *галичанин*, *русин*, *рутенець*. А ось назва *українець* юридично за життя Івана Франка його не стосувалася, бо Руська Рада заступила термін *русин*, *руський* на *українець*, *український* вже після смерті І. Я. Франка. Тепер ми не називаємо І. Франка інакше, як українцем, одним з найславетніших українських письменників і мислителів. А сам Франко незадовго до смерті казав: “усі ми, українці й галичани, думаємо однаково”, тобто відносив себе до галичан, яких не відмежовував від українців. Певна плинність, різнообсяжність групи етнонімів, що, як правило, супроводжує один народ, не знижує

вагомості його назви, а становить специфіку цієї назви, яка залежно від акцентованого змісту, точки зору, позиції, мови проявляє себе як група різних назв.

Отже, не назва, а купа назв супроводжує кожне етнічне утворення аж до появи нації включно. Мене дивують учені, які твердять, що української нації ще немає, то вона (в кращому разі) щойно формується — і дай Бог, щоб сформувалася. Як це так? — Тарас Шевченко був, Богдан Хмельницький був, а української нації ще немає? Був навіть президент незалежної української держави Михайло Грушевський, а української нації не було? Неправда це. Була і є уже сформована українська нація. Інша річ, коли говорять про потугу, злітованість української нації, то вона втрачає мало не всі параметри зіставлення з Францією, з якою дуже люблять порівнювати Україну наші вчені. Але то — зовсім інше питання, не пов'язане з проблемою існування чи відсутності нації.

Далі розглядаю тільки ономастичний аспект етнічної спільноти — з нацією як її вершиною. В Україні давно існують і досі активно вживаються територіальні назви, що не є племінними, слугуючи позначенням певного історично виділеного регіону країни та його мешканців. За цими назвами (хоронімами) називаються й люди, що заселяють дані регіони: *Полісся -поліщуки, Поділля — подоляни, подоляки, Бойківщина — бойки*. Існує два генетично досить відмінні типи таких назв:

1) первинним виявляється хоронім, і люди, що заселяють цю територію, позначаються похідною від хороніма територіально- (чи локально-) етнічною назвою: *Полісся > поліський > поліщуки*, з суфіксом *ськ > щ* і суфіксом *ук*, що синхронічно вже сприймаються як єдиний суфікс *-щук*; *Поділля > подоляни*, з найпопулярнішим серед назв людей за місцем проживання суфіксом *-ян-*; *Волинь > волиняни*; *Буковина > буковинці*; *Галич > Галичина і Галич > галичани* (як *Львів > львів'яни*), причому сучасні словотвірні стосунки змінилися і тепер сприймаються виключно як *Галичина > галичани*;

2) відповідно до первинності назви етнічної групи людей територія, яку вони заселяють, позначається за їх найменням: *бойки > бойківський > Бойківщина, лемки > лемківський > Лемківщина, гуцули > гуцульський > Гуцульщина*. Генетично назви цього другого типу найцікавіші й найскладніші. Назви першого типу досить

прозорі. Вони утворені від хоронімів, а ці хороніми мають прозору структуру: *Полісся, Буковина*. Певні труднощі з'являються тільки з інтерпретацією назв *Волинь, Галич*. А ось як пояснити назви *бойки, лемки, гуцули*? Я маю пояснення кожної з цих назв, що повторюють вже висловлені раніше інтерпретації, але з рядом істотних уточнень. Оскільки всі ці пояснення опубліковані, не стану їх переказувати, відсилаючи зацікавлених до відповідних статей [2]. М. Л. Худаш теж має пояснення цих назв (усі їх він виводить з антропонімів), що ніяк не пересікаються з моїми [11]. Мої пояснення вчений вважає абсолютно неприйнятними, як і я — його пояснення. Існують ще й інші точки зору, серед яких істинну назвати наразі не вдається.

В усякому разі назви, утворені від позначення людей, а не територій, виявляються значно складнішими для осмислення. В цьому зв'язку цікавою є назва *слобожани* — *Слобожанщина*. З одного боку тут маємо словотвірні стосунки типу *гуцули* — *Гуцульщина*. Хоронім *Слобожанщина* явно утворений від лексеми *слобожани*. Однак люди їхали туди, де мали змогу утворити слободу, а не тому, що були слобожанами. Слобожанами вони ставали в Слобожанщині, що всупереч своїй структурі є семантично первинною назвою. Історично тут маємо таку картину: першоджерело словотвірного ряду — слово *слободи* “пільги, привілеї, які надавалися на певний час тим, хто оселявся на незаселених землях, пор. “тікали сюди на слободи”, “утекти знову кудись на слободи” [7: 365]. Ті, хто одержував *слободи*, називалися *слободяни* або *слобожани*. Багато слобожан осіло на півночі Лівобережної України, приблизно в районі сучасної Харківщини, тому ця територія й стала іменуватися Слобожанщина. Назва, отже, йде від місця проживання, а не від людей, які там проживають.

Гадаю, що таким локально-етнічним найменням було колись і слово *Україна*, на що дослідники, які багато чого понаписували про *Україну (україну)*, уваги не звернули. Генетично це праслов'янське слово, найглибше досліджене В. Г. Скляренком, означало “віддалена частина території племені”, згодом “віддалене князівство, волость, вотчина” [6: 151]. Сема віддаленості могла відсторонити етнічне забарвлення слова, і тоді *україною* називали будь-яку далеку територію, не пов'язану з Київською Руссю. Приклади тако-

го семантичного розширення слова навів С. Шелухин. Але не це вторинне, побіжне зрушення семантики слова вплинуло на його подальший розвиток. Мені імпонує думка М. Грушевського, який у старому слові *україна* бачив саме “погранича”. Пізніше цей сенс звужився до одного, найнебезпечнішого кордону, південно-східного, звідки весь час сунули навали кочових імперій. Поєднавши-ся з конкретною територією між Доном і Дніпром, слово *Україна* з загального стало власним і набуло сенсу локально-етнічної назви. У XII ст. воно позначало вже порівняно невелику територію на Лівобережжі, яка ще залишалася в складі Київської Русі, тоді як раніше під рукою київського князя була вся земля між Дніпром і Доном [3].

Ця Україна, руська територія серед земель, що стали вже половецькими, була небезпечним і престижним місцем, де тривалий час проходила основна лінія захисту Київської Русі, де можна було легко загинути й легко стати багатирем, уславитися. Саме там творилися (принаймні зароджувалися) билини, десь там виникло “Слово о полку Ігоревім”. Назва *Україна* стала привабливою, бути її мешканцем стало престижним. Якби не така семантична динаміка слова, якби воно означало просто “віддалене князівство” чи щось подібне, воно б ніколи не стало поширюватися на весь український народ, не стало б назвою національної держави. Назва поширювалася по нашій землі, що називалася до того *Руссю*, довго, від XII до XX ст. У часи поширення цієї номінації цілком можливі були сполучення локально-етнічних назв у географічних описах, зокрема у Г. Боплана, на взірць *Україна й Волинь, Поділля й Україна*. Вираз *Україна й Галичина* тримався до XX ст.

Мешканців України не одразу почали називати *українцями*. Етнонім цей увійшов в ужиток десь у XVII ст., а в XIV-XV ст. українців, як і білорусів, ще називали *русинами* [13: 39], причому цей останній етнонім, який свідчиться тільки з XII ст., існував з глибшої древності, може з VI ст. [13: 35]. У цьому зв'язку варто звернути більше уваги на те, що *українець* -то не єдина форма етноніма, похідного від назви Україна. У І. І. Срезневського знаходимо утворення *украинникъ* “мешканець порубіжної місцевості” (1503 р.) та *украинянинъ* з тим же значенням, засвідчене в Іпатіївському літописі під 1208 р. [8: 1185]. Якщо перша форма

має нетиповий для цієї групи назв суфікс *-ьникъ* (пор. *робітник*, *розбійник*), то друга — найтипівіший: *-ян-*, пор. *подолянин* та ін., зрештою і *слов'янин*. Була, отже, конкуренція, в якій перемогла форма на *-ець*, як в утворенні *буковинець*.

Ми не будемо заглядати в зміст етноніма *русин*, давньої назви українців. Найліпше на сьогодні це зробив В. Г. Складенко [5]. Звернемо увагу лише на два істотні для нашої теми моменти. По-перше, назву утворено суфіксом *-ин*, яким в українській мові переважно творять однину від множини, якщо множина має фінальне *-яни*: *подоляни* — *подолянин*, *поляни* — *полянин*, *селяни* — *селянин*. Тому можемо вважати, що назву *Русь* у давнину розуміли як множину, як множинну етнічну назву: *Русь* — *русинь*. Оскільки таке творення однини, на відміну від форми типу *деревлани* *-деревланин*, було рідкісним, суфікс *-ин* “приріс” до твірної основи і утворив уже стандартну форму множини *русини*. Власне, етноніми такого роду на *-ин* (*грузин* — *грузини*) усі, гадаю, походять від хоронімів {*Грузія* > **Грузь*}, які осмислювалися як множинна етнічна назва людності.

Висловлені словотвірні міркування дають додаткові аргументи (це вже по-друге) на користь того, що назви *русин*, *українець* ніколи не були назвами членів племен, як назви *Русь*, *Україна* ніколи не мали племінного статусу. Слов'янських племен *русини* чи *українці* не існувало. Ці назви слід долучити до групи розглянутих вище територіально- (чи локально-) етнічних назв типу *Полісся* — *поліщуки*, *Лемківщина* — *лемки*. Однак, цим назвам судилося не застигнути на територіально-етнічній стадії, а розширити свою семантику до повноцінних етнонімів — назв представників усього народу, що розмовляє даною мовою, тобто усієї етнічної спільноти, усієї нації.

Територіально-етнічні назви сформуватися на зміну назв племінних. Ці два різні типи етнічних назв розмежовуються не своєю мовною структурою, а своєю позамовною сутністю. Племінна назва ґрунтується чи ґрунтувалася давніше в ранній період свого існування на кровній спорідненості, а територіально-етнічна назва мотивується тільки територією спільного проживання. Генетично ж назви племен мають джерела, тотожні з назвами територіально-етнічними. Це або якісь прикмети самих людей, членів племені,

або позначення території, на якій вони живуть чи жили в той час, коли одержували назву.

На територію вказують, приміром, назви *поляни* та *деревляни*, але історія застає обидва ці племені в лісі. Для деревлян назва відповідає реальному станові, а для полян — ні. Це означає, що поляни жили значно південніше, в степу, імовірно з виходом до Чорного моря, але потім були потіснені войовничими степовиками на північ, у ліси, де їм довелося, в свою чергу, відтіснити деревлян трохи далі на північ. Назва *деревляни* й території їх помешкання *Дерева* стали прямими семантичними попередниками пізнішої територіально-етнічної назви *Полісся, поліщуки*.

Усього нам відомі назви 17 східнослов'янських племен (чи союзів племен). З них в основу української мови лягло 10 племен: поляни, деревляни, дуліби, бужани, волиняни, сіверяни, білі хорвати, лужани, уличі й тиверці. В основі російської мови чотири з половиною племені. Половина — це північна частина кривичів. А ще: новгородські словени, в'ятичі, полочани й смоляни. Білоруська мова виникла на базі другої, південної частини кривичів, а також племен дреговичів та радимичів.

У зв'язку зі східнослов'янськими племенами виникає чимало питань, значно більше, ніж стосовно територіально-етнічних назв. Чому більше половини племен ввійшли в українську мову? Відповідь: тому що українська мова виникла в межах прабатьківщини слов'ян, тоді як інші групи слов'ян її покинули й утворилися вже на інших територіях. Слов'янську прабатьківщину покинули спочатку західні слов'яни, венеди, які пішли на Віслу (III ст. до н. е.), далі рушили південні слов'яни (V ст. н. е.), що подалися на Дунай і далі на Балкани. Потім зі старої східнослов'янської землі, відійшли, перетнувши Десну, на північний схід, на угро-фінські землі майбутні росіяни (V-VI ст. н. е.), і десь тоді ж, перейшовши Прип'ять, на північ, поміж балти, проникли предки білорусів.

При цьому частина племен розпадалася — хтось залишався, а хтось ішов на нові землі. Пам'ять про переселення частини уличів і тиверців досі утримують назви російських міст *Углич* і *Твер* на Волзі, але основна частина цих двох непосидючих племен мігрувала в межах України, зрештою витворивши гуцулів (**oğylici* > угличи > уличі > улці > уцули > гуцули) та, імовірно, буковинців,

із заміною назви *тиверці*, яку І. Добродомов доказово пояснив як фонетично закономірну трансформацію етноніма *тюрки*: довге передньорядне *й* дало на слов'янському ґрунті *-иве-*, а *к* за третьюю палаталізацією перейшло після *р* у *ц*.

Такі поділи відбувалися й раніше, при розходженні західних, південних і східних слов'ян. Зрозуміло, що племена, які зазнавали таких поділів, належали ще праслов'янському етносу. Праслов'янським було колись могутнє плем'я *дулібів*, яке відоме не лише у східних слов'ян, по Західному Бугові, з центром Волинню [1, 1: 36], а й у західних слов'ян, у Чехії, з фонетично закономірною формою *dudlěbi*, де явно прозирає *дудка*, яка, можливо, породила й назву *Волинь* (*волинка* — це теж спеціалізований різновид дудки). Дулібська могуть проіснувала до VII ст., коли дуліби були погромлені аварами (літописними обрами). Битих не поважають — і в гвірках Болгарії та південної Росії досі зберігається слово *дулеб*, *дуляп* з експресивним сенсом “дурень”. Залишки та нащадки дулібів збереглися як два східнослов'янські племені вже не праслов'янської древності — *волиняни* й *бужани*, названі за місцем проживання. В інтерпретації М. Грушевського це виглядає так: “Дуліби пізніше звалися бужанами, а ще пізніше волинянами” [1, 2: 301].

Інше могутнє плем'я ще праслов'янської доби — *поляни*. Їх древність теж підтверджується фактами перенесення — і до західних, і до південних слов'ян. Якщо визнавати існування праслов'янської доби і при тому існування її на Дніпрі, то численні слов'янські етноніми, похідні від *поле*, не слід етимологізувати кожен раз від окремого *поля*, а всі (більшість) виводити з етноніма *поляни*, яких історія застала коло Києва і які раніше сиділи значно південніше, у полі біля Чорного моря, яке пізніше одержало скіфську назву *степ* і слов'янську засудливу *дике поле*. Це стосується і Польщі, і “польських” етнонімів, відомих у Македонії та Болгарії.

І дуліби, і поляни, будучи могутніми племенами, починали у східних слов'ян державотворчі процеси, що охоплювали не один племінний союз (так було в усіх слов'ян), а більшу їх кількість. У дулібів цей процес був якимось пов'язаний з Антським державним утворенням (дуліби = анти?) і кінчився поразкою.

У полян, завдяки активній участі варягів (у розумінні В. Г. Склярєнка, тобто рюгенців, колишніх кельтів) справа завершилася пе-

ремогою і створенням могутньої Київської держави, що одержала назву *Русь*.

У праслов'янські часи вже існували також племена: *деревляни*, які були й серед західних слов'ян (полабських), і серед південних, на Балканах; *сіверяни* (сѣвера) у складі східних слов'ян сиділи між Дніпром і Доном, потім значно звузили свою територію під тиском кочівників, але сіверяни були і в складі тих семи слов'янських племен, що увійшли у 675 р. у згоду з булгарським (тюркським) ханом Аспарухом і разом захопили значну частину Балкан: *білі хорвати*, хоч це плем'я дехто взагалі виключає зі складу східнослов'янських [10: 206], але воно, імовірно, у цьому складі було, причому епітет *білі*, як то добре показав О. Трубачов, означає у межах східнослов'янського світу “західні”, пор. *Біла Русь*, *Білорусія*, при занепаді назв *Червона Русь*, *Чорна Русь* і, відповідно, зникненні традиційного кольорового позначення частин світу. Сенс *білі* “західні” нібито засвідчує, що саме східнослов'янські генетично (територіально) хорвати опинилися і на Балканах (нині самостійна держава Хорватія), і серед західних слов'ян, “між Лабою й Одрою” [1, 1:211].

Особливе місце займає найсумнівніша і, може, найцікавіша назва, засвідчена не літописцем Нестором, як майже всі інші східнослов'янські назви племен, а лиш двічі Константином Багрянородним у 40-х рр. X ст.: *λενζάνινοι*. М. Грушевський ототожнює їх з *лучанами*, населенням Луцька (чи племенем навколо Луцька, давніше Лучьска), а С. Трубачов зв'язок племені, названого Константином Багрянородним, з *лучанами* однозначно заперечує. Грецька літера ζ, дзета передавала якийсь слов'янський звук, відсутній у грецькій мові. Це міг бути звук [ч], але *лучани* знаходилися надто далеко від записувача і були не дуже відомими в Східній Славії. Але дзета не обов'язково передавала [ч]. Вона могла, приміром, передавати й звук [ж]. Тоді маємо не *лучан*, а *лужан*. *Лужан* у Східній Славії взагалі не знали. Але лівобіч нижнього Дніпра знаходився славнозвісний *Великий Луг*, в районі якого якраз і локалізувалися грізні дніпровські пороги. Припущення: *Cendzaninoi* — це *лужани*, одне з праслов'янських племен, спирається на те, що: 1) Великий Луг був просто ідеальним місцем для оселення [12]; 2) слов'янське плем'я *лужан* давно з цього приваб-

ливого місця витіснили кочівники, і Нестор просто про це плем'я не знав; 3) західні лужичани (і горішні, і долішні) мають джерелом назви свою *Лужицю*, але вона, гадаю, йде з Великого Лугу, а не з місцевих денотатів. Це припущення треба перевіряти й розглядати глибше, але залишати без населення (в кінці другої половини другого тисячоліття до н. е. воно могло бути тільки слов'янським) таке райське місце як Великий Луг видається неправомірним.

Згадаємо в цьому зв'язку ще одне праслов'янське плем'я, яке увійшло до складу джерел вже не української, а російської мови. Це плем'я *смолян*, що його існування дуже надійно обґрунтував О. Трубачов [9: 133, 135, 147, 153]. Смола, випалена з дерев, була всім слов'янам дуже потрібна, особливо до возу. Але це не означає, що кожне плем'я, зайняте смолокурством, взяло назву від смоли саме по собі, без давніх генетичних зв'язків, що вказують на єдність джерела. Такого в етнімії не буває. Якщо два племені жили на болотах і названі за цією ознакою, то, не маючи генетичної єдності, вони не мали й номінативної єдності. На лівобіччі Прип'яті, у Білорусії це були *дреговичі*, назву яких О. Трубачов колись жартома переклав як “болотовичі”, а в Польщі *лютичі*, яких теж можна назвати болотовичами, пор. лат. *lutum* “багно, мул”. Різна генеза цих непраслов'янських племен дала й різні їх назви. Отже, в підсумку можемо сказати, що:

1) У величезній групі слів, що стосуються східнослов'янської етнімії, перед ведуть два слова — *Русь* і *Україна*. Перше з них було водночас і етнімом: *Русь* (множина) — *русин* (однина), і хоронімом (*Київська Русь*), а друге — і загального назвою (*з україн далеких*) і назвою власною (“о нем же Оукраина много постана”, 1187 р.).

2) Часткові етнічні назви східних слов'ян, що супроводжують їх основні наймення, поділяються на дві великі груш, розмежовані хронологічно і функціонально — назви племінні й назви територіально- етнічні. Ті й ті мають свої іноді дуже непрості поділи та поєднання. Так, з поєднання *Біла Русь*, *Червона Русь*, *Чорна Русь* виділилося й стало національним найменням лише *Біла* (=західна) *Русь*, а два інші занепали.

3) Ті етнічні назви, які прийнято називати племінними, фактично всі насправді позначали союзи племен, певним чином схожі

на примітивні державні утворення. Цим назвам, теоретично міркуючи, передувала величезна кількість назв родових і власне племінних, серед яких не збереглося, мабуть, жодного. А серед того, що збереглося, серед назв племінних союзів, ми можемо досить чітко й об'єктивно виділити дві хронологічно різні групи: 1) праслов'янські племінні об'єднання (вони є мінімум у двох групах слов'янського етносу) і 2) племена, що виникли вже після розпаду праслов'янської єдності шляхом розділення, розмежування одного племінного союзу на два. Так, з праслов'янського племені *дулібів* виникло два вже східнослов'янські племені *бужан* та *волинян*.

4) Територіально-етнічні утворення (і їх назви), що прийшли на зміну племінним назвам, кардинально розрізняються по своїй суті, але ніяких формальних розрізень фактично не мають, вказуючи на місце проживання (пор. *поляни* й *подоляни*) або якісь прикметні риси даного людського об'єднання (пор. *тиверці* й *лемки*). Назви цих двох етнічно дуже різних груп тим не менш можуть навіть і збігатися — цілком прозоро: *волиняни* (плем'я й територіально-етнічне утворення), іноді ж досить непросто *-уличі* (плем'я) й *гуцули* (територіально-етнічне утворення).

5) Характерною особливістю всіх назв, причетних до слов'янської і зокрема східнослов'янської етнімії, є надзвичайна словотвірна розмаїтість. *Українци* — то не лише *-ц(і)*, а й *-ник(и)*: *українники*, і *-ян(и)*: *україняни*. Це неймовірно суфіксальне багатоманіття значною мірою й засвідчує самостійність розвитку різних слов'янських племен, що тим не менш поступово об'єднувалися в союзи. Разом з тим був об'єднавчий суфікс, що пов'язував усіх слов'ян від їх початку й до сьогоденного дня, залишаючися в етнімії найуживанішим. Це суфікс *-ян-*, *-ен-* (з давньою паралельною формою *-ѣн-*): *слов'яни*, *деревляни*, *бужани*, *слобожани*.

6) Слов'янські етніми дуже добре вписуються в індоєвропейську теорію В. Іванова й Т. Гамкрелідзе: прабатьківщина — Передня Азія, розпад у кінці IV — початку III тис. до н. е.; друга прабатьківщина — Північне Причорномор'я, майбутня Україна, де осіли вже тільки *давньоєвропейці*. Компонент *індо-* відколовся й мігрував у інших напрямках — Мала Азія, Північна Індія, Сінцзян. Давньоєвропейці з Північного Причорномор'я почали засе-

ляти дальшу Європу в II — I тис. до н. е. Інші гіпотези, зокрема середньодунайська та заальпійська, з етнонімією спроможні розібратися значно гірше.

1. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. — К., 1991-1992. — Т. 1-2.

2. Карпенко Ю. О. Постання назви *гуцули* // Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні. Мат. міжнар. наук. — практик. конф. — Одеса, 1996. — Ч. 2.; То звідки ж походить назва лемки? // Народознавчі зошити. — 1997. — № 6 (18); Кельтська гідронімія в Східних Карпатах // Слов'янська ономастика. Зб. наук, праць на честь 70-річчя П. П. Чучки. — Ужгород, 1998.; ця ж стаття // Слов'янський збірник. — Одеса, 1998. — Вип. 3.

3. Карпенко Ю. О. Походження назви *Україна* — загальної та власної // Ономастика та етимологія. Зб. наук, праць на честь 65-річчя І. М. Железняк. — К., 1987.

4. Павлюк С. Етногенеза українців: Спроба теоретичної конструкції. — Львів, 2006.

5. Скляренко В. Г. Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження. — К.; 2006.

6. Скляренко В. Г. Походження назви *Україна* // Мовознавство. — 2006. — № 5.

7. Словник української мови: В 11 т. — К., 1978. — Т. 9.

8. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. — СПб, 1903. — Т. 3.

9. Трубачев О. Н. В поисках единства. — М., 1992.

10. Хабургаев Г. А. Этнонимия “Повести временных лет”. — М., 1979.

11. Худаш М. Л. Антропонім *Бойко* і питання його генезису: До проблеми походження етноніма *бойки* // Мовознавство. — 1878. — № 1; Давньоруські племінні етноніми в зв'язку з іншими слов'янськими: До критеріїв етимологізації словенських етнонімів // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами. — Ужгород, 1982; Проблема походження назви *бойки* // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. — 1983; До питання походження назви *гуцули* // Мовознавство. — 1984. — № 5; Питання походження назви *лемки* // Мовознавство. — 1985. — № 6; Походження назви *гуцули* // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. — К., 1987; Происхождение названий *гуцулы*, *бойки*, *лемки* // Украинские Карпаты. — К., 1989; Походження назви *лемки* // Народознавчі зошити. — 1995. — № 5; То справді, звідки ж походить назва *лемки*? З приводу статті Ю. Карпенка “То звідки ж походить назва *лемки*?!” // Народознавчі зошити. — 1997. — № 6; До генези етноніма *бойки* і антропоніма *Бойко*: Загадкове свідчення про етнонім *бойко* Климентія Зиновієва кінця XVIII -поч. XVIII ст. // VII Всеукраїнська ономастична конференція. Статті за матеріалами конференції. — Дніпропетровськ, 1997; До питання походження назв *бойки*, *гуцули*, *лемки* // Народознавчі зошити. — 1998. — № 3.

12. Чабаненко В. А. Українська Атлантида. — Запоріжжя, 2006.

13. Чучка П. П. Історія етноніма *русин* та його споріднених // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. — К., 1992. — С. 34-41.

МІРКУВАННЯ ПРО ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОНОМАСТИКИ

Ономастика літературна чи поетична? Літературно-художня чи стилістична? Сама назва лінгвістичної дисципліни, яка вивчає власні імена у художніх творах, в українському мовознавстві досі залишається дискусійною, не канонічною. Це свідчить, по-перше, про те, що, виокремившись у самостійний розділ, літературна ономастика все ще перебуває в процесі становлення, самоутвердження, а по-друге, є предметом змагання кількох однаково сильних наукових шкіл. Змагальність, певна річ, заохочує творчий пошук, розширює і поглиблює теоретичні та прикладні результати, сприяє появі нових відкриттів, тобто цілком очевидно слугує вивершенню спільної будівлі під спільною ж назвою... А от з назвою поки що так остаточно і не визначилися: скільки шкіл — стільки й пріоритетів. Хоча, на нашу думку, без уніфікації тут ніяк не обійтися. Мусить існувати узаконений, загальноприйнятий термін, яким оперували б як основним спеціалісти і який був би узвичаєним, приступним для всього загалу. На роль такого терміна, вважаємо, найзаслуженіше претендує словосполучення **літературна ономастика**. З-поміж аргументів виділимо лише два: нинішній уживаніший статус терміна **літературна ономастика**, у порівнянні, скажімо, з **поетикою оніма** та іншими, апріорі віддає йому прерогативу на номінацію наукової дисципліни; цей термін загальнови-знаний у світі (англ. literary onomastics, фр. onomastique litteraire, нім. literarischen Onomastik), а відтак український відповідник легко ідентифікується в міжнародній термінологічній системі.

Втім, дискусії щодо самої назви дисципліни — одне із свідчень того, наскільки ця дисципліна є молодою, теоретично не зцементованою. Говорячи про перспективи розвитку поетичної ономастики, В. М. Калінкін, зокрема, зазначає: “Поетика власних імен передусім потребує розробки загальної теорії (включаючи філософські і логіко-мовні, семіотичні і культурно-естетичні аспекти), здатної охопити всі сторони цього складного явища” [3: 18]. Причому, уточнює він, ця проблема стосується не лише літературної ономастики в Україні: “Нестача узагальнюючих теоретичних

праць — головна біда розвитку цієї галузі ономастики у світі” [Там само: 18]. За великим рахунком, так, мабуть, і є. Але за дуже великим рахунком. Бо вагомий внесок у формування теоретичних засад літературної ономастики, або, за його версією, поетики оніма, зробив своєю монографією “Поэтика онима” сам же В. М. Калінкін. Бо в царині теорії літературної ономастики плідно попрацювали Л. О. Белей, Ю. О. Карпенко, Е. Б. Магазаник, В. М. Михайлов, В. А. Никонов, С. І. Зінін, Т. В. Немировська, О. І. Фоякова, інші вчені. Одне слово, процес теоретичного узаasadнення досить молодій ономастичній галузі розпочато, процес цей триває, і триває інтенсивно й небезуспішно.

Серед фундаментальних питань літературної ономастики є питання про специфіку власного імені у художньому творі. Ю. О. Карпенко виділяє п’ять специфічних ознак, які відрізняють літературну ономастику від ономастики загальнонародної. Найперше вчений відзначає вторинність літературної ономастики, яка “виникає й існує на тлі загальнонародної ономастики і зазвичай на неї спирається... Власне кажучи, те, що називають літературною (поетичною) ономастикою, можна визначити як суб’єктивне відображення об’єктивного, як здійснювану письменником “гру” загальнономовними ономастичними нормами” [7: 5]. Другою важливою відмінністю літературної ономастики і ономастики реальної автор називає їх різну детермінованість, причинну обумовленість. Якщо загальнонародна ономастика складалась століттями і детермінована історично, то в художньому творі імена вибирає або створює сам письменник, звісно, дотримуючись того ж принципу: “суб’єктивне — відбиток об’єктивного”. Наслідком цих закономірностей Ю. О. Карпенко називає функціональну перебудову літературної ономастики, тобто вихід на перше місце стилістичної функції власного імені замість номінативної. Ще одна відмінність літературної ономастики, вважає вчений, — її належність до мовлення, а не до мови — як у випадку із загальнонародною, реальною ономастикою. І, нарешті, п’ята особливість власних імен у художньому творі — здатність виконувати роль заголовка. Оскільки заголовки творів, а також їх частин, глав, розділів називають одиничні об’єкти, то Ю. О. Карпенко відносить їх до особливого типу власних імен, близьких до ідеонімів.

На жаль, на думку вченого, ономасти практично не займаються ґрунтовним аналізом заголовків художніх творів, хоча в ономастичному просторі будь-якого твору заголовок є головним його компонентом, центром, довкола якого вибудовується цей простір. Яскравим підтвердженням цього можуть слугувати назви перших збірок Євгена Маланюка: “Стилет і стилос”, “Гербарій”, “Земля й залізо”, де заголовки, як згустки енергії, вбирають у себе весь світоглядний і творчий обшир поета, притягують і групують навколо себе всі лексичні одиниці, в тому числі й оніми.

Істотну відмінність літературної власної назви від власної назви у мові окреслює В. М. Калінкін. Предметом поетики оніма, стверджує він, “є аж ніяк не власне ім’я як таке, а його специфічна трансформація — поетонім”. Учений називає три суттєві відмінності поетонімів від мовних онімів. Основна полягає в тому, що поетонім є “фікцією”, бо, навіть називаючи будь-який реальний об’єкт (особу, місцевість тощо), “ореол художнього твору переносить його в обставини вимислу, гри художніх сил”. Друга відмінність між поетонімами і власними іменами полягає в тому, “що перші різняться принциповою динамічністю змісту, постійно балансують по осі апелютив — онома”. Третьою особливістю поетонімів є характерне для них домінування естетичної функції та поетичних конотацій. Отже, літературна ономастика (поетика оніма) вивчає власні назви у літературних творах, тобто в художньому мовленні, а не в системі мови, і ці власні назви виконують, крім номінативної, характеризуючу, ідеологічну та стилістичну функції. Як і Ю. О. Карпенко, В. М. Калінкін підкреслює вторинність поетонімії стосовно реальної онімії, говорить про неї, як про вторинну систему, що моделює реальну [4: 54]. Буває, що автор художнього твору сам придумує назви персонажам, які є незвичними, неприйнятними для реального ономастикону, тоді читач такі онімічні новоутворення зразу помічає і відносить їх на адресу творця. Такі поетоніми несуть велике естетичне навантаження. І все ж, у більшості випадків поетоніми так чи інакше пов’язані з реальною онімією, тобто генетично споріднені з нею. Це “змушує буденну свідомість не помічати підміни, що відбулася: онімія художнього твору сприймається як реальна” [Там само: 54-55].

Т. В. Немировська запропонувала схему поділу літературної

онімії за родами та жанрами художнього твору, виділяючи три її види: онімію поезії, онімію художньої прози і онімію драматургії. Такий поділ зумовлений безсумнівним підпорядкуванням власних назв жанровим особливостям твору, встановленим у ньому нормам. Ці особливості й норми дуже різняться, а відтак відмінні і принципи побудови ономастичного простору, підходи до використання онімів у різножанрових текстах [12: 112 — 113].

Поетоніми, як термінологічні позначення власних імен у художньому творі, найкраще виявляють свою багатофункціональну сутність саме в поезії, де вони, насамперед завдяки літературному роду, специфіці мають, по суті, необмежені можливості щодо конотування, змістового та експресивного наповнення. І справжні майстри слова уміло користуються цими необмеженими можливостями поетонімів. У поетичних творах, в основному, відсутній сюжет, а тому в них переважають позасюжетні оніми, на відміну від прози, де власні назви позначають дійових осіб, персонажів. З огляду на це істотним є поділ літературних онімів на:

1) назви персонажів та реальних чи уявних об'єктів, описуваних у творі;

2) назви осіб й об'єктів, що не становлять предмету твору, а з'являються у якихось зв'язках, асоціаціях з описуваними у творі явищами. Усі поетоніми другої групи виконують виключно виразові, образні функції, яких є багато. Численна кількість зіставних функцій спирається на метафору і метонімію, але “власні імена при цьому не набувають нових значень, а лише розширюють можливості свого вживання” [9: 170].

Л. О. Белей у статті “До проблеми терміно-понятійної нормалізації літературно-художньої антропоніміки” під літературно-художніми антропонімами (ЛХА) пропонує розуміти якраз власні назви персонажів, що функціонують у літературно-художньому тексті, іменуючи їх персонажонімами. Зважаючи на те, що ЛХА — це власна назва персонажа, тобто дійової особи літературно-художнього твору, до числа ЛХА, на його думку, “не слід зараховувати антропонімів, які хоч і вживаються у тексті художнього твору, але називають не персонажів, а реальних чи легендарних осіб, чийі імена з тієї чи іншої причини тільки згадуються у літературно-художньому тексті” [2: 11]. Такі антропоніми, стверджує він,

найчастіше входять до складу фразеологізмів або згадуються в діалогах персонажів, але ніяк не стосуються жодного з них. До речі, Ю. О. Карпенко, розглядаючи схожі назви літературно-художньої топонімії, іменує їх онімами заднього плану [6: 59 — 60]. Не заперечуючи можливості виконання антропонімами, які вживаються у літературному тексті, але не є ЛХА, певної стилістичної функції, Л. О. Белей, однак, зазначає, що це не може слугувати підставою для отождошення їх з ЛХА. Щодо такої категоричності можна за сумніватися, бо як, скажімо, бути з літературною онімією в поезії, де персонажів часто взагалі немає, а присутній лише безіменний ліричний герой. Відтак, за Л. О. Белеєм, виходить, що оніми в поезії взагалі не є предметом літературно-художньої ономастики, їх має досліджувати стилістична ономастика. Тут бачимо ще одне підтвердження крайньої необхідності узгодження й упорядкування ономастичних понять і термінів.

Будь-який онім у художньому тексті є елементом цього тексту і працює на нього. Ставши фактом мовлення, він зазнає функціональної перебудови, тобто бере на себе виконання інших завдань, ніж у мові. Цих завдань більше, якісь відходять на другий план, з'являються нові, а найголовнішим стає стилістичне навантаження — виразність, “промовистість” поетоніма, його, якщо можна так висловитися, образодатність. Питанням розмежування і встановлення функціональної спроможності і функціональних обов'язків літературної онімії учені приділяють особливу увагу, адже йдеться про визначальне — про участь онімів, причому участь специфічну, властиву тільки їм, у творенні образності художнього тексту.

В українській ономастиці (і не тільки в українській) немає єдиної, загальноприйнятої класифікації функцій поетонімів. В “Общей теории имени собственного” О. В. Суперанська, говорячи про більш ніж тридцять функцій власних імен, до сфери мовлення відносить лише чотири: комунікативну (повідомлення, репрезентація), коли ім'я, відоме співрозмовникам, слугує основою повідомлення; апелятивну (заклик, вплив); експресивну (виразу) — звичайно у ній виступають відомі імена, які перебувають на шляху до перетворення на загальні; дейктичну (вказівну) [13: 272 — 273].

Заперечуючи можливість застосування до літературно-художньої антропонімії традиційного членування на класи, Л. О. Белей пропонує класифікувати її за стилістичною функцією, яка ґрунтується на принципі стилістичної домінанти, а відтак виділяє чотири групи літературних антропонімів: нейтральні, характеристичні, дейктичні та ідеологічні [1: 10]. Вчений також підкреслює, що “ознак певного стилістичного типу ЛХА набуває завдяки його конкретній стилістичній значущості” [Там само: 9]. Зокрема, характеристичні антропоніми він поділяє на чотири види стилістичної значущості: соціальна, національно-регіональна, часова, інформаційно-оцінна. Ідеологічним літературно-художнім антропонімам притаманна політико-оцінна стилістична значущість, дейктичним (вказівним) — власне ідентифікаційна, а нейтральні виконують суто номінативну функцію. Цю кваліфікацію літературно-художньої антропонімії, принаймні в основних рисах, очевидно, можна перенести і на інші розряди літературно-художніх онімів.

Відомий польський учений Ч. Косил виділяє, зокрема, у літературній онімії такі функціональні “вартості”: денотативна, конотативна, асоціативна, експресивна, емоційна, стилістична, естетична [14: 12 — 19].

Ю. О. Карпенко і М. Р. Мельник, вивчивши ономастичні аспекти поезії видатного майстра українського слова Ліни Костенко, виділили шість функцій власних назв у її творах: номінативну, суто називну; хронотопічну; характеризуючу; виразовості, образності, тропеїчності; експресивну; текстотвірну. Істотним вислідом їхньої роботи, яка вилилася у монографію “Літературна ономастика Ліни Костенко”, серед іншого, на наш погляд, є доведена ними теза про поліфункціональність поетонімів, які, “як правило, виконують, всупереч класифікаторській логіці, мало не всі можливі функції одразу” [10: 200]. Цю тезу автори обґрунтовують на ономастичному матеріалі одного художника, але з великою ймовірністю можна припускати, що поліфункціональність поетонімів притаманна всій художній літературі, а передовсім — поезії, і що чим більший талант митця, тим поліфункціональнішими і взаємодоповнюванішими стають у його творах власні назви. Зауважимо, що така поліфункціональність поетонімів, очевидно, і не дає змоги розкласти ці функції по полицях, тобто розробити

бездоганну методику їх розрізнення, класифікації, застосувати чіткі термінологічні визначення тощо.

Отже, єдиної кваліфікаційної системи власних імен у художньому тексті на разі не створено. Та й чи буде створено взагалі? В. М. Калінкін, наприклад, вважає: “Досвід, надбаний ономастами, дає підставу стверджувати: що створення “ідеальної” таксономічної системи функцій поетонімів, найімовірніше, неможливе” [5: 25]. Очевидно, припускає він, основним шляхом удосконалення класифікації поетичних функцій онімії буде її розвиток і постійне поповнення новими характеристиками. “Поява ж нових функцій, — переконаний вчений, — неминуча, оскільки пов’язана з принциповою нескінченністю художнього пошуку” [Там само: 25]. З висновками В. М. Калінкіна важко не погодитися хоча б з огляду на те, що він відштовхується від тези про безперервність творчого процесу, або, за його словами, про “принципову нескінченність художнього пошуку”. А нескінченність пошуку, відомо, — категорія безвідносна, вона стосується не лише художньої творчості, а й будь-якої іншої, в тому числі й вивчення літературної ономастики, або, що рівнозначно, поетики оніма. Відтак пошук якщо не “ідеальної”, то загальноприйнятої системи класифікації власних імен у художньому тексті мусить продовжуватися. Тим паче, що мова навіть не стільки про створення якоїсь канонічної системи, скільки про необхідність вироблення загальних ефективних принципів і підходів для кращого пізнання такого важливого і надпотужного елемента художнього тексту, яким є онім.

Аналізуючи функції власних назв у художньому тексті, не можна обійти увагою їх поділ, як і в реальній ономастиці, на розряди залежно від денотата. Як і в багатьох інших випадках, версії ономастів щодо кількості розрядів різняться: хтось визначає чотири-п’ять, а хтось — до двох десятків, виокремлюючи в самостійні розділи, скажімо, різновиди топонімів (гідроніми, ороніми, ойконіми, хороніми, мікротопоніми), теонімів тощо.

О. Ю. Карпенко зупиняється на дев’яти різних типах онімів: антропоніми (наймення людей), топоніми (власні географічні назви), астроніми (назви космічних об’єктів), теоніми (імена божеств), зооніми (клички тварин), ергоніми (об’єднання людей за найрізноманітнішими ознаками), хрононіми (власні назви подій,

часових відрізків), хрематоніми (назви матеріальних предметів) та ідеоніми (назви ідеальних предметів — заголовки літературних творів і взагалі назви витворів мистецтва) [8: 73]. “Всі ці різні типи онімів, — зазначає вона, — у художньому творі мають свою прагматичну скерованість, своє стилістичне навантаження” [Там само: 73]. До речі, дотримуючись концепції запровадження базовим поняттям літературної ономастики терміна “поетонім”, В. М. Калінін проводить думку про найменування ономастичних термінів, які визначають розряди власних назв за типом об’єкта іменування, шляхом заміни компонента “онім” на “поетонім” й утворення таким чином назв розрядів поетонімів, як-от антропоетонім, зоопоетонім [5: 5]. Але в даному разі, мабуть, не так важливо, як поіменувати розряд літературного оніма, важливіше, встановивши розряд, визначити функціональну сутність чи то антропоніма (антропоетоніма), чи зооніма (зоопоетоніма), простежити його роль у творенні образності художнього твору, з’ясувати внесок того чи іншого онімічного розряду у загальну ономастичну картину твору тощо.

За характером функціонування власні назви поділяють також на реальні, віртуальні і сакральні. З реальними зрозуміліше: це ті імена, якими позначаються конкретні люди, географічні об’єкти тощо і якими послуговуються повсякденно. Наприклад, у досліджуваних нами поезіях Євгена Маланюка реальними є оніми “Шевченко”, “Мазепа”, “Гонта”, “Залізник”; “Україна”, “Поділля”, “Київ”, “Синюха”; “Бровко” та інші — більшість з уживаного ономастичного ряду. Однак, потрапляючи у художній текст, вони стають віртуальними, набуваючи конотативних значень, виконуючи, крім номінативної (іноді та відходить на другий план, навіть губиться), й інші функції: хронотопічну, експресивну тощо.

Віртуальні імена притаманні саме художнім творам. Будучи для реальної онімії можливими, вірогідними, вони, все ж, є продуктом письменницької роботи над словом, його фантазії, ба, навіть прихми. Створений Є. Маланюком образ **Степової Еллади** — взірцевий приклад віртуальної власної назви.

Що ж до сакральних онімів, то вони також віртуальні, але особливо, бо є найменнями уявних денотатів — об’єктів поклоніння. **Бог, Дажбог, Перун, Лада, Аполлон, Кассандра, Прометей,**

Фенікс, Азраїл — ось лише невелика частка віднайдених у Маланюкових творах сакральних власних назв.

1. *Белей Л.* Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX — XX ст. — Ужгород, 1995.

2. *Белей Л.* До проблеми терміно-понятійної нормалізації літературно-художньої антропоніміки // Проблеми слов'янської ономастики: Зб. наук. праць. — Ужгород, 1999.

3. *Калінкін В.* До визначення статусу поетики оніма як наукової дисципліни // Проблеми слов'янської ономастики: Зб. наук. праць. — Ужгород, 1999.

4. *Калинкин В. М.* Поэтика онима. — Донецьк, 1999.

5. *Калинкин В. М.* Литературная ономастика, или поэтика онима. — Донецьк, 2002.

6. *Карпенко Ю. О.* Функції топонімічних назв у творах О. Ю. Кобилянської: До питання про топонімічну стилістику // Творчість Ольги Кобилянської. — Чернівці, 1963.

7. *Карпенко Ю. А.* Специфика имени собственного в художественной литературе // *Onomastica*. — 1986. — Т. 31.

8. *Карпенко О. Ю.* Про літературну ономастику та її функціональне навантаження // Записки з ономастики. — Одеса: Астропринт, 2000. — Вип. 4.

9. *Карпенко Ю. О.* Власні назви в художній літературі // Наукові записки. — Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград, 2001. — Вип. 37.

10. *Карпенко Ю. О., Мельник М. Р.* Літературна ономастика Ліни Костенко: Монографія. — Одеса: Астропринт, 2004.

11. *Маланюк Є.* Поезії. — Львів: Фенікс, 1992.

12. *Немировская Т. В.* Некоторые проблемы литературной ономастики // Актуальные вопросы русской ономастики. — К., 1988. — С. 112 — 122.

13. *Суперанская А. В.* Общая теория имени собственного. — М.: Наука, 1973.

14. *Kosyl Cz.* Forma i funkcja nazw własnych. — Lublin, 1983.

О. Ф. Немировська

ХРОНОНИМИ ЯК ПОКАЗНИК ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ

**(на матеріалі роману І. С. Нечуя-Левицького
“Гетьман Іван Виговський”)**

Власні назви (ВН) є надзвичайно важливою складовою лексичної системи мови, оскільки головна їхня функція полягає у відображенні історії та культури народу, національних традицій, особливостей побуту, національного менталітету і національно-мовної картини світу, “в них акумулюється й зберігається століттями історико-культурна інформація” [8:181]. Найбільш повно й

вичерпно зазначена функція реалізується в контексті художнього твору: “саме зв’язок з культурою народу, перетворює власні назви на виразні засоби художньої літератури. На відміну від реальних ситуацій, де національно-культурні риси, розкидані на великій території, по крихтах можна прослідкувати у кожному соціумі, художня література все це концентрує, збільшує і зближує” [7:127].

Серед різноманітних розрядів і класів ВН особливе місце посідають хрононіми як провідні темпоральні маркери художнього контексту; без них неможливою є побудова сюжетного руху, образної системи, усіх рівнів художності. Хрононіми є унікальним носієм історичної інформації, акумулятором пам’яті народу про важливі віхи на історичному шляху і, разом з іншими розрядами й класами ВН, є одним із засобів індивідуалізації етносу [9:112].

Дослідження ролі і функціонування ВН у художньому творі є сьогодні предметом уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених (Л. О. Белей, С. І. Зінін, М. І. Зубов, Г. І. Іванова, В. М. Калінкін, Ю. О. Карпенко, Л. І. Колоколова, Ч. Косил, Т. І. Крупеньова, Е. Б. Магазанник, В. М. Михайлов, Є. С. Отін, С. В. Перкас, О. І. Порпуліт, М. Скварчинська, А. В. Соколова, Т. М. Сулова, Р. У. Таїч, О. І. Фоякова та ін.). Більшість дослідників, аналізуючи онімний простір художнього твору (ХТ), основну увагу зосереджують на антропонімах і топонімах. Хрононімія ж знаходиться взагалі на периферії досліджень, як щось побіжне й не варте серйозної уваги, у кращому випадку про неї лише згадують. Якщо виходити з антропоцентричності будь-якого ХТ, то такий спосіб дослідження має свої переваги. Проте художній світ утворюють три виміри реальної дійсності — *час, місце, людина*. Перші два є визначальними, оскільки митець, будуючи текст, керується, перш за все, *місцем* і *часом* дії, і антропонімікон лише вбирає у себе нашарування цих провідних ракурсів, що визначають усі рівні художності. Просторово-часові уявлення письменника визначають своєрідність структури його твору, вони є основою композиції [2:97].

Пропонована стаття є продовженням циклу публікацій, що мають на меті висвітлення функціонально-стилістичної ролі ВН як засобу створення художнього хронотопу в жанрі історичної прози, і є спробою детального розгляду хрононімів. На думку К. В. Першиної, “хрононімія — це багатошаровий онімний пласт, що зу-

мовлюється різною “протяжністю” тих відрізків часу, які зазнали іменування, їхньою повторюваністю та унікальністю” [4:49].

Отже, **темою** нашої статті є ВН як темпоральний засіб відтворення історичної епохи, **предметом** — хрононімія як показник часу в жанрі історичної прози. **Мета** розвідки — продемонструвати функціонально-стилістичну роль хрононімів як засобу хронологізації подій минулого. **Матеріалом** дослідження послужив історичний роман І. С. Нечуя-Левицького “Гетьман Іван Виговський”, що є взірцем жанру історичної прози в аспекті опису й оцінки історичних подій, пов’язаних з історією України 17 століття — часів Переяславської ради і подальших історичних подій.

Хрононімія в жанрі історичної прози підпорядкована законам реалістичного письма і служить правдивому відображенню історичних подій. Отже, на першому місці в аналізованому романі знаходяться хрононіми, що є точними часовими орієнтирами. Так, у першому реченні твору автор уживає точну дату Переяславської ради що, сполучаючись — з іншими, в т. ч. і онімними засобами письма, створює чітку й докладну перспекцію подальшої оповіді: “*В Переяславі, після ради 8 генваря 1654 року, гетьман Богдан Хмельницький з козацьким військом прийняв присягу на підданство московському цареві Олексієві Михайловичу перед московськими посланцями*” [3:169].

Точні часові орієнтири зустрічаються у контексті твору 19 разів; завдяки їм можна відтворити чітку хронологізацію подій, що відбувались в Україні після Переяславської ради, і прослідкувати долю багатьох персонажів на тлі історичної епохи. Наведемо цей перелік у супроводі найближчого лексичного оточення: “*Московське військо 1654 року вступило в Білу Русь*” [3:245]; “*Але московські комісари (...) самі постановили мир з Польщею в сентябрі 1656 року*” [3:247]; “*З початку 1657 року Україна постановила умову з Швецією та Трансільванією розділити Польщу між собою*” [3:255]; “*27 юля 1657 року помер гетьман Богдан*” [3:279]; “*Ще 1637 року, тоді, як під приводом Павлюка реєстрові козаки підняли повстання проти Польщі, Лютай служив в війську за осавула*” [3:311]; “*Незабаром після того, 16 сентября 1658 року, гетьман скликав козацьку раду в Гадячі*” [3:368]; “*В квітні 1659 року польські сеймові посланці зїхались до Варшави на сейм (...) сейм був повинен роздивитись і розібрати*

пункти Гадяцької умови, постановленої Казимиром Беньовським та Євлашевським з гетьманом Виговським та козаками ще **1658 року в місяці сентябрі**” [3:368]; “... король прощає усі козацькі давні провини, приймає Україну в підданство і затверджує Гадяцьку умову, постановлену Беньовським з козаками **16 сентября 1658 року**” [3:376]; “Вже аж зимою, після **Різдва 1660 року**, в Переяславі зібралась нова козацька рада, на котрій затвердили Юрія на гетьманстві і постановили знов вернути Україну в підданство цареві Олексієві” [3:420]; “... в **кінці 1660 року** Юрій дозволив сестрі повінчатись з Тетерею” [3:421]; “Померла Олесья Виговська в **маї 1664 року**” [3:426].

Отже, точна часова локалізація утворює у контексті темпоральне функціонально-семантичне поле (ФСП) конкретного датування [1:152], що закономірно вписується у мовну тканину історичного роману і є одним із засобів розгортання сюжетного руху. У зазначеному ФСП, на перший погляд, осторонь знаходиться лише один хрононім — **ще 1637 року**, який утворює ретроспективний мікроконтекст, в якому йдеться про героїчне життя *Демка Лютая* [3:311]. Проте, згаданий хрононім, сполучаючись з ВН *Павлюк, Лютай, Польща*, створює виразну експресію, накреслюючи майбутню контрастну опозицію між героїчним минулим і сьогоденням старого *Лютая*, з одного боку, і прагненнями *Виговського*, чия політика спрямована на поєднання з Польщею, з іншого.

Виразну стилістичну експресію у контексті оповіді про події на Варшавському сеймі утворює ще один хрононім у різних варіаціях, що тричі уживається у 8 розділі роману: **16 сентября 1658 року** [3:368; 376]; **1658 року в місяці сентябрі** [3:368]. Йдеться про дату *Гадяцької умови*, на яку покладав величезні сподівання *Іван Виговський*, і згідно з якою Україна мала приєднатися до Польщі як Велике князівство Руське, повністю самостійне й автономне у своїх територіальних справах, з власним козацьким військом і незалежним правлінням і освітою, вільною торгівлею [3:373-374]. У контексті 8 розділу, де точиться запекла суперечка польських шляхтичів та козаків стосовно пунктів *Гадяцької умови*, хрононім **16 сентября 1658 року** набуває особливого символічного звучання, проспектуючи мрії *Виговського* та прихильної до нього козацької старшини, яким, на жаль, не судилося здійснитися.

В окремих випадках ширшої контекстуальної заданості точне,

конкретне датування опускається з метою уникнення перевантаження читачької уваги зайвими подробностями й повторами, оскільки точна дата є зрозумілою з попереднього контексту: “*В неділю 24 серпня довбиші вдарили на раду*” [3:280]; “*В середу 27 серпня довбиші знов вдарили на раду*” [3:281]; “*Виговському хотілось таки, щоб уся старшина настановила його правдивим гетьманом. Він оповістив знов раду у Корсуні на 25 септября*” [3:282]. Завдяки ширшій контекстуальній заданості, де йдеться про смерть Богдана, законічним є опущення автором чіткого датування за роком (1657). Водночас таке неконкретне у парадигматичному плані датування має чітко задану спрямованість, як прагматичну, так і емоційно-експресивну. Так, хрононім *третє іюня* створює зловісну перспекцію близької смерті Богдана Хмельницького: “*Московські послы (...) прибули до Чигирина аж літом, третього іюня, вже тоді, коли Богдан слабував, коли вже наступав кінець його життя*” [3:255].

Ще більш зловісну експресію створюють наприкінці роману 2 хрононіми — *1 марця* і *9 марця*, в контексті оповіді про трагічну загибель гетьмана Виговського, якого звинувачують у зраді полякам. А хрононім *9 марця*, крім цього, створює виразний контраст між теплим, сонячним днем і душевним станом героя, який через кілька хвилин загине від польських куль: “*Був ранок 9 марця. Сонце пишно зійшло і осяяло усю хатину, підживило мертвоту тиші. Виговському стало невимовно важко на серці. Йому забажалося жити і добуватись слави*” [3:423].

Як відомо, хрононіми у ХТ виконують дві основні функції: 1) часових орієнтирів; 2) найменування подій, історичних фактів [6:188]. У творах на історичну тематику, на нашу думку, основною є перша функція, проте хрононіми як найменування подій при використанні засобу неконкретного датування гармонійно вписуються у мовну тканину роману, створюючи правдиву картину життя і побуту різних верств українського населення середини 17 століття. Перш за все, це геортоніми у ролі темпоральних показників з відповідним лексичним оточенням: *на Великодні святки* [3:194]; *Великдень* [3:244]; *після Великодня* [3:192]; *через тиждень після Великодня* [3:210]; *минув Великдень* [3:210]; *вже й Великдень минув* [3:244]; *масниця* [3:194]; *настал Перша Пречиста* [3:206]; *одного дня після Першої Пречистої* [3:402]; *перед Зеленими свя-*

тками; першого дня *Зелених свят* [3:381]; *Зелені святки* [3:386]; третього дня *Зелених свят* [3:386]; після *Різдва* [3:420]. Наведені ВН сприяють послідовному опису подій, відбивають особливості українського православного календаря, набуваючи водночас у контексті відповідних конотацій, пов'язаних з розвитком сюжету і створюючи різну тональність оповіді. Так, геортоніми *масниця*, *Великодні святки*; *Великдень* уживаються у контексті оповіді про сватання *Виговського* до *Олеси*, набуваючи відповідно конотацій сподівання, радісного очікування щастя. У протилежному ключі уживається геортонім *Зелені свята (святки)*, коли козацькі посланці повертаються до Чигирин після Варшавського сейму і надання *Виговському* княжого титулу. Контекст відбиває зарозумілість нового князя, незадоволення *козацької старшини*, що сподівалася на гучні гуляння та подяку *Виговського*. Негативна тональність, напруження наростає, його частково послаблює словосполучення аж третього дня *Зелених свят*:

“Посланці, полковники, сотники й уся старшина низенько уклонились гетьманові і поздоровили його з *Зеленими святками*. Гетьман подякував тихим голосом і знов ледве поклонився старшині. То вже не були низенькі та облесливі попередніші поклони колишнього генерального писаря *Виговського*, то був гордий поклін гетьмана і великого князя *Русі*.

— Не так тепер гетьман кланяється старшині, як було передніше! — зашепотіли декотрі полковники (...) Щось він занадто гордо підняв голову, як став великим князем з ласки королівської, а не з нашої (...) Не король вибрав *Виговського*, а ми! А коли ми його вибрали, то можемо й скинути з гетьманства. Високо він літає, та низько сяде.

Вже аж третього дня *Зелених свят* гетьманшин брат, сотник *Юрій Стеткевич*, вговорив сестру та гетьмана, щоб вони запросили старшину та посланців на бенкет” [3:384–386].

Наведений мікроконтекст демонструє наростання зловісного напруження, проспектує подальше розгортання сюжету, майбутню поразку *Виговського* у двобої з козацькою верхівкою, і геортонім *Зелені свята* з семантичною заданістю святкового, радісного настрою, лише увиразнює опозицію.

Геортонім *Перша Пречиста* пов'язаний у контексті оповіді про

очікування *Олесею* свого нареченого — *Виговського* з особливостями сільськогосподарського календаря: “*Олеся Стеткевичівна* (...) *ціле літо ждала в гості Виговського. Але вже й літо минуло, а він не приїздив. Вже й жнива минули, настала Перша Пречиста, а його не було*” [3:206]. В іншому контексті *Перша пречиста* пов’язана з очікуванням *Маринки*: “*Одного дня після Першої Пречистої Маринка вибігла на гору за садок виглядати свого Зінька*” [3:402].

Один раз у контексті оповіді *Павлиною Рудницькою* старовинного рицарського роману уживається описова апелятивна конструкція — *завтра в нас велике свято* [3:215] — при описі візиту лицаря *Германа* до старої індійської ворожки *Сандали*, що теж, на нашу думку, є закономірним, адже як персонажі роману, так і читачі не є обізнаними з особливостями індуїстського релігійного календаря, і конкретна ВН-геортонім зосталася б незрозумілою і лише перекладачу б текст.

Правдивому відображенню історичних реалій сприяють також датування за загальним часовим періодом [1:159], що здебільшого містять у своєму складі лексему *час* (*часи*) і служать загальним фоном оповіді; зазначена лексема зустрічається у контексті твору в різних варіаціях більше 50 разів: “*час би вже, святий владико, і виступати з процесією*” [3:171]; “*Ой, час в дорогу!*” [3:191]; “... в ті *часи* загального політичного зворушення на Україні, (...) політикою цікавились не тільки козачки, але навіть селяни й молодиці, (...) В той небезпечний *час* усі практичні, аграрні й релігійні інтереси усього суспільства часом залежали од однієї битви козаків з поляками...” [3:178]; “*Стеткевич не йняв віри нікому в ті тривожні й неспокійні часи*” [3:221]; “*Час би нам нагодувати, напоїти гостя, і дати йому спочинок*” [3:225]; “*Було багато роботи через нові усякі порядки, котрі мусили неминуче настати од часу з’єднання України з Москвою*” [3:228]; “... тепер *часи* неспокійні; вороги кругом нас...” [3:229]; “*Тепер на Україні життя крутиться і клекотить, як вода в чорторії*” [3:235]; “*Не їхати ж мені самій в такі небезпечні часи*” [3:241]; “*Тим часом з Чигирина до Києва приїхав Данило Виговський і переказав Іванові Остаповичу, щоб він зараз їхав до Чигирина...*” [3:244]; “*Саме в той час Карл Густав вступив в Польщу*” [3:244]; “*В той час, як Польщу забирала Москва й шведи, Богдан вступив з козацьким військом в Галичину вкупі з московським військом під приво-*

дом Бутурліна” [3:246]; “Тим **часом** на Україні пішла чутка, що цар обіцяв польським панам припинити козаків...” [3:427]; “А **час** йшов. Ляхи намовили кримську орду напасти на Україну, намовляли й цісаря” [3:255]; “Іван Виговський, гетьман на той **час**...” [3:281]; “В той **час** в Богдановому домі проживали Богданів син Юрій (...) та третя Богданова жінка Ганна...” [3:287]; “В ті **часи** магнати не ставили собі великих палаців у Варшаві” [3:378]; “Саме в той **час**, як Юрій та Сірко добували Чигирин, гетьман Виговський скликав козацькі полки на раду під Германівкою” [3:417]. Наведені синтаксеми всі уживаються у сполученні з допоміжним лексичним оточенням, що сприяє створенню обставинної темпоральності. Отже, автор постійно наголошує на історичному часі, пов’язує його з характеристиками, уподобаннями й долею персонажів, зосереджуючи увагу читача на подіях кількасотлітньої давності.

Художній час у романі тісно пов’язаний з усіма рівнями художності — з авторською концепцією, побудовою сюжету, уподобаннями й долею героїв, їхніми характеристиками й настроєм. Так, авторська концепція твору — вболівання за долю України — чітко простежується в мові автора, роздумах *Виговського*, і цьому сприяють різноманітні темпоральні засоби: “Що то станеться **тепер** з Україною?” [3:250]; “Чи не так вже котилось горе по Україні за усі Богданові **часи**...” [3:252]; “**Тепер** я поверну назад колесо історії України...” [3:283]; “*Виговська* спостерегла, що на Україні **починається** велика Руїна...” [3:426].

Отже, розмаїтість форм та семантика хрононімів, що визначають особливості їх функціонування у художньому контексті, демонструють гнучкість, пластичність і значний образно-стилістичний потенціал цього розряду ВН, відображають роль, яку відіграють хрононіми у відтворенні історичної правди, реалістичному змалюванні конкретної епохи.

Таким чином, проведений аналіз функціонування й стилістичної ролі хрононімів у романі І. С. Нечуя-Левицького “Гетьман Іван Виговський” дозволяє зробити висновок про їхню прагматичну спрямованість, що зумовлюється темою, ідеєю, жанром твору. Усі хрононіми уживаються автором відповідно до законів реалістичного письма, виконуючи функції конкретних вказівок та орієнтирів [5:15], відображаючи реальний історичний час, і підпо-

рядковані єдиній меті — відтворенню історичної правди, чіткому визначенню часу дії у творі, розкриттю авторської точки зору на події минулого; завдяки цьому роман є яскравим показником часу та його проблем.

1. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Наукова монографія. — Одеса, 1996.

2. Брандес М. П. Стилистический анализ. — М., 1971.

3. Нечуй-Левицький І. С. Кайдашева сім'я. Гетьман Іван Виговський / Упоряд. текстів та передм. І. О. Помазана. — Харків, 2003.

4. Першина К. В. Из наблюдений над русской народной хрононимией // Восточноукраинский лингвистический сборник: Сб. науч. труд. — Вып. 3. — Донецк, 1997.

5. Приходько Л. А. Художній час і художній простір у поезії: Автореф. дис.... канд. філол. наук. — Кіровоград, 1997.

6. Реммер С. А. Употребление хрононимов в тексте литературного произведения // Восточноукраинский лингвистический сборник: Сб. науч. труд. — Вып. 6. — Донецк, 2000.

7. Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред. А. В. Непокупный. — М., 1986.

8. Турута И. И. Собственные имена и национально-языковая картина мира // Питання сучасної ономастики. — Дніпропетровськ, 1997.

9. Фаріон І. Д. Національне й універсальне в антропонімії // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наук. семінару 12-13 вересня 2001 р. — К., 2001.

Н. Г. Иванова

ПРЕПОНЕНТ ТЕРМИНА БАТИОНИМ: ЭТИМОЛОГИЯ, СЕМАНТИКА, СТРУКТУРА

Настоящая статья, продолжая серию статей автора, посвященных выявлению специфики образования дериватов с компонентом *-ОНИМ*, предлагает анализ терминов на *-ОНИМ*, содержащих препонент *бати-*.

В Словаре русской ономастической терминологии Н. В. Подольской 1978 года издания термин *батионим* отсутствует [3]; во втором издании этот термин отмечен стрелочкой, направленной вверх (↑), используемой для обозначения терминов, созданных автором [4: 42]. Термин представлен в одной из схем (точнее, в

схеме 4 [4:15]), которые дают представление об ономастической картине мира автора Словаря. В соответствии с этой схемой противопоставляются термины *терроним* и *океаноним*, поскольку противопоставлены поверхность суши и океаническое пространство на Земле. Земная и водная сферы имеют подземную и подводную части (имена их объектов — *спелеонимы* и *батионимы* [4:15]).

Термин *батионим* дефинируется следующим образом: “Собственное имя любого объекта подводного океанического ландшафта, в том числе банки, впадины, мели, расселины, хребта” [4:42]. Здесь же указано происхождение препонента: βαθύ — глубина [4:42], что представляется спорным, поскольку этимон препонента фигурирует в древнегреческом языке лишь в словосочетании “пожилой возраст” [2:283]. Вместе с тем в древнегреческом языке существовало существительное βάθος /1) глубина; 2) бездна, пропасть; 3) глубина, высота; 4) длина; 5) обилие; 6) глубокомыслие, серьезность [2:283]/ и прилагательное βαθύς /1) глубокий; 2) обнесенный высоким забором; 3) глубоко вращающийся, образующий глубокую бухту; 4) вытянутый в глубину; 5) плотный, густой; 6) густой, обильный; 7) покрытый толстым слоем почвы, т. е. плодородный, тучный; 8) богатый; 9) сильный, великий; 10) глубокий, крепкий; 11) глубокий, т. е. нерушимый; 12) глубокий, т. е. поздний, глухой или ранний, чуть брезжущий; 13) глубокий, сознательный, серьезный [2:284]/. И существительное βάθος и прилагательное βαθύς нашли свое отражение в современном МФ: первое — в виде терминоэлемента *бато-* /частина складних слів, що відповідає поняттю “глибина” [5:109] (*батолит, батопорт*)/, а второе — в виде терминоэлемента *бати-* /частина складних слів, що відповідає поняттям “глибинний”, “глибина” [5:109] (*батискаф, батиплан, батибіонти*)/. Вероятнее всего, этимоном препонента термина *батионим* следует признать не существительное βαθύ, которое и в древнегреческом языке имело ограниченную область применения, а или прилагательное βαθύς (в этом случае термин, сохранит свою фонетическую оболочку), или существительное βάθος (с изменением звукового облика термина: *батионим* ⇒ *батоним*).

Создание термина *батионим* предопределено необходимостью

охарактеризовать особенности номинации предметов (природных объектов) по месту их нахождения. По своей семантической нагрузке данный термин сводим к трехкомпонентному словосочетанию с более или менее выраженными обстоятельственными значениями, совмещенными с необстоятельными определительными.

В распространенном виде данное словосочетание представляется:

1) словосочетанием, созданным при примыкании существительного *объект* в родительном падеже, согласуемого с причастиями *расположенный* или *находящийся*, управляющими формой предложного падежа (с предлогом *на*) того существительного, которое называет ориентир:

Модель термина: рг — опут

Модель словосочетания: N₁- объекта, расположенного (находящегося) на N₆

батионим	опут	объекта	находящегося, расположенного	НА глубине
----------	------	---------	------------------------------	------------

2) словосочетанием, созданным при примыкании существительного *объект* в родительном падеже, согласуемого с причастиями *расположенный* или *находящийся*, управляющими формой творительного падежа (с предлогом *под*) того существительного, которое называет ориентир:

Модель термина: рг — опут

Модель словосочетания N₁- объекта, расположенного (находящегося) под N₅

батионим	опут	объекта	находящегося, расположенного	ПОД водой
----------	------	---------	------------------------------	-----------

Но в данном случае связь между семантикой этимона и называющего ориентир существительного является опосредованной.

3) словосочетанием с определительным типом отношений, создаваемым при примыкании существительного *объект* в родительном падеже в обязательном сочетании с согласуемой формой прилагательного, локативное значение которого соответствует значению препонента:

Модель термина: $pr - onum$
 Модель словосочетания: $N_1 - Adj_2 N_2$

батионим	онум	ПОДВОДНОГО	объекта	
----------	------	------------	---------	--

В этом случае связь между семантикой этимона и прилагательного с локативным значением также не является прямой.

Следует подчеркнуть, что и существительное *объект* в родительном падеже, и согласуемые с ним причастия *расположенный* или *находящийся* выражены в термине *батионим* имплицитно.

В редуцированном виде данные словосочетания могут быть развернуты в словосочетания, созданные при примыкании (1) формы предложного падежа (с предлогом *на*) и (2) формы творительного падежа (с предлогом *под*) и того существительного, которое называет ориентир:

Модель термина: $pr - onum$
 Модели словосочетания: $N_1 - на N_6$
 $N_1 - под N_5$

батионим	онум	НА ПОД	глубине водой	
----------	------	-----------	------------------	--

По нашим данным, на протяжении почти двух десятков лет термин *батионим* не реализовал ни правую, ни левую валентность: не были отмечены суффиксальные дериваты от данного термина, этимологически вариативные терминологические элементы *бату* / *бато* не были зафиксированы в терминах на *-ОНИМ* с двумя препонентами.

И лишь совсем недавно в опубликованных Материалах XII Всеукраинской ономастической конференции “Ономастика Украины в общеславянском контексте” (Черновцы, 2007) представлена статья М. Н. Торчинского, в которой предлагаются 103 новых термина на *-ОНИМ*,¹ из которых 6 содержат анализируемый

¹ В настоящей статье мы не ставим задачу проанализировать терминологическую систему М. Н. Торчинского, хотя в ней, наряду с определенными спорными моментами (в основном, касающимися этимолого-семантического и этимолого-структурного уровня презентации терминов на *-ОНИМ* и составляющих их терминологических элементов), отмечаются весьма интересные находки. Так, кроме активизации и системного введения некоторых терминологических элементов в составе как двух-, так и трехкомпонентных терминов на *-ОНИМ*, новаторским в ономастической терминологии можно признать использование в составе

препонент, расположенный в инициальной позиции в составе трехкомпонентного термина на *—ОНИМ*: *батиоедитоними* — назви підводних нагір'їв; *батиовулканоними* — назви підводних вулканів; *батиоскопулусоними* — назви підводних піків; *батиогиатоними* — назви підводних ям; *батиофонніксоними* — назви підводних печер; *батиопланоними* — назви підводних рівнин [6:377]¹.

В качестве первого элемента данной группы терминов с двумя препонентами употребляется препонент, в семантике которого нашла отражение модель N_1 - на N_6 , характеризующая опорный компонент по сфере его функционирования.

Как известно, специфика отношений между компонентами в термине на *—ОНИМ* с двумя препонентами заключается в том, что для них характерна модель со строго зафиксированным положением препонента, в которой каждая первая морфема является видовой по отношению к производящему двуморфемному слову. Необходимо подчеркнуть огромнейшую смысловую роль, которую играет порядок следования компонентов: в непосредственной близости к компоненту *—ОНИМ* находится несущий основной признак препонент, перед которым помещен инициальный препонент, выражающий добавочное значение. Следовательно, препоненты терминов *батиоэдитоним*, *батиовулканоним*, *батиоскопулусоним*, *батиогиатоним*, *батиофонніксоним*, *батиопланоним* находятся в гиперо-гипонимических отношениях, т. е. препонент, непосредственно примыкающий к основе *—ОНИМ*, указывает на тип имени собственного, а препонент, расположенный в абсолютном начале термина, указывает, в какой сфере ономастического пространства этот оним фигурирует.

Таким образом, в статье установлена зависимость между этимоло-

термина на *—ОНИМ* специальных номинаций с привлечением разного рода символики, т. е. широко распространенных математических символов и знаков (+ /плюс-, — /минус/, 0 /нуль/) для обозначения “назв об'єктів рельєфу, які знаходяться вище, нижче або на рівні моря (довкілля)” [7: 377]. (Ср. +/-модуляція, γ-коррекция, β-распад, (N — I)-мерное комплексное проективное пространство, 4-винилпиридин, 2 и т. д.; “речь идет о типичном явлении в терминологии, присущем исключительно ей” [1]).

¹ Вызывает определенные возражения использование интерфикса *—О-* при образовании данных терминов, поскольку традиционно, как было показано выше, терминологический элемент *бати-* не требует подобной связки. Интерфикс *—О-* не выражается материально в термине *батоним*, поскольку налагается на первый гласный производящей основы по гаплогогическому типу, но отсутствует в термине *батионим*.

логією терміноелемента *бати-/бато-* і можливістю (пределами) його семантичного і структурного варіювання. Представлений етимолого-семантичний і структурно-дериваційний аналіз термінів на *-оним* з препонентом *бати-* дозволяє прогнозувати розповсюдження їх використання в ономастиці.

1. Виноградов С. И. Культура русской речи. — Социологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 2003–2004 // <http://lib.socio.msu.ru/l/library>.

2. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. Т. 1. А — Л. — М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958.

4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. — М.: Наука, 1978.

5. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Наука, 1988.

6. Словник іншомовних слів. За редакцією академіка АН УРСР О. С. Мельничука. Видання друге, виправлене і доповнене. — К., 1985.

7. Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура топонімікону української мови // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. — Чернівці: Рута, 2007. — Вип. 356-359. Слов'янська філологія.

Ю. М. Новикова

НАЗВИ ОСІБ ЗА РОДИННИМИ СТОСУНКАМИ В ОСНОВАХ СУЧАСНИХ ПРІЗВИЩ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ДОНЕЧЧИНИ

Розгалужена номенклатура лексем на позначення особи досить широко представлена в сучасних прізвищах Донеччини. Серед таких прізвищ помітну групу складають антропоніми, які характеризують людину за її родинними стосунками. Опис цих прізвищ знаходимо у працях Ю. К. Редька, П. П. Чучки, М. Л. Худаша, Р. Й. Керсти, І. Д. Сухомлина, О. Я. Добровольської. Лексика на позначення родинних стосунків системно проаналізована в роботах А. А. Бурячка, О. В. Кровицької, Ф. П. Філіна, Й. О. Дзендзелівського, В. А. Прокопенко та інших учених. Перехід таких апелятивів у власні назви відбувався по-різному: одні з них позначали особу ще у допрізвищевий період, для інших значення особи є вторинним: вони отримували його шляхом метафоризації при переході апелятивів в індивідуальні прізвиська. Звичайно, не всі

антропоніми виникли в результаті того, що хтось із носіїв належав до певної групи спорідненості. Іноді такі прізвища виникали з невідомих нам причин. На нащадків ця назва переходила в первісному вигляді або у зміненій формі.

Метою нашої статті є аналіз семантико-словотвірної структури сучасних прізвищ Центральної та Східної Донеччини, які містять назви на позначення родинних стосунків.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких конкретних завдань:

- 1) з'ясувати у прізвищевих моделях семантичну специфіку та обсяг лексичної групи “назви осіб за родинними стосунками”;
- 2) виявити апелятивну лексику на позначення спорідненості та свояцтва в основах сучасних донецьких прізвищ;
- 3) дослідити роль онімів та апелятивів окресленої лексико-семантичної групи (ЛСГ) у творенні прізвищ;
- 4) проаналізувати продуктивність лексичних і словотвірних моделей прізвищ ЛСГ “назви осіб за родинними стосунками”.

Основним методом дослідження є описовий метод і його основні прийоми інвентаризації та систематизації мовних одиниць.

Матеріалом статті послужила картотека сучасних прізвищ окресленого регіону Донеччини, в основах яких відображено лексеми на позначення особи. Джерелами послуговували списки прізвищ, надані податковою інспекцією Донецької області, а також пенсійними фондами центральних (Ясинуватського, Волноваського) і східних (Шахтарського, Амвросіївського) районів Донеччини.

Діапазон прізвищ, що походять від вуличних прізвищ, є надзвичайно широким. Це підтверджує досліджуваний антропонімічний матеріал. Обсяг картотеки — понад 1430 одиниць (близько 3394 носіїв прізвищ), що складає 7,07% від загальної кількості прізвищ із розряду “*nomina personalia*”. Ця лексична група є однією з найдавніших. Відображені в основах антропонімів лексеми з категорії особових назв (*мати, батько, тато, син, дочка, свекруха, чоловік, дружина*) тісно пов'язані з існуванням людей. Вони вказують на різні назви осіб за спорідненістю по прямій і непрямій лінії, назви осіб за свояцтвом та містять узагальнені іменування осіб за родинними стосунками. Очевидно, саме цим першоносії прізвищ відрізнялися у межах свого оточення.

Назви осіб за родинними і сімейними стосунками, свояцтвом, як зазначає О. В. Кровицька, “фіксуються вже у писемних пам’ятках Київської Русі XI — XIII ст. Більшість цих назв прийшла в українську мову з попереднього періоду, демонструючи таким чином мовну традицію у використанні лексичних одиниць (пор.: братанич, братеник, племеньник, синовець)” [6, 50 — 51]. В українському соціумі семантика цієї ЛСГ є прозорою і зрозумілою, оскільки вона закріпила виразні характеристики, які ідентифікували конкретних осіб, чітко вирізняючи їх з-поміж інших.

У межах родинних стосунків українське звичаєве право розрізняє “спорідненість, що виражає взаємовідносини між особами, які за походженням зв’язані кровно, і свояцтво, або некровне споріднення, що виражає відносини між особами, які не зв’язані кровно, а перебувають у стосунках свояцтва внаслідок одруження чоловіка і жінки, які походять з різних родин” [2, с. 3]. ЛСГ прізвищ, що вказують на родинні стосунки — це розгалужена й різноманітна система (див. табл. 1).

Таблиця 1

Лексична база ЛСГ прізвищ “назви осіб за родинними стосунками”

Лексико-семантичні підгрупи прізвищ	Кількість прізвищ	Кількість носіїв
Назви осіб за спорідненістю: а) назви осіб за сімейними стосунками по прямій лінії; б) назви осіб за сімейними стосунками по непрякій лінії; в) назви відносно нерідних матері, батька, сина, дочки.	680	1400
Назви осіб за свояцтвом	400	1094
Узагальнені іменування осіб за родинними стосунками	350	900
Всього	1430	3394

Приклади прізвищ подаємо за спадними кількісними характеристиками — від найчастотніших до менш частотних. Цифра в дужках вказує на кількість носіїв того чи іншого прізвища. Підгрупи цього розряду прізвищ упорядковуємо за продуктивністю.

Для вираження спорідненості функцію антропонімів виконують лексеми таких семантичних парадигм:

а) назви осіб за сімейними стосунками по прямій лінії:

*“бать” , “батько”: *Батюк (13), Батечко (2), Батичко (2), Батченко (2), Батенко (1), Батюсь (1);*

*“тато”: *Татко (3), Татур (2), Татусь (1);*

*“папа”: *Папуш (9), Папенко (7), Папков (6), Папун (6), Папін (4), Папченко (4), Папа (2), Папій (2), Папка (2), Папуша (2), Папко (1);*

*“неньо”: *Ненич (2), Неніч (12), Ненчин(1), Ненько(1), Неня (2);*

*“отець”: *Отець (1).*

В сучасній українській мові для передачі поняття *батько* вживається кілька синонімів, а саме: *тато, папа, отець, няньо, неньо, нянько*. Слово *батько* зустрічається в художньому стилі мовлення, а *тато* переважає в розмовно-побутовому. Українські *батьо, батько* відповідають російським діалектним *батя, батька* [2, с. 11]. Назва *батя* і похідне від неї *батенко* досить поширені в пам'ятках староукраїнської мови [2, с. 13]. Лексичний синонім до *батько* — *отець*, за даними А. А. Бурячка, поширений на обмеженій території і виявляє тенденцію до зникнення. Ця лексема у говорах української мови більш-менш суцільно охоплює територію лише Закарпатської та Львівської областей. На території Донеччини лексема *отець* відображена в одному прізвищі, що свідчить про міграційні процеси населення України.

Власні назви більшою мірою, ніж апелюючи, зберігають вплив особливостей місцевих говірок, розмовної мови, традицій називання, що склалися в певному регіоні. Особливістю донецького антропонімікону є те, що у прізвищах відображено багато російських за походженням лексем (напр. *папа, мама, дед, бабушка, отчим, жена* тощо). Їх функціонування в основах прізвищ зумовлене різномірністю етнічного складу населення Донеччини, зокрема, значним впливом російської мови. Використання діалектних і літературних елементів у прізвищевих основах зумовило появу лексичних синонімів: *Татко — Папко — Батько — Неньо — Отець; Дід — Дед; Баба — Бабушка; Вітчим — Отчим; Дружина — Жена; Пасербиця — Падчериця* та ін.

*“Мати”: *Матір (2), Материн (1), Матерін (1);*

*“мама”: *Мамічев (7), Мамін (6), Мамченко (3), Мамонько (2), Мамчиць (2), Маменко (1), Мамєч (1), Мамкін (1), Мамочкін (1), Мамчук (1)*.

Для вираження поняття *мати* в сучасній українській мові використовуються синоніми *мама, неня, ненька*. Слова *мама* і *ненька* побутують у розмовній мові переважно з відтінком емоційного забарвлення. Слово *мати* поширене у всіх слов'янських мовах, в багатьох індоєвропейських, що свідчить про глибоку давність його походження.

*“Дочка”: *Дочкін (3), Доньця (1)*.

Крім основного значення “рідна дочка”, лексема *дочка* використовувалась як форма звертання до невістки, пасербиці, молодшої за віком дівчини або жінки. Виразно пестливе значення мають утворення *доня, донечка, доченька, доньця*.

*“Дід”: *Діденко(138), Дідура(24), Дідик(21), Дідич (9), Дідович (6), Дідевич (4), Дідушок (3), Дідюра (3), Дідусенко (1), Дідусь (1);*

*“баба”: *Бабенко (142), Бабич (68), Бабкін (42), Бабій (37), Бабін (31), Бабіч (16), Бабушкін (13), Бабець (5), Бабка (4), Бабкін (4), Баб'юк (4), Бабусенко (2), Бабчина (2)*.

б) назви осіб за сімейними стосунками по непрямій лінії:

*“брат”: *Братков (16), Братченко (10), Братанов (8), Братухин (8), Братухін (6), Братусь (5), Братишко (4), Браташ (3), Братко (2), Братах (2), Братін (2), Браток (2), Братцев (2), Братушка (2), Братчик (2), Братейко (1), Братов (1), Братчук (1)*.

Слово *брат* уже в найдавніших пам'ятках, крім прямого значення, вживалося в низці переносних значень: 1) друзі, товариші; 2) княжа дружина; 3) земляки; 4) названий брат [2, с. 67]. Яке з цих значень було мотивуючим у період прізвищтворення, сьогодні визначити важко.

*“Сестра”: *Сестрин (2), Сестра (1)*.

Лексичне гніздо назви *сестра* в порівнянні з лексичним гніздом назви *брат* набагато бідніше, що пов'язано, напевно, з незначною суспільною роллю жінки, сестри в історичній ретроспективі.

*“Племінник”: *Племінник (2), Плем'яш (1);*

*“небіж”: *Небіж (1)*.

Назва *племінник* походить від слова *плем'я*, що має своє підтвердження в усіх слов'янських мовах. Його лексичним синонімом

виступає *небіж*. На думку дослідників, *небіж* “мало б означати того, хто не має багатства, достатку, хліба тощо” [2, с. 77]. Проте найбільш імовірним видається його походження від назви спорідненості.

*“Онук”: *Внуков (44), Внук (1), Внучков (1), Онук (1), Унуков (1)*.

Це поняття виражається кількома фонетичними варіантами тієї самої назви: *внук, онук, унук*.

*“Дядько”: *Дядюренко (42), Дядик (32), Дядьков (8), Дядюра (8), Дядиченко (4), Дядечко (3), Дядичкін (3), Дядюк (3), Дядин (1), Дядькін (1), Дядько (1)*;

*“тітка”: *Тітко (3), Тітчин (1)*.

Лексичні синоніми назв *дядько* і *тітка* (*стрий, стрийко, вуй, вуйко; стрийна, вуйна*) в донецьких прізвищах не зафіксовані. Ці слова в основах прізвищ поширені переважно в західних регіонах України.

Окрему групу прізвищ складають ті, що мають в основах поняття “нерідний батько”, “нерідна мати”, “нерідний син”, “нерідна дочка”:

*“вітчим”: *Вітчим (1)*;

*“отчим”: *Отчим (1)*.

Назва *вітчим* утворилась у спільнослов'янський період від *отць* за допомогою суфікса –им [2, с. 39].

*“Мачуха”: *Мачух (2), Мачушко (2), Мачуха (1)*.

Назва *мачуха* також утворилась у спільнослов'янський період від *мати* за допомогою суфікса –ех(а), який у процесі розвитку на українському ґрунті змінився в –ух(а) [2, с. 40].

*“Пасинок”: *Пасинков (5), Пасенок (1), Пасинок (1)*;

*“пасербиця”: *Пасербиця (1)*;

*“падчериця”: *Падчериця (1)*.

Поняття *пасинок, пасерб, пасербиця* виражаються синонімами: *пасенок, пасинук, пасемок, пасерниця, пасербниця, посербиця* та ін., що виникли внаслідок різних фонетичних змін. Назви *пасерб* і *пасербиця*, як зазначає А. А. Бурячок, “з’явилися на ґрунті української мови в XV — XVII ст., очевидно, під впливом польської мови” [2, с. 45]. На антропонімному матеріалі Центральної та Східної Донеччини зафіксовано небагато таких прізвищ — 5 і 2 відповідно.

ЛСГ прізвищ, що вказують на спорідненість і свояцтво — це розгалужена і різноманітна система. Такі прізвища мотивуються реальними назвами родичів, а тому тісно пов'язані з українськими традиціями, звичаями, нормами родинного і громадського життя.

Родинні стосунки здавна священні для українців. Шлюб завжди був не тільки актом цивільно-правового характеру, а поєднував соціальні, біологічні, матеріальні та духовні аспекти. Шлюб в Україні був моногамним, патріархальним. Підготовка до шлюбу — справа не тільки молоді, батьків та родичів, але й громадськості. Безшлюбність загалом засуджувалася суспільством [5, с. 57]. Повага громади до шлюбу зумовила шанобливе ставлення до всіх, хто одружувався. Тому назви осіб за свояцтвом є частотними в основах сучасних прізвищ.

У прізвищах донецького регіону зафіксовано такі лексеми за свояцтвом:

*“зять”: *Зятішкін (24), Зятьков (5), Зятін (4), Зятьєв (3), Зятенков (1), Зятьок (1), Зятько (1), Зятисько (1), Зятюха (1)*.

Найбільше прізвищ, що мають в основі лексему *зять* — це зменшено-пестливі та збільшено-зневажливі утворення.

*“Теща”: *Теща (2), Тещенков (1), Тещисько (1)*.

Не зафіксовано жодного зменшено-пестливого деривата від цієї назви, проте збільшено-згрубілий (*Тещисько*) зустрічається 1. Це пояснюється, можливо, неоднозначними відносинами між тещею і зятем, які нерідко виникали в родинах.

*“Чоловік”: *Чоловік (1)*;

*“муж”: *Мужик (2), Муж (1)*.

Стилістичні синоніми лексеми *чоловік* — *дружина* (має відтінок урочистості), *мужик* (має відтінок фамільярності). Слово *муж* зафіксовано в пам'ятках давньоруської мови. Воно вживалося на позначення чоловіка і вільної людини чоловічої статі. Крім того, цим словом називали: 1) особу, що належала до вищого прошарку населення; 2) старійшин [2, с. 106].

*“Дружина”: *Дружинін (37), Дружкін (6)*;

*“жінка”: *Жінков (2), Жена (1) Женуля (1)*.

З-поміж лексичних синонімів *дружина*, *жінка*, *жена* найбільш словопродуктивним виявилось слово *дружина*. Слід відзначити,

що в донецькому антропоніміконі не зустрічається жодного збільшено-зневажливого утворення від цих слів, що свідчить про велику повагу до дружини, її високу роль у сім'ї.

*“Свояк”: *Свояченко (2), Свояк (1)*.

У пам'ятках давньоруської мови слово *свояк* фіксується лише у значенні “чоловік сестри дружини” [2, с. 132].

*“Кум”: *Кумець (1), Кумін (1), Кум (1)*.

Кумівство було загальноприйнятим звичаєм в Україні, тому ця ознака стала виразно характеризуючою.

Окремо слід виокремити групу прізвищ, в основах яких відображено узагальнені іменування / характеристики осіб за спорідненістю і свояцтвом:

*“сирота”: *Сирота (24), Сироткін (20), Сиротін (16), Сиротенко (10), Сиротюк (6), Сиротка (1)*;

*“вдова”: *Вдовиченко (34), Вдовін (22), Вдовенко (15), Вдовченко (3), Вдовіцин (1)*;

*“дитя”: *Дитюк (2), Дитя (1)*;

*“родич”: *Родичев (44), Родич (1), Родин (1), Рідняк (1), Родик (1)*;

*“наслідник”: *Наследников (1)*.

Найбільш уживаними в цій групі є прізвища з коренем *род-*. Широкі словотворчі можливості слова *рід* зумовлені надзвичайною важливістю й значимістю цього поняття в житті людини. Воно могло позначати: 1) походження; 2) покоління; 3) сукупність поколінь, що походять від одного родоначальника; 4) плем'я, народ; 5) божество давніх слов'ян тощо [2, с. 100].

С. М. Медвідь-Пахомова пояснює появу узагальнених іменувань людини язичницькою забороною вимовляти ім'я особи: “Віра у магічну силу антропоніма й ототожнення імені з його носієм спричиняла онімічне табу: не можна було вимовляти ім'я людини всує. Тому до рідних і близьких зверталися алегорично, замінюючи імена на евфемістичні формули на зразок “син, дочка або жінка такого-то” [8, с. 32].

Найпродуктивнішими серед твірних основ прізвищ, похідних від назв осіб за родинними стосунками, є такі:

1) по прямій лінії:

баба — 65 прізвищ — 370 носіїв; *дід* — 40 / 300; *напа* — 21 / 75; *мама* — 17 / 50; *батя* — 15 / 22; *неньо* — 10 / 44;

- 2) по непрямій лінії: *дядько* — 32 / 106; *брат* — 28 / 77;
- 3) за свояцтвом: *кум* — 12 / 12; *свояк* — 8 / 10; *зять* — 5 / 37;
- 4) узагальнені йменування осіб за родинними стосунками: *сирота* — 15 / 77; *вдова* — 11 / 75.

Більшість прізвищ окресленої ЛСГ має в основі апелятив *баба*. Як зазначає І. А. Корнієнко, “якщо взяти до уваги той факт, що особу називали переважно за чоловіком, то такі назви, як *Бабич*, *Бабій*, *Бабець* та інші, несуть відтінок одвертої насмішки чи іронії. Можливо, ними називали: а) чоловіка, яким керує жінка в сім’ї; б) людину, яку виховувала жінка без чоловіка (вдовиця); в) чоловіка, який залицявся до жінок; г) чоловіка з жіночим характером тощо” [3, с. 136]. Назва *баба* тривалий час була базою для творення похідних слів. А. А. Бурячок відзначає, що “словопродуктивність цієї лексеми найбільш потенціально в галузі демінутивних утворень” [2, с. 52]. Так, слово *бабка* має надзвичайно широку семантику: повитуха; прилад для kleпання коси; рід комахи; рід рослини; ніжка в ослоні; рід дрібної монети; частина застіжки в одязі; ігрова кістка (камінчик); рід страви з борошна; рід риби; купа складених снопів тощо [2, с. 52 — 53]. На жаль, невідомо, яке з цих значень було основним мотиватором при творенні прізвищ.

Також значною активністю характеризується апелятив *дід*. Назва *дід* могла позначати не тільки прямого родича, але й ідентифікувати в оточенні мудру, розважливу людину: “Ввічливість сільська вимагає, щоб кожна молода і середніх років людина називала *дідом* кожного старця” [4, 1, с. 388]. Широке функціонування в основах сучасних прізвищ Донеччини слова *дід* можна пояснити загальноприйнятим в українському середовищі особливо шанобливим, поважним ставленням до людей старшого віку, думка яких була дуже вагомою для односельців. Б. Грінченко подає й інші значення цього слова, які могли характеризувати першопосіїв: “жебрак; опудало, що ставиться на городі для відстрашення птахів; рід танцю; рід рослини; сніп соломи (очерету); рід страви; тіні в кутку кімнати” [4, 1, с. 388].

Виявлено велику кількість похідних лексем, які закарбувалися у прізвищах окресленої ЛСГ. У дериваційних процесах переважно брали участь суфікси: -енк(о), -ок, -ич, -ець, -ник, -чик, -ак, -ечк(о), -усь (-юсь), а також -ур, -уш, -ун, -ук (-юк), -аш, -ак, -ач,

-ич, -тель, -ень, -ань, -инь. При творенні прізвищ найчастіше відбувалися такі морфонологічні зміни: випадіння голосних, чергування голосних і приголосних, нарощення твірних основ звукосполученнями тощо. Продуктивність словотвірних типів із цими суфіксами ілюструє діаграма 1.

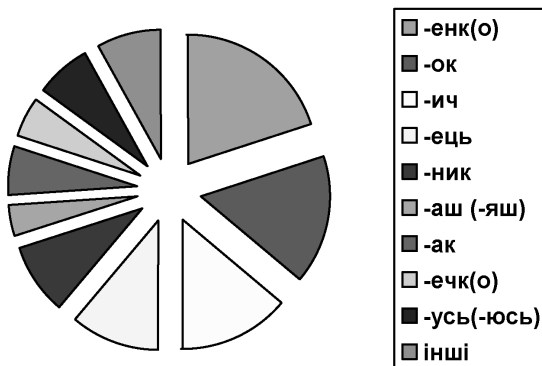
Найпоширенішими є словотвірні моделі прізвищ окресленої групи з формантом -енк(о), який закономірно зустрічається у структурі антропоодиниць Східної України, на відміну від формантів -ук (-юк), які є характерною рисою антропонімії західноукраїнських земель. Як зазначає Л. Т. Масенко, формант -енк(о) виник шляхом поєднання суфіксів -еня і -ко, а найменування з ним мали первісно демінутивне значення [7, с. 21]: *Бабенко (142), Діденко (138), Вдовиченко (34), Вдовенко (15), Сиротенко (10), Дядиченко (4), Папченко (4), Вдовченко (3), Мамченко (3), Батченко (2), Бабусенко (2), Свояченко (2), Батенко (1)*. Високий ступінь активності виявили також суфікси -ок, -ич, -ець, -ник, -чик, -ак, -ечк(о), -усь (-юсь), а також -ур, -уш, -ун, -ук (-юк), -аш, -ак. Більшість цих суфіксів творять синонімічні ряди:

-енк(о), -ик, -ов, -юр(а), -ечк(о), -юк, -ин (-ін), -ко: *Дядюренко (42), Дядик (32), Дядьков (8), Дядюра (8), Дядечко (3), Дядюк (3), Дядин (1), Дядькін (1), Дядько (1)*;

-ов, -ок: *Пасинков (5), Пасинок (1)*.

Діаграма 1

**Продуктивність суфіксів у сучасних прізвищах Центральної та Східної
Донеччини, похідних від назв осіб за родинними стосунками**

Окремо слід зауважити про назви чоловіків та назви жінок за родинними стосунками. Назви чоловіків за родинним стосунками переважно творяться за допомогою формантів -усь(-юсь), -к(о), -ок, -ур, -уш, -аш, -яш, -ах, -ун, -ець, -ник, -ук(-юк). Найбільш уживаними виявилися суфікси: -усь / -юсь (*Батюсь, Татусь, Дідусь, Братусь*), -аш / -яш (*Браташ, Плем'яш*), а також прізвиська з нульовим суфіксом (*Внук, Вітчим, Отчим, Чоловік, Свояк, Кум, Жених, Малиш*). Назви ж жінок найчастіше утворені за допомогою суфіксів -к-а, -иц-я/-ниц-я, -ин-я, -ух-а та форманта -а / -я: *Неня, Донька, Доньця, Сестра, Пасербиця, Теща, Жена, Женуля, Мачуха, Бабка, Бабчина, Свекруха*. Більшість назв жінок не мають відповідників у чоловічому роді. Переважно це утворення із суфіксами -а, -ул-я, -ух-а, -х-а, -ин-а.

Слід відзначити значну перевагу назв чоловіків в основах сучасних донецьких прізвиськ окресленої ЛСГ над назвами жінок (80% і 20% відповідно). Така вражаюча різниця пояснюється тим, що традиційно чоловік був головою родини. Жінка ставала головою сім'ї за виняткових умов: коли рано лишалася вдовою або коли батько мав набагато менший авторитет у сім'ї. Наявність великої кількості диференційних складників (чоловічих / жіночих) ЛСГ “назви осіб за родинними стосунками” дослідники тлумачать як “особливість розвитку цієї ЛСГ назв осіб в українській мові XVI — XVIII ст. і як вияв загальнослов'янської мовної закономірності” [6, с. 53].

Отже, прізвиська Центральної та Східної Донеччини групи “назви осіб за родинними стосунками” відображають багатство української мови періоду становлення спадкових власних назв людей. Вони свідчать, що українська мова в період прізвиськетворення мала розвинений словник на позначення спорідненості та свояцтва. Основу лексики, виявленої у складі антропонімів, становлять слова, властиві живій народній мові.

1. Буднікова Л. Т. Атрибутивні назви жінок у словацькій та українській мовах // Паростки української словакістики. *Studia slovakistica*. 1 / Упоряд. і відп. ред. С. М. Медвідь-Пахомова, Я. Джоганик. — Ужгород, 2005.

2. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. — К., 1961.

3. Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і

суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д. філол. н., проф. В. О. Горпинича // Ономастика і апелятиви. — Вип. 25. — Дніпропетровськ — Миколаїв, 2006.

4. Грінченко Б. Д. Словарь української мови (Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Б. Грінченко). — К., 1996-1997. — Т. I — IV.

5. Ковальова Н. О., Новикова Ю. М. Навчальний посібник з українознавства. — Макіївка, 2005.

6. Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI — XVII ст. Семантика і словотвір. — Львів, 2002.

7. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвиська. — К., 1990.

8. Медвідь-Пахомова С. М. Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропосистем: Навчальний посібник для спецкурсу “Історія антропосистем слов'янських мов”. — Ужгород, 2003.

9. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвиська. — К., 1966.

10. Шеремета С. В. Антропонімія північної Тернопільщини. Дис.... канд. філол. наук: 10. 02. 01 / Прикарпатск. ун-т ім. В. Стефаніка. — Івано-Франківськ, 2002.

Ю. Б. Бабій

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИЗВИЩЕВИХ СУБСТАНТИВІВ, СПІВВІДНОСИХ З ОСОБОВИМИ ІМЕНАМИ, У СЕРЕДНІЙ НАДДНІПРЯНСЬКІЙ

Зважаючи на важливість вивчення і форми, і змісту слів, що стали індивідуальними прізвиськами, а пізніше й прізвиськами, значної уваги останнім часом приділяється дослідженню словотвірних особливостей семантичних утворень у межах усіх онімних класів, і прізвиськ зокрема.

Мета статті — схарактеризувати словотвірно-структурні особливості прізвиськових субстантивів, співвідносних з особовими іменами у середньонаддніпрянському антропоніміконі.

В основі прізвиськ зазначеного типу лежать корені різних за походженням і структурою імен людей: християнські календарні, слов'янські автохтонні, імена іншомовного походження. На початку свого існування вони виконували первинну функцію — були іменами основоположників роду [12, с. 96], а згодом трансномастизувалися — перейшли до розряду прізвиськ, а потім і прізвиськ, не зазнаючи жодних змін. Унаслідок такого переходу семантика твірної основи залишається незмінною, а науковий інтерес становлять словотвірні типи варіантів імен.

У Середній Наддніпрянщині прізвища, які були утворені семантичним способом від імен, становлять 10,7% від загальної кількості прізвищ (873 утворення).

а) Прізвища, співвідносні з повними особовими власними іменами різного походження.

Вони становлять численну групу серед семантичних утворень досліджуваного регіону (172 утворення, 2%). В основах таких прізвищ збережено повні нормативні імена християнського календаря: *Гапо'н* (9); *Гераси'м* (4); *Харла'н* (1). У досліджуваній прізвищесистемі зустрічаються розмовні варіанти офіційних християнських імен, поява яких спричинена впливом особливостей місцевих говірок, розмовної мови, традиціями називання (6): *Дімінте'й* (5) < Дементій; *Сунпру'н* (17) < Софрон; *Салимо'н* (1) < Соломо'н. Слов'янські автохтонні імена у повній формі утворили незначну за обсягом групу прізвищ (6): *Богда'н* (13) < Богда'н; *Ждан* (3) < Ждань.

Наявні в основах досліджуваних прізвищ і повні форми жіночих християнських імен (5): *Гали'на* (3); *Га'нка* (1); *Ма'гда* (2). За нашими спостереженнями, в прізвищах Середньої Наддніпрянщини переважають чоловічі християнські імена, що зумовлено усталеною традицією іменування за батьком.

В ономастичній науці на сьогодні вважаються обґрунтованими декілька причин появи прізвищ зазначеного типу. Одну з них сформулював Ю. К. Редько, наголошуючи, що прізвищами стають імена рідкісні, маловживані серед українців, наприклад, *Жда'н*, *Вара'ва*, *Купрія'н* тощо. На його думку, загальноновживані імена не використовуються у функції прізвищ, оскільки вони малоприсаєднані як засіб ідентифікації, бо зустрічаються в кожному населеному пункті [12, с. 12]. Дійсно, маловживаним, застарілим іменам не притаманне явище варіантності, найчастіше, вживаючись у повній формі, вони здатні виокремити денотата в колективі, тому є надійним фактором індивідуалізації людини. Але середньонаддніпрянська прізвищесистема засвідчила і протилежну тенденцію: більшість (близько 100) прізвищ виникло саме від звичайних імен на зразок *Герасим* (4), *Григір* (13), *Лазар* (6), які ніколи не відзначалися маловідомістю, хоч виявляли активність при творенні прізвищ.

Ще одну причину появи вторинних прізвищ, утворених від повних форм імен, науковці (В. Д. Познанська, О. В. Суперанська) вбачають у запровадженні офіційного кодифікованого права: іменування, що складалося з двох імен — неканонічного і канонічного (*Некраш Касян*), в офіційних документах залишали менш зрозумілу частину на правах прізвищ [11, с. 85].

На прикладі молдавської антропонімії М. Косничану доводить, що прізвища зазначеного типу могли утворитися від форм родового відмінка від імені батька, матері, що використовувались у розмовному мовленні для ідентифікації людини, наприклад: Василь син Івана. Для уникнення омонімії додавалися навіть тричотири імені в родовому відмінку. З часом апелятив “син” знімається, а форми родового відмінка переходять у називний: *Василь син Івана* → *Василь Івана* → *Василь Іван* [4, с. 150]. Українська антропонімія має приклади таких прізвищ (*Захара* — Північна Донеччина, *Карна* — Закарпаття, *Якуша* — Дніпровське Припоріжжя), як і середньонадніпрянська прізвищева система (*Ві'їта* (3), *Гле'ба* (2), *Гуди'ма* (63)).

Є. С. Отін пояснює появу прізвищ зазначеного типу процесом розвитку вторинних переносних значень в особових іменах [10, с. 132-143]. Як відомо, більшість власних імен мають переносне значення, зафіксоване у словниках: *Гали'на* — “тиха погода” [13, с. 112]. Цілком можливо, що такі конотативні імена були одним із джерел виникнення прізвищ, у тому числі і на території зазначеного регіону.

На нашу думку, поява більшої частини прізвищ, утворених від повних форм особових імен, була генетично пов'язана із процесами словотвору та загальномовними закономірностями. Оскільки суфікси були найпродуктивнішим засобом творення прізвищ, то абсолютно логічним та послідовним у плані полегшення вимови та мовної економії є зворотний словотвір прізвищ: *Дем'яненко* — *Дем'я'н* (3), *Касьяненко* — *Касья'н* (2), хоч це припущення вимагає подальшого обґрунтування.

б) Прізвища, співвідносні з усіченими іменами різного походження. Нечисленність цих прізвищ в українській антропонімії (див. праці Н. Ю. Булави, Л. О. Кравченко, С. В. Шеремети), підтверджується і

прізвищевими утвореннями сучасної Середньої Наддніпрянщини. Ця група представлена 63 (0,7%) прізвищами, утвореними шляхом усічення певної частини імені, різного за походженням, наприклад: *Бас* (3) < Абас; *Бель* (1) < Белла; *Бут* (15) < Будимирь, або Будиславь, або Бутовить; *Гей* (5) < Огей; *Гу'та* (7) < Августа; *Мах* (2) < Домаха; *Хвиль* (1) < Филь < Филимон та ін

У складі досліджуваних прізвищ, утворених неморфологічним способом, виокремлено три види усічень а) усічення початку імені (*Баку'м* < Абакум, *Сай* < Ісай), б) середини імені (*Зон* < Зенон), в) кінця імені (*Влад* < Владислав, *Федь* < Федір), г) комбінованого усічення імені (*Оле'сь* < Олександр, *Хар* < Захар чи Харитон). Прізвищева система сучасної Середньої Наддніпрянщини фіксує переважно прізвища (22 утворення), з основами імен, в яких відбулося усічення кінцевої частини (*Рус* (2) < Руслан), що пояснюється високим ступенем продуктивності такого типу скорочень у період становлення прізвищ.

Деякі варіанти форм імен, зазнавши усічень різних типів, співзвучні з загальновідомими апелятивами (пор.: *Мак* (4) < Єрмак, Климак та *Мак* (4) < мак (назва рослини); *Мир* (1) < Любомир, або Мирослав та *Мир* (1) < мир (відсутність ворожнечі); *Хор* (1) < Прохор та *Хор* (1) < хор (співочий колектив); *Тур* (6) < Міштур та *Тур* (6) < тур (назва тварини). Саме тому більшість дослідників ідентифікують їх як відапелятивні утворення. Цим В. Д. Познанська пояснює мізерність співвідносних з усіченими іменами прізвищ в українській антропоніміці [11, с. 160].

Отже, основи прізвищ, співвідносних з усіченими іменами, найчастіше зберігають християнські чоловічі імена, що пояснюється високим ступенем антропонімізації цих варіантів у період формування прізвищ.

в) Прізвища, співвідносні з усічено-суфіксальними іменами (122 прізвища, або 1,5% від загальної кількості всього фактичного матеріалу).

До прізвищ зазначеного типу належать варіанти, утворені за допомогою суфіксів, приєднаних до такої усіченої частини особового імені, що самостійно не функціонувала. При такому усіченні міг залишатися або перший склад імені (Григорій < *Гри* + *нь*),

або – перші два (Мелетій < *Меле* + *х*). Прізвищева система досліджуваного регіону фіксує такі прізвища зазначеного типу: *Андру'с* (2) < Андр + (-ус) < Андрій; *Артю'х* (8) < Арт + (-юх) < Артем; *Менду'сь*(3) < Мен + (-дусь) < Меней; *Юхно'* (24) < Юхно < Юхим; *Яхно'* (4) < Я + (-хно) < Яків.

Серед прізвищ зазначеного типу наявні приклади, що виявляють неоднозначність своєї семантики. Так, наприклад, деякі прізвища можна пояснювати як відповідні деривати християнських або слов'янських автохтонних імен (*Стась* (11) < Стась < 1) Станиславъ чи Євстафій, 2) Остап), або тотожні відповідники усічень складного імені та апелятивної лексики (*Куць* (2) < Микуць < Микула < 1) Микола; 2) “куць” – дрібно порізані овочі [7, с. 165, II]). Р. І. Осташ це явище пояснює генезисом багатьох таких коренів: ці імена вже втратили зв'язок з вихідним іменем, тому важко безпомилково знайти до нього відповідник у повній формі [8, с. 109]. При їх утворенні були задіяні різні суфікси (-хн-о, -к-о, -ух/ -юх, -н/-нь, -ц/-ць, с/-сь).

Власні імена на -хн-о сягають ще XII ст. Л. О. Кравченко називає суфікс -хн-о складним, бо первісно в грамотах XIV ст. вживалися імена, утворені за допомогою суфікса -н-о (*Тихно'* (2)), активність вжитку яких у той час була високою, хоч зараз абсолютно втрачена [5, с. 50]. Прізвищева система регіону фіксує 12 утворень на -хн-о: *Івахно'* (5), *Михно'* (11), *Юхно'* (24).

Варіанти із суфіксом -к-о, утворені від усіченої частини особового імені, належать до найхарактерніших демінутивних ознак особових імен української мови. Вони активно утворювались уже в староукраїнській мові і не втратили своєї продуктивності сьогодні [3, с. 75]. В. О. Шевцова вважає, що морфема -к-о у складі усічено-суфіксальних варіантів імен визначала зменшеність [14, с. 57]. На думку І. Ташицького, за допомогою суфікса -к-о творилися імена дітей [15, с. 58]. Нечисленні приклади усічено-суфіксальних імен з формантом -к-о (5 прізвищ) дають підстави твердити, що використовувались вони з гіпокористичним значенням: *Лашко'* (9) < Єв — лаш + -к-о < Євлашъ, *Троцько'* (1).

Праслов'янське коріння суфіксів -ух/-юх і поширення їх певною мірою в усіх слов'янських мовах зумовлює наявність таких утворень і в Середній Наддніпрянщині (6 прізвищ): *Андру'х* (2),

Артю'х (8). У праслов'янський період цей формант уживався для творення скорочених особових імен, інколи творив експресивні відіменникові деривати [1, с. 157–158].

Менш продуктивними при творенні усічено-суфіксальних імен були суфікси **-с/-сь** (*Лесь*(6), *Стась*(11)), **-ц/-ць** (*Куць*(2), *Пуць*(1)), **-н/-нь** (*Гринь*(3), *Пронь* (3)).

Отже, нечисленність прізвищ, ідентичних усічено-суфіксальним варіантам імен, пояснюється низькою продуктивністю такого словотвірного еквіваленту імені у період формування прізвищ. Основи зазначеного типу прізвищ переважно співвідносяться з християнськими чоловічими іменами. Найпоширенішими іменами серед таких основ були варіанти, оформлені суфіксами **-хн-о**, **-к-о**, **-ух / -юх**.

г) Прізвища, співвідносні з суфіксальними іменами (516 прізвищ, або 6,3% від загальної кількості всього фактичного матеріалу).

Прізвища аналізованого зразка виникали семантичним шляхом від самостійного імені чи його варіанта за допомогою різноманітних суфіксів, що приєднувались до повної або ускладненої іншим формантом основи прізвища: Карпуша < Карп + -уш — а.

Наявні в прізвищах суфікси не виконували словотвірної функції, оскільки дериваційне навантаження припадало на власне ім'я — основу, але надавали прізвищу певного відтінку значення (зменшено-пестливого, демінутивного, гіпокористичного тощо). Їх ретельний аналіз розкриває різницю між апелятивними, іменними і власне прізвищевими суфіксами, а також наголошує на ролі тих формантів, що були засобом індивідуалізації людини в колективі під час вибору мотиву номінації.

Близько 20 формантів виявили активність в утворенні суфіксальних імен на досліджуваній території. Найпродуктивнішим та найпоширенішим серед них був суфікс **-к-о** (118 прізвищ). Така активність зазначеного форманта пояснюється насамперед його дистрибутивними властивостями. Суфікс **-к-о** переважає у середньонаддніпрянських прізвищах з основами чоловічих імен (128 утворень). Ці основи ідентичні конотативним варіантам: *Бутко'* (8) < Будко; *Гришко'* (7) < Гришко; *Касько'* (1) < Касько; *Сули'мко* (4) < Сулимко; *Фенько'* (43) < Фенько.

Аналізований формант **-к-о** сполучався не лише з повними й усіченими основами імен, але й додавався до основ, ускладнених іншими квалітативними суфіксами. Такі утворення Л. В. Кракalia називає “повторно суфіксовані” [6, с. 16], наприклад: **-еш-к-о** (2) із демінутивним значенням: *Деме’шко* (1), *Єпе’шко* (2); **-’аш-к-о** (1) з гіпокористичним значенням: *Дмитра’шко* (13); **-еч-к-о** (1) зі зменшено-пестливим значенням: *Єсе’чко* (2), *Лесе’чко* (17); **-ей-к-о** (1) зі зменшеним чи пестливим значенням: *Тесе’йко* (4); **-уль-к-о** (1) з демінутивним значенням: *Пету’лько* (2); **-иш-к-о** (1) з відтінком зменшеності: *Тишко’* (2), *Франци’шко* (1).

Суфікс **-ик** у прізвищах, утворених лексико-семантичним способом, виявляв значну активність, що пов’язано з багатством семантичних відтінків, виражених за його допомогою. Так, формант **-ик** з відтінком зменшеності та пестливості використаний в 64 утвореннях досліджуваного регіону: *Васи’лик* (3); *Ігна’тик* (3); *Гндрик* (12); *Ле’сик* (20); *Па’влик* (18). На думку Г. Є. Бучко, всі прізвища, співвідносні з суфіксальними іменами з формантом **-ик**, не мають однозначного словотвірного рішення. З одного боку, всі вони утворилися семантичним способом від відповідних варіантів імен, оскільки суфікс **-ик** мав демінутивне значення, і саме такі варіанти імен були продуктивними в побуті українців. З іншого боку, враховуючи можливість патронімної функції суфікса **-ик**, такі прізвища можна вважати морфологічними дериватами від повних, усічених або усічено-суфіксальних імен [2, с. 47]. Віддаючи перевагу першому способу творення відіменних прізвищ на **-ик**, вважаємо, що дериваційні типи на **-ик** у демінутивному значенні тяжіють до реалізації в похідних від іменників чоловічого роду з нульовим закінченням або на **-о**. Тому не випадково демінутиви на **-ик** були продуктивні серед форм чоловічих власних імен на приголосний (Влас — *Власик* (6)) і на **-о** типу Михайло- *Михайлик* (4).

Враховуючи кількісні характеристики суфіксів імен, можна виокремити також наступні форманти, які відзначалися меншим ступенем продуктивності: **-ець/-’ець** з гіпокористичним значенням (23): *Антоне’ць* (2); *Гавриле’ць* (6); *Пидоре’ць* (3); **-ун/-’ун** (13) з фамільярно-згрубілим значенням: *Фису’н* (4); *Феду’н* (3); *Яцу’н* (3); **-ух/-’ух** (12) зі зневажливим значенням: *Павлю’х* (1); *Костю’х* (4); **-ак/-’ак** (7) зі зневажливим значенням: *Гавриля’ка* (1); *Грінча’к* (2);

-ок (4) зі зменшено-пестливим значенням: *Тимо'шок* (1); *Степано'к* (3); **-ан** (4) зі зневажливим значенням: *Криша'н* (6); *Педа'н* (44). Як зауважує Р. І. Осташ, антропонім *Троян* не мав експресивного забарвлення через усталену і закріплену у пам'ятках форму власного імені (пор.: *Троян* — власне ім'я з суфіксом **-янь** [9, с. 561]); **-аш** (6) зі зменшено-фамільярним значенням: *Григора'ш* (2); *Пе'траш* (1); **-ош** (5) з гіпокористичним значенням: *Ми'рош* (2) < Мирославъ, Мирон, *Ти'мош* (1); **-иш** (4) з демінутивним значенням: *Га'вриш* (7); *Пе'триш* (1); **-ут-а/-'ут-а** (4) зі зменшено-пестливим значенням (11): *Максю'та* (5); *Михайлю'та* (5); *Семеню'та* (4); **-усь** (5) з гіпокористичним значенням: *Лавру'сь* (2); *Петру'сь* (4); *Павлу'сь* (1); **-ай** (5) з пейоративним значенням: *Грица'й* (16), *Саха'й* (5); **-ась** (2) з гіпокористичним значенням: *Степа'сь* (2); *Пилипа'сь* (7); **-к-а** (1) з іронічно-зневажливим чи пестливим значенням: *Ми'лка* (5) < Мило(слава).

Поодинокі іменними основами прізвищ досліджуваної території збережені імена із суфіксами **-уц-а/-'уц-а** (які походять із румунської мови) з демінутивним значенням: *Ангелу'ца* (1); **-ул** (які походять з молдавської мови) з демінутивним значенням: *Берзу'л* (1), *Са'ндул* (1); **-ир-я** зі зневажливим значенням: *Кости'ря* (1); **-жа** з відтінком зневаги: *Ва'нжа* (1).

Отже, як свідчить фактичний матеріал, особливою продуктивністю у місцевій антропонімії відзначалися суфікси **-к-о, -ик, -ець, -ок, -ак/-'ак, -ан, -ух-а/-'ух-а**, що можна пояснити високим ступенем індивідуалізації цих варіантів у минулому.

1. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). — К., 1993.

2. Бучко Г. Є. Семантична та словотвірна структура сучасних прізвищ Бойківщини // *Слов'янська ономастика* / Відп. ред. С. М. Медвідь. — Ужгород, 1998.

3. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі найменування. — К., 1984.

4. Косничану М. Из истории молдавской антропонимии // *Историческая ономастика*. — М., 1977.

5. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини. — К., 2004.

6. Кракалія Л. В. Антропонимия Советской Буковины: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Чернівці, 1974.

7. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. — К., 2004.

8. Осташ Р. И. Украинская антропонимия первой половины XVII века. Муж-

ские личные имена (на материале Реестра Войска Запорожского 1649 г.): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Ужгород, 1985.

9. Остап Р. І. Власні особові імена у функції прізвищевих назв // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. — К., 1991.

10. Отин Е. С. Экспрессивно-стилистические особенности ономастической лексики // Отин Е. С. Избранные труды по языкознанию. — Донецк, 1999. — Ч. 2.

11. Познанская В. Д. Антропонимия юго-восточной Украины: Дисс.... канд. филол. наук. — Харьков, 1983.

12. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. — К., 1966.

13. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. — К., 1986.

14. Шевцова В. О. Суфіксальний словотвір особових чоловічих імен (на матеріалі середньонадніпрянських лівобережних пам'яток XVII — XVIII ст.). — К., 1979.

15. Taszycki W. Słownik staropolskich nazw osobowych. — Wrocław, T. 1-7, 1966-1987.

О. В. Заїнчовська

МІКРОТОПОНІМИ ПІВДЕННО-СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ, ПОХІДНІ ВІД АПЕЛЯТИВІВ

Одним із невичерпних джерел вивчення мови, суспільно-історичних особливостей розвитку того чи іншого регіону є власні географічні назви (далі ВГН). Їх виникнення завжди мотивується певною індивідуальною семантикою, апелятивною або онімною.

Відомо, що оніми являють собою специфічну сферу слів, яка відрізняється від загальних. Власні географічні назви — це неоднорідна група лексики, оскільки відрізняються один від одного своїм походженням, структурою і т. д. Важливим чинником диференціації назв — власних і загальних — виступає різний “ступінь ономатизації”, тобто здатності “бути власною назвою” [15: 59]. За цим критерієм власні назви поділяють на “чисті” оніми (слова, які не мають аналогів серед назв загальних) та “проміжні” (ті, які більшою мірою зберігають зв'язок із апелятивами). Саме до останньої групи відносять мікротопоніми (далі МТ) — утворення, які мають проміжний статус, вони дуже тісно пов'язані з апелятивами, хоча функціонально належать до власних назв.

Проблема співвідношення власних і загальних назв, переходу загальних назв у власні уже неодноразово розглядалася мовознавцями. У науці існує два погляди на з'ясування межі між апелятивною і пропріальною лексикою. О. Суперанська, В. Никонов вважають, що межа між ними відносна [16; 12], а Ю. Карпенко називає її абсолютною і стверджує, що жодних “проміжних явищ між власними і загальними назвами бути не може” [6: 34]. Н. Подольська вказувала на те, що “однією з характерних мовних особливостей, які має мікротопонімія, є особливий проміжний стан у мові на межі загальних і власних назв” [13: 43].

Але в будь-якому разі апелятиви і мікротопоніми нерозривно пов'язані між собою. Надзвичайно поширеним явищем у мікротопонімії є використання загальних назв у функції власних без будь-яких словотворчих змін цих лексем [7: 18]. Отже, можна стверджувати, що основним джерелом творення МТ є загальні назви, які мають великий потенціал для перетворення в онім. Проте не будь-який апелятив може стати онімом. Зазвичай тут діють не-свідомі закони відбору слів, своєрідна селекція. Мікротопонімами частіше стають географічні терміни, які перетворюються у ВГН в результаті переосмислення [15: 60].

Матеріалом дослідження стали мікротопоніми, зібрані експедиційним методом на території Гайворонського, Голованівського, Ульяновського та Вільшанського районів Кіровоградської області, які традиційно відносять до складу українського Поділля, зокрема його південно-східної частини.

Мета даного дослідження — аналіз МТ південно-східного Поділля, які утворилися від апелятивів.

Територія досліджуваного регіону лежить на південних відрігах Придніпровської височини (Вільшанський, Голованівський, Ульяновський та частина Гайворонського районів) та Подільської височини (Гайворонський). Його поверхня являє собою підвищену, пологохвилясту лесову рівнину, розчленовану долинами річок, ярами та балками [8]. По південно-західній межі з Одеською областю, на протязі 70 км, протікає Південний Буг, який на території Кіровоградщини має ділянки звивистої каньйоноподібної скелястої долини і порожнисте русло, поряд з відрізками долини з

низькими акумулятивними берегами [10: 26]. З півночі на південь область перетинає найбільша притока Південного Бугу річка Синюха, яка в межах області має довжину 90 км. Справа в Синюху впадає Ятрань, а зліва — Чорний і Сухий Ташлики [10: 27].

У Голованівському районі на поверхню виходять кристалічні породи, які місцями утворюють скельні береги [8: 195]. Ці райони належать до лісостепової зони, де спостерігається чергування широких орних просторів, які в давнину були вкриті рослинністю лучних степів, з ділянками великих, середніх і дрібних широколистих лісів. У результаті розорювання ділянок лучних степів, що існували в минулому, природний трав'яний покрив з дикою рослинністю на них зник, а замість нього з'явилася культурна рослинність. Рештки ж природної степової рослинності збереглися на дуже невеликих ділянках по схилах річкових долин та балок і на узліссях, де вони використовуються як вигони і пасовиська. Крім цього, тепер безлісні простори перетинаються чисельними полезахисними смугами, а вздовж схилів балок часто тягнуться протиерозійні лісонасадження і чагарники [10: 35].

Територія, що є об'єктом нашого аналізу, багата на підземні води, які в багатьох місцях на схилах долин та балок виходять на поверхню, утворюючи джерела і витоки струмків і дрібних річок [10: 46].

Багате географічне розмаїття краю щедро репрезентують МТ, зібрані в досліджуваному нами ареалі.

У основах аналізованих МТ лежать лексеми, які вказують на об'єкти натурогенного чи антропогенного походження.

Основи мікротопонімів досліджуваного регіону, які послужили для найменування об'єктів натурогенного походження, за мотивами номінації можна співвіднести з лексемами чотирьох тематичних груп, які характеризують рельєф, структуру чи властивості ґрунту, особливості флори та фауни.

Серед основ, які характеризують рельєф, у свою чергу виокремлюємо такі, що відображають додатній і від'ємний рельєф.

Основи МТ, які відображають додатній рельєф, співвідносні з такими лексемами: *верх* (став **Вёрхній** Червоне, Бандурове Гйв, Вовча Балка Глн), *вершина* (став **Вершінський** Лозувате Улн, гора **Вершінна** Казавчин Гйв), *гора* (пасовище **Ліса горá** Наливайка Глн,

гора **Ліса горá** Салькове Гйв, поле **Ліса горá** Котовка Гйв, куток **Ліса горá** Мощене Гйв, підвищення в яру **Золотá горá** Вільхове Улн, куток **Голóдна горá** Крутеньке Глн, куток села **Горá** Завалля, Хашчувате, Соломія Гйв, куток **На горí** Солгутове Гйв, кладовище **В горí** Коритно-Забузьке Влш), *курган* (курган **Кургáн** Голованівськ, Вербове Глн Гайворон, Таужне Гйв, група курганів **Кургáни** Капітанка, Красногірка Глн, Салькове, Хашчувате Гйв, Добрянка, Йосипівка Влш), *могила* (могила **Могíла** Дорожника Влш, Котовка Гйв, високі могили **Могилкí** Синьки, Вільхове Улн, поле **На могилкáх** Капітанка, Журавлінка Глн, поле **Коло могилків** Олександрівка Глн), *скеля* (куток **Скáли** Табанове Глн, скеля **Бíла скéля** Завалля Гйв, скеля **Малá скалá** Вівсяники Влш, скеля **Велíка скалá** Вівсяники Влш, скелі **Скáли** Великі Трояни Улн, Завалля, Солгутове, Вікнина Гйв, скелі **Скáлки** Грушка Улн, скелі **Попóві скáли** Добрянка Влш, скелі **Крáсні скáли** Вільшанка Влш, криниця **Скалівськá** Табанове Глн, поле **Біля скéлі** Вікнина Гйв, пасовище **В скáлах** Завалля Гйв, пасовище **Коло скали** Вікнина Гйв), *шпіль* (вершина **Шпíль** Вільхове Улн, частина села **Шпíль** Вільхове Улн, скелі **Шпíль** Казавчин Гйв), *горб* (куток села **Горбí** Котовка Гйв, куток села **За горбáми** Котовка Гйв).

До основ, які характеризують від'ємний рельєф, належать деривати, мотивовані такими лексемами, як: *балка* (балка **Бáлка** Таужне Гйв, балка **Вибалки** Синицівка Улн, пасовище **На балкáх** Бандурове Гйв, гори **Балкí** Бандурове Гйв), *долина* (долина **Доліна** Луполове Улн, заливне місце **Доліна** Кам'яна Криниця Улн, місце розваги **Мáйськá доли́на** Молдовка Глн, куток села **Доліна** Соломія Гйв, поле **Попóва доли́на** Вікнина Гйв, Долина **Пáнськá доли́на** Сухий Ташлик Влш), *западня* (непридатні землі **Западня** Лозувате Улн), *копанка* (копанка **Кóпанка** Великі Трояни Улн, джерело **Кóпанка** Казавчин Гйв), *левада* (пасовище **Левáда** Кам'яна Криниця, Богданове Улн, долина **Левáда** Великі Трояни Улн, долина **Левáди** Казавчин, Бугове Гйв, став **Левáда** Великі Трояни Улн, став **Левáдський** Берестяги Гйв, куток **Левадí** Розношенське Улн, балка **Попóва левáда** Казавчин Гйв, балка **Баранцьóва левáда** Казавчин Гйв, балка **Левадí** Берестяги Гйв, поле **Левадí** Добрянка Влш, поле **Коло баранцьóвої левáди** Казавчин Гйв), *луки* (поле **Лúки** Ємилівка Глн), *луг* (куток **Лужóк** Хашчувате Гйв, острів **В лужкú** Хашчувате

Гйв, острів **Лужок** Казавчин Гйв), **низ** (став **Нйжній** Сабатинівка Улн, Вовча Балка Влш, Бандурове Гйв, куток **Нйз** Завалля Гйв), **урвище** (урвище **ўрвище** Роздол Глн), **яр** (яр **Яр** Тополі Гйв, мокра балка **Яр** Сабатинівка Улн, круча **Яр** Грушка Улн, пасовище **На яру** Великі Трояни Улн, ліс **Зячий яр** Клинове Глн, частина лісу **Три-ярї** Вільхове Улн), **ярок** (поле **На ярка́х** Одая Глн).

3-поміж основ, які вказують на структуру чи властивості ґрунту, виокремлюються ті, що позначають корисні копалини, гідролітичні властивості ґрунту, водні реалії. Перша група представлена лексемами **глинище** (непридатні землі **Глинищі** Великі Трояни Улн, непридатні землі **Глинйще** Мечиславка Улн), **пісок** (куток **Пісо́к** Гайворон Гйв). Друга група — це апелятиви: **болото** (витік **Боло́то** Грузьке Глн, болото **Боло́тини** Вербове, Клинове Глн, болото **Боло́тянки** Перегонівка Глн, болото **Висяче Боло́то** Салькове Гйв), **калабатина** (болото **Калаба́тина** Лащівка Глн, частина озера **Калаба́тин** Бандурове Гйв), **ковбаня** (глибина **Ковба́ня** Великі Трояни, Йосипівка Улн), **мочар** (болото **Мочарникі** Ясне Глн, заливне місце **Мб́чар** Цюрупи Глн, заливне місце **Мочарі** Вільхове Улн, болото **Мочарі** Пушкове Глн, мочар **Мочарі́на** Йосипівка Улн, кінець озера **Мб́чар** Жакчик Гйв, торфовище **Мб́чар** Цюрупи Глн, балка **Мб́чар біля са́ду** Коритно-Забузьке Влш, поле **На мочара́х** Одая Глн). Треті утворені від апелятивів, що характеризують водні мікрооб'єкти: **джерело** (джерело **Три́ джерела** Червоне Гйв, струмок **Джерела́** Бандурове Гйв, група криниць **Джерельні** Лозувате Улн), **джеркало** (джерело **Джу́ркало** Ясне Глн, джерело **Джу́ркала** Семидуби Глн), **гуркало** (водостік **Гу́ркало** Вербове Глн), **озеро** (озеро **б́зеро** Наливайка Глн, місце виру **Озерявини** Клинове Глн, поле **На б́зері** Капітанка Глн, мокра балка **б́зеро** Сабатинівка Улн), **став, стависько** (став **Ста́висько** Великі Трояни Улн, став **Ставо́к** Соломія, Долинівка Гйв, пасовище **На ста́виську** Великі Трояни Улн, став **Ста́виська** Іллічівка Глн, став **Ста́вище** Троянка Глн, балка **Ста́висько** Долинівка Гйв), **ставок** (куток **На ставка́х** Капітанка Глн, скеля **Коло Ставка́** Мощене Гйв), **струмок** (джерело **Струмкі́** Маньківське Улн, заливне місце **Струмкі́** Богданівна Улн, струмок **Струмо́к** Вільхове Улн), **острів** (острів **б́стрів** Гайворон Гйв).

Основи, пов'язані з флорою, можна поділити на ті, що позна-

чають ліс та ті, що пов'язані з окремими видами рослин. Перша група представлена основою **ліс** “велика площа землі, заросла деревами і кущами” та похідними: болото **Лісовé** Голованівськ Глн, ліс **Лісо́к** Грушка Улн, малий ліс **Лісо́к** Великі Трояни Улн, гай **Ліско́ва** Кам'яна Криниця Улн, болото **Залнський** Красногірка Глн, пасовище **Коло ліска́** Червоне Гйв. Серед зібраного матеріалу є МТ, які мотивуються назвами рослин: сад **Абрикоскі** Наливайка Глн, став **Вербівський** Голованівськ Глн, куток **Вербóва** Вільшанка Влш, криниця **Вербóва** Сухий Ташлик Влш, поле **Ясіньско́ї гру́шки** Грушка Улн, поле **Коло гру́шечки** Казавчин, Котовка Гйв, сад **Пенно́ві гру́ші** Казавчин Гйв, пасовище **До гру́шечки** Котовка Гйв, став **Ясен** Могильне Гйв, частина лісу **Дубі́на** Вільхове Улн, гай **Дубча́к** Могильне Гйв, водопій **Дубкі́** Сухий Ташлик Влш, урочище **Дубі́нка** Гайворон, Котовка Гйв, став **На дубі́нці** Котовка Гйв, поле **На дубі́нці** Котовка Гйв, ліс **Сорокаду́би** Долинівка Гйв, частина поля **Два дубі́** Вільхове Улн, ліс **Ярий дуб** Котовка Гйв, місце відпочинку **Кашта́нова але́я** Крутеньке Глн, куток **Ліповий** Липовеньке Глн, ліс **Липнякі́** Котовка Гйв, куток **Смерча́нський** Троянка Глн, балка **Черешне́ва** Могильне Гйв, сад **Черешневий** Вільшанка Влш, ліс **Черешневий ріг** Червоне Гйв, гай **Ясен** Могильне Гйв, став **Ясен** Могильне Гйв, долина **Осі́чки** Вільхове Улн, ліс **Вільха** Бандурове Гйв, ліс **Сосні** Коритно-Забузьке Влш, ліс **Сосняк** Завалля Гйв, урочище **Сосна́** Гайворон Гйв, став **Шовко́виця** Сухий Ташлик Влш, пасовище **Шовко́виця** Йосипівна Влш, пасовище **В шовко́вицях** Сухий Ташлик Влш, ліс **Шовко́виці** Березова Балка Влш, висохле озеро **В шовко́виці** Корзно-Забузьке Влш. Найпоширенішими лексемами, що послужили основами МТ, є *абрикос, верба, вільха, груша, дуб, каштан, липа, осика, смерека, сосна, черешня, шовковиця, ясен*.

Серед основ, які пов'язані з фауною, виділяємо ті, що позначають свійських та диких тварин, птахів, комах, земноводних. Мікротопонімні основи співвідносні з лексемами, що позначають: а) свійських та диких тварин — *баран* (струмок **Баранячий ріг** Лозувате Улн, пасовище **В Баранцьовій Леваді** Казавчин Гйв), *бобер* (гори **Бобрóві гóри** Бандурове Гйв), *вовк* (балка **Вóвча** Сухий Ташлик Влш), *коза* (куток **Козячий хвіст** Великі Трояни Улн, куток **Козі́ний переу́лок** Березова Балка Влш), *засць* (водопій **Зая́чий** Ло-

зувате Улн), *свиня* (базар **Свинячий** Голованівськ); б) птахів — *гуска* (став **Коло гусей** Грушка Улн), *журавель* (колодязь **Журавель** Великі Трояни Улн, Соломія, Червоне Гйв), *зозуля* (яр **Зозулин** Бандурове Гйв, пасовище **В зозулиному ярі** Бандурове Гйв), *качка* (став **Качатник** Шепилове Глн, став **Качачий** Червоне Гйв), *курка* (став **Куратник** Наливайка Глн), *лебідь* (став **Леандка** Лебединка Глн), *орел* (сад **Орлячий Сад** Бандурове Гйв), *соловей* (мілина **Солов'їне крило** Семидуби Глн); в) комах — *комар* (криниця **Комарова** Синицівка Улн); г) земноводних — *жаба* (став **Жаболівник** Наливайка Глн, куток **Жабокрівка** Одая Глн), *змія* (острів **Зміїний** Салькове Гйв), *гадюка* (скеля **Гадюка** Вільхове Улн).

Усі мікротопонімі основні відапелятивного походження, вживані на позначення антропогенних географічних мікрооб'єктів південно-східного Поділля, можна поділити на такі семантичні групи: а) що пов'язані з назвами різних споруд, б) що вказують на шляхи сполучення; в) які визначають орієнтацію об'єкта в просторі, г) що вказують на форму чи розмір об'єкта; д) які вказують на первісне значення особи.

Велику кількість серед топооснов, що позначають антропогенні географічні об'єкти, становлять ті, що пов'язані з назвами різних споруд. Зокрема, *базар* (куток **Базарок** Великі Трояни Улн), став **Больничний** Голованівськ Глн), *водокачка* (став **Коло водокачки** Котовка Гйв), *електростанція* (пороги **Біля електростанції** Салькове Гйв), *завод* (куток **Біля заводу** Межирічка Глн, куток **Завод** Салькове Гйв, поле **Біля маслозаводу** Голованівськ Глн, став **Цукрового заводу** Ульяновка Улн, переправа **Заводська** Казавчин Гйв), *інкубатор* (став **Інкубаторський** Голованівськ), *контора* (став **Конторський** Берестяги Гйв, площа **Біля кантори** Межирічка Глн), *конюшня* (водопій **Коло конюшні** Кам'яна Криниця Улн), *костюл* (площа **Костюльський плац** Голованівськ), *магазин* (став **Біля магазину** Цвіткове Глн, площа **Біля магазину** Ємилівка Глн), *млин* (став **Млінський** Кам'яна Криниця Улн, став **Коло млина** Грушка Улн, Вікнина Гйв, куток села **Млін** Салькове Гйв, скеля **Млині** Добрянка Влш, криниця **Коло млина** Добрянка Влш, пороги **Біля млина** Салькове Гйв), *насосна станція* (пороги **Біля насосної** Салькове Гйв), *пожарна* (став **Пожарний** Голованівськ Глн), *училище* (поле **Профтехучилища №38** Голованівськ), *ферма* (пасовище **Фе-**

рмі Дорожинка Влш, став **Коло фєрми** Дорожинка Влш), **цегельня** (яр **Цегельня** Хашувате Гїв), **шахта** (куток **Шахта** Завалля Гїв), **школа** (парк **Шкільний** Розношенське Улн, парк **Коло шкóли** Вївсяники Влш).

На шляхи сполучення вказують такі лексеми: **Бám** (переправа **Бáмівська** Червоне Гїв, поле **На Бáмі** Новосілка Глн, став **Бám** Червоне Гїв), **гребля** (став **На широкій греблі** Журавлінка Глн, скелі **Греблі** Добрянкa Влш, криниця **Коло греблі** Добрянкa Влш), **дамба** (став **Дámба** Клинове Глн, Чистопілля Влш, водостік **Тámба** Бандурове Гїв), **кладка** (криниця **За клáдкою** Табанове Глн), **міст** (бріd **Чóрний місток** Роздол Глн, криниця **Мостівська** Лашівкa Глн, міст **Мóст** Гайворон Гїв, куток села **Коло Мостá** Гайворон Гїв), **паром** (бріd **Парóm** Сабатинівкa Улн, пляж **До парóма** Гайворон Гїв), **бріd** (переправа **Бріd** Казавчин Гїв), **траса** (поле **Під трáсою** Великі Трояни Улн), **шлях** (дорога **Серédній шлях** Вільхове Улн, дорога **Прямій шлях** Котовкa Гїв, виїзд **Косій шлях** Берестяги Гїв).

Група основ, які визначають орієнтацію об'єкта в просторі, становлять основи лексем: **край** (став **Крайовій** Таужне Гїв, яр **Крáйня** Хашувате Гїв), **середина** (став **Серédній** Грушка Улн, Вовчa Балкa Влш, частина села **Середеньке** Вільхове Улн), **центр** (куток **Цéнтр** Кам'яна Криниця Улн, Троянка, Побужжя Глн, Мощене, Солгутове, Соломія, Берестяги, Завалля, Котовкa, Гайворон Гїв, Вільшанкa, Коритно-Забузьке Влш, став **Центрáльний** Голованівськ, Троянка, Шепилове, Клинове Глн, Вільхове Улн, Бандурове, Червоне, Таужне Гїв, Вївсяники, Дорожинкa Влш, в'їзд **Центрáльний** Наливайкa Глн, куток **Центрáльна** Вївсяники Влш, став **У Цéнтрі** Коритно-Забузьке Влш, Котовкa Гїв, колодязь **Центрáльний** Вільшанкa Влш, переправа **Центрáльна** Червоне Гїв). Найпродуктивнішою є основа апелєтива **центр**.

Форму чи розмір об'єкта виражають лексеми **клин** (куток **Клїн** Липовеньке, Краснопілля Глн, Котовкa Гїв, поле **Клїн** Липовеньке Глн, Котовкa Гїв), **кривуля** (звивина **Кривулі** Завалля Гїв), **поперек** (яр **Поперéчний** Наливайкa Глн), а також **великий** (став **Велїкий** Ємилівкa Глн), **глибокий** (пасовище **Глибóкий ярóк** Розношенське Улн, яр Вільшанкa Влш), **довгий** (поле **Дóвге** Голованівськ Глн), **кривий** (криниця **Кривá** Лозувате Улн, поле **На кривій** Новосілка Глн), **мїлкий** (став **Мїлєнький** Грушка Улн, пасовище **Мїлкий ярóк**

Розношенське Улн), *широкий* (в'їзд **Ширóкий переїзд** Грушка Улн), *куций* (яр **Кúций** Вівсяники Влш), *косий* (стежка **Косá стéжка** Казавчин Гїв, виїзд **Косá дорóга** Казавчин Гїв).

На форму денотата метафорично вказують і назви предметів побуту, зокрема такі лексеми: *дїжка* (криниця **Дїжечка** Котовка Влш), *глобус* (поле **Глóбус** Добрянка Влш, пасовище **На глóбусі** Добрянка Влш), *казан* (куток **Казанóк** Грушка Улн, частина села **Казанівка** Великі Трояни Улн, скеля **Казан** Вільшанка Влш), *каструля* (джерело **Кастру́ля** Добре Влш, балка **Кастру́ля** Добре Влш), *макітра* (яр **Макітрí** Великі Трояни Улн), *рукав* (розгалуження **Рукава́** Йосипівка Улн), *петля* (звивина **Пéтли** Вербове Глн), *плита* (берег **Плитá** Казавчин Гїв), *ракета* (в'їзд **Ракéта** Могильне Гїв), *хрест* (гора **Хрестóва** Солгутове Гїв, могила **Трí хрестá** Червоне Гїв, поле **Біля хрестá** Соломія Гїв), *чобіт* (поле **В чобóті** Новосілка Глн), *шифер* (горби **Ші́фер** Клинове Глн), *штани* (поле **Штанí** Пушкове, Лебединка Глн, Дорожинка, Березова Балка Влш), *щітка* (балка **Щóтка** Добрянка Влш), *яйце* (куток **Яйце́** Роздол Глн).

Часто серед основ, відображених у мікротопонімії регіону, зустрічаються апелятиви з первісним значенням особи. З морфологічного погляду переважна більшість цих основ — присвійні, рідше відносні прикметники, які виступають означеннями до опорних назв відповідних мікротопонімів, виражаючи при цьому індивідуальну або колективну належність іменованого об'єкта колишньому його власникові чи громаді [9, с. 10]. Ця семантична група охоплює такі основи, які характеризують відношення до національностей: *армян* (став **Армянський** Олександрівка Глн, Червоне Гїв), *болгар* (скелі **Болга́рські** Вільшанка Влш), *євреї* (кладовище **Єврéйський цві́нтар** Хашувате Гїв), *жид* (поле **Жидівка** Великі Трояни Улн, кладовище **Жидівське** Голованівськ Глн), *лях* (куток **Ляхва́** Берестяги Гїв), *німець* (став **Німе́цький** Олександрівка, Шепилове Глн, кладовище **Німе́цьке** Голованівськ Глн), *поляк* (кладовище **Пóльське** Голованівськ Глн, Салькове Гїв), *татарин* (балка **Татáрка** Добрянка Влш), *циган* (став **Цигáнський** Кам'яна Криниця Улн, Сухий Ташлик Влш, переправа **Коло Ці́гана** Кам'яна Криниця Улн, яр **Цигáнський** Бандурове Гїв, пасовище **У цигáнському яру́** Бандурове Гїв, виїзд **Цигáнська дорога** Вікнина Гїв), соціальний стан особи: *ніп* (став **Попóвий** Наливайка Глн, яр

Попівський Могильне Гйв, криниця **Попóва** Синьки Улн, мокра балка **Попóва левáда** Грушка Улн, ліс **Попóвий** Тополі Гйв, гора **Попóва** Долинівка Гйв, куток села **Попóве** Таужне Гйв), **пан** (став **Пáнчик** Журавлінка Глн, став **Пáнський** Журавлінка Глн, Сухий Ташлик Влш, Мощене, Берестяги Гйв, криниця **Пáнська** Шепилове Глн, ліс **Пáнський** Вільшанка Влш, сад **Пáнський** Хащувате Гйв, куток села **Пáнський** Сухий Ташлик Влш, джерело **Пáнське** Мощене Гйв, колодязь **Пáнський** Сухий Ташлик Влш), **козак** (яр **Козáчий** Салькове Гйв, яр **Козáцький** Казавчин Гйв).

Проведений аналіз МТ південно-східного Поділля, похідних від апелятивів, дозволяє стверджувати, що найпродуктивнішими лексико-семантичними групами лексем, які беруть участь у творенні МТ досліджуваного регіону, виступають ті, що характеризують рельєф, структуру і властивості ґрунту; які позначають водні мікрооб'єкти, ліс; які мотивуються назвами рослин, свійських тварин та птахів; які пов'язані з назвами різних споруд та об'єктів, що стосуються діяльності людини; які визначають орієнтацію об'єкта в просторі, його форму чи розмір.

З-поміж основ, які найчастіше служать твірними для МТ південно-східного Поділля, виокремлюємо такі лексеми: гора, скала, скеля, долина, левада, яр, став, ставок, стависько, ліс, центр, піп, пан та інші.

Значна кількість МТ яскраво репрезентує не лише загальнономовні, але й специфічні для даної території особливості. Так, наприклад, апелятив *западня* має три значення: 1) яма на болоті; 2) глибокий крутий яр; 3) заглиблення на місці водойми [СНГТК, 79]. Нами ж зафіксоване четверте — непридатні землі *Западня* Лозувате Улн.

Лексема глинище означає місце, яму, звідки беруть глину [СУМ 2: 84; СНГТК, 57]. Ми зафіксували — непридатні землі *Глиніще* Мечиславка Улн.

МТ, які виникли на основі загальноновживаних в українській мові географічних термінів *мочар* “багно” [СУМ 4: 814], *джерело* “потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі” [СУМ 2: 262], *калабатина* “калюжа, драговина, мочар, трясовина” [СУМ 4: 74], *ковбаня* “глибока вибоїна, звичайно на дорозі, переважно з водою, болотом; глибоке місце, яма в річці,

озері” [СУМ 4: 202] становлять досить велику кількість. На території південно-східного Поділля ці апелятиви, ставши онімами, вживаються на позначення інших місцевих географічних об’єктів незначних розмірів, зокрема болото **Мочарникі** Ясне Глн, заливне місце **Мбчар** Цюрупи Глн, заливне місце **Мочарі** Вільхове Улн, болото **Мочарі** Пушкове Глн, мочар **Мочаріна** Йосипівка Улн, кінець озера **Мбчар** Жакчик Гйв, торфовище **Мбчар** Цюрупи Глн, балка **Мбчар Біля Саду** Коритно-Забузьке Влш, поле **На Мочарáх** Одая Глн; джерело **Три джерелá** Червоне Гйв, струмок **Джерела** Бандурове Гйв, група криниць **Джерельні** Лозувате Улн; болото **Калабáтина** Лашівка Глн, частина озера **Калабáтин** Бандурове Гйв); глибина **Ковбáня** Великі Трояни, Йосипівка Улн.

Семантично близькими до МТ, які утворилися від лексеми *джерело*, є ВГН **Гуркало** і **Джуркало**. Крім основної загальномовної семантики “потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі” [СУМ 2: 262], вони можуть позначати і інші географічні об’єкти — джерело **Джуркало** Ясне Глн, джерело **Джуркала** Семидуби Глн; водостік **Гуркало** Вербове Глн.

Помітну групу становлять назви, мотивовані “образними географічними термінами” [9, 163]. До них належать назви предметів побуту, які метафорично вказують на форму денотата, макітра (яр **Макітрі** Великі Трояни Улн), штани (поле **Штані** Пушкове, Лебединка Глн, Дорожинка, Березова Балка Влш), вила (ліс **Віла** Клинове Глн). В основі цих МТ лежать географічні терміни *макітра* “низина”, *макітри* “вершина гори, горба, підвищення” [СНГТК, 118], *штани* “розгалуження русла річки” [СНГТК, 205], *вила* “місце, де розходяться або сходяться дві річки” [СНГТВ, 18], які утворилися від назв посуду за схожістю форми, за подібністю географічного об’єкта до відповідного виду одягу чи його частини.

Дослідження мікротопонімів обраного ареалу підтверджує положення про спільність ВГН з апелятивами. Наші спостереження показали, що більшість МТ південно-східного Поділля, які утворені від назв загальних, являють собою переосмислені у власну назву об’єкта географічні терміни. Вони посідають особливе місце в мікротопонімному словотворі, оскільки активно утворювали й продовжують утворювати МТ як семантичним (шляхом онімізації), так і морфологічним (здебільшого суфіксальним) способом.

Список умовних скорочень назв районів

Влш — Вільшанський
Гйв — Гайворонський
Глн — Голованівський
Улн — Ульяновський

джерел

СНГТВ — Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині: Словник, — Луцьк, 1997.

СНГТК — Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. — К. — Кіровоград, 1999.

СУМ — Словник української мови: В 11 т. — К., 1970 — 1980. — Т. I — XI.

1. Бондалетов В. Д. Русская ономастика. — М., 1983.

2. Бучко Д. Г. Зв'язок типу географічного об'єкта з принципом і способом його номінації // Тези доповідей та повідомлень наукового семінару “Ономастика східних слов'ян”. — К., 1996.

3. Вербич С. О. Мікротопонімія як відбиття розвитку лексико-семантичної моделі “апелятив — онім” // Наукові записки. — Вип. 37. — Кіровоград, 2001.

4. Громко Т. В. Географічні терміни як твірні основи мікротопонімів // Тези доповідей та повідомлень наукового семінару “Ономастика східних слов'ян”. — К., 1996.

5. Карпенко Ю. А. Взаимосвязь географических терминов и топонимов // Местные географические термины в топонимике. — М., 1966.

6. Карпенко Ю. А. Свойства и источники микропонимии // Микропонимия. — М., 1967.

7. Кузик Б., Білошапка В. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України. — Том 1 — 2. — Дніпропетровськ, 2005.

8. Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. — Кіровоград, 1996.

9. Міщенко Г. П. Кіровоградська область: Географічний нарис. — К., 1961.

10. Мурзаев Э. М. Значение местных терминов в образовании географических названий // Питання топоніміки та ономастики. — К., 1962.

11. Никонов В. А. Научное значение микропонимии // Микропонимия. — М., 1967.

12. Подольская Н. В. Микропонимы в древнерусских памятниках письменности // Микропонимия. — М., 1967.

13. Поляруш Т. І. Мікротопонімія як клас онімів: обсяг, особливості функціонування та структури // Наукові записки. Вип. 59. — Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград, 2005.

14. Скляренко А. М. “Степень ономатизации” топонимов разных типов // Восточнославянская ономастика. — М., 1979.

15. Суперанская А. В. Микропонимия, макропонимия и их отличие от собственно топонимии // Микропонимия. — М., 1967.

ОНІМНИЙ ПРОСТІР В ХУДОЖНЬОМУ СВІТОВІДТВОРЕННІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Однією з найцікавіших проблем у галузі літературної ономастики є питання функціонально-стилістичних особливостей власних назв (ВН) у художньому творі. Безперечно, зародження, становлення і розвиток літературної ономастики тісно пов'язані з літературним процесом в Україні, оскільки ВН є досить важливою складовою мовно-стилістичної системи художніх творів і певним чином виражають творчі інтенції автора. Як зазначають дослідники, “розумінню специфіки творчості того чи іншого письменника в значній мірі сприяє вивчення онімного простору його творів, який є невід’ємним елементом структури художнього тексту” [6:1]. Дійсно, серед різних компонентів художнього контексту онімний простір є саме тим організуючим центром, що в значній мірі об’єднує в єдине ціле всю художньо-образну систему.

Питання стилістичної ролі ВН у художніх творах є предметом вивчення багатьох вчених-мовознавців (праці Л. О. Белея, Л. М. Буштян, В. М. Калінкіна, Ю. О. Карпенка, О. Б. Коваленко, Т. І. Крупеньової, І. В. Ляхової, Г. П. Лукаш, І. І. Маруніч, Н. Г. Михайловської, Є. С. Отіна, Н. М. Павликівської, Л. І. Селівестрової, Г. О. Сілаєвої, А. В. Соколової, О. І. Фоянкової, Л. Д. Шестопадової, Л. М. Щетиніна та ін.). Інтерес дослідників спрямований, в основному, на літературну ономастику творів 19-20 століття, і майже недослідженою залишається сьогодні ВН художніх творів українського середньовіччя і періоду бароко, зокрема, спадщина Григорія Сковороди, чия творчість справила помітний вплив на подальший розвиток всієї української культури, який, на нашу думку, започаткував у національній літературі ті прояви художньої багатоплановості номінаційної системи, які дають плідні наслідки, функціонуючи у творчих надбаннях наступного літературно-мовного процесу в Україні. На вплив письменника-філософа та його роль у подальшому розвитку нової української літератури вказували численні дослідники й культурні діячі, в тому числі й один з найвидатніших національних літературознавців С. Єфремов, який засвідчив значення спадщини митця для “батька ново-

го українського письменства Котляревського і батька української повісті Квітки” [1:215].

Строкатість, бароковість онімних фарб українського середньовіччя — річ не лише закономірна, але й виправдана. Адже, з одного боку, саме в цей період національна культура вбирає в себе численні надбання й витвори народного духу з його мовними еквівалентами, а з другого — активно взаємодіє зі світовими скарбами. За нашими спостереженнями, саме в цей період починається розвиток і відбувається становлення онімних прийомів художнього письма завдяки творчості видатних діячів української культури — Л. Барановича, І. Величковського, Ф. Прокоповича, М. Смотрицького, С. Яворського, І. Вишенського, Г. Сковороди.

Творча спадщина Г. Сковороди досліджувалась багатьма вченими, проте проблема ролі онімного простору в художньому відтворенні світу видатним мислителем і філософом досі не привернула увагу дослідників. Саме це зумовлює **актуальність** представленої розвідки, **предметом** дослідження якої є ВН як цілісна система творчого мікросвіту майстра українського бароко. **Метою** даного дослідження є розгляд функціонально-стилістичних особливостей ВН у творчій спадщині Григорія Сковороди.

Матеріалом дослідження послужила збірка вибраних творів митця, в яку увійшли його поезії (“Сад божественних пісень”), філософська проза (“Байки Харківські”), уривки з діалогів та притч [7]; до аналізу також було залучено збірку Г. Сковороди “Сад пісень” [8].

Слід зазначити, що онімний простір творів Г. Сковороди надзвичайно розмаїтий — він представлений різними розрядами й класами. Перш за все, це великий у кількісному відношенні ареал ВН і, по-друге, він наповнений численними асоціаціями і значною образно-художньою амплітудою. Нами зафіксовано наступні розряди ВН:

1) антропоніми: *Петро*; *Федька купець* [7:24]; *Степан* [7:25]; *Василь* [7:44]; *Данило*; *Михайло*; *Ізраїль*; *Фтара*; *Наеман* [7:81];

2) власні імена (ВІ) історичних осіб: *Епікур* [7:38]; *Сократ* [7:48]; *Катон*; *Траян*; *Тім* [7:69];

3) міфоніми: *Геркулес* [7:29]; *Венера*; *Купідон* [7:43]; *Зара* [7:91]; *Мінерва*; *Аполлон*; *Меркурій* [7:100]; *Діана* [7:101];

4) теонім: *Христос* [7:18; 21; 29; 38; 43; 88; 93], що має досить розгалужений онімний ряд — *Ієсус Христос* [7:89]; *Спас* [7:21]; *Богочоловік* [7:75]; *Ієсус* [7:22; 23]; *Месія* [7:21]; *Помазанник-Цар* [7:76];

5) агоніми: *Йван* [7:21; 23] (*Предтеча Йван* [7:21]); *Павел* [7:19; 43; 86; 96]; *Захарія*; *Ісая* [7:23]; *Іона* [7:29]; *Давид* [7:33]; *Августин* [7:36]; *Адам*; *Єва* [7:44]; *Єремій* [7:81]; *Авраам* [7:76; 92]; *Мойсей* [7:76]; *Ілія*; *Єнох*, *Самсон*, *Филип* [7:84]; *Єзекіл*; *Єлизавета* [7:85]; *Авакум* [7:86]; *Симон, син Іонів* [7:87] (*Петро святий* [7:92]); *прекрасний Йосиф* [7:89]; *Павло Фівійський*; *Антоній Єгипетський*; *Сава Освящений*, *Єлсей* [7:94];

6) топоніми: хороніми — *Ізраїль* [7:28]; *Америка* [7:71]; *Європа* [7: 81]; *Гергесенська країна* [7:95]; *Велика Русь*; *Україна* [7:69]; ороніми — *Голгофа* [7:23]; *Сіон* [7:33; 86]; *Гелікон* [7:43]; *угорські гори* (Карпати) [66]; *Нітрійські гори* [794]; пелагонім — *Чермне море* [7:29]; потамоніми — *Йордан* [7:21]; *Силоам* [7:91]; *Дніпро*; *Дунай*; *Меандр*; *Ніл* [7:64]; інсулонім — *Канарські острови* [7:71]; астіоніми — *Афіни* [7:22]; *Єрихон* [7:33]; *Вавилон* [7:84]; *Єрусалим* [7:86]; *Кременчук* [7:64];

7) міфотопоніми: *Тартар* [7:42];

8) біблійонім: *Сірах* [7:32];

9) ВІ літературних персонажів: *Ір* [7:42]; *Титир* [7:62];

10) геортонім: *Паска* [7:97].

Певну групу онімів становлять персоніфіковані персонажі байок з їх протиставленням позитивного / негативного й варіативністю: *Чиж* — *Ворон* [7:49]; *старий Жайворонок*, *батько* — *молодий Жайворонок* [7:50]; *Чиж* — *Щиголь* [7:51]; *Орел* — *Сорока* [7:52]; *Голова* — *Тулуб* [7:52]; *Мурашка* — *Свиня* [7:52]; *дика Курка* — *домашня* [7:53]; *Вітер* — *Філософ* [7:54]; *Брусок* — *Ніж* [7:54]; *Орел* — *Черепаша* [7: 55]; *Сова* — *Дрозд* [7:55]; *Змія* — *Буфон* [7:56]; *Алмаз* — *Ізмаразд* [7:57]; *Собака* — *Коняка* [7:58]; *Верблюд* — *Олень* [7:60]; *Зозуля* — *Дрозд* [7:61]; *Гній* — *Алмаз* [7:61]; *Пес* — *Вовк* [7:62]; *Крїт* — *Лінкс* [7:63]; *Лев* — *Мавпа* [7:64]; *Щука* — *Рак* [7:64]; *Бджола* — *Шершень* [7:65]; *Олениця* — *Кабан* [7:66]; *Баба* — *Гончар* [7:67]; *Соловейко*, *Жайворонок*, *Дрозд* — *Шуліка*, *Кажан* [7:69]. Як бачимо, персонажами байок митця виступають передовсім тварини й птахи, а також люди, стихії, приладдя, коштовне каміння; всі вони персоніфікуються у контексті, отже, апелятивні номінації зазна-

ють онімізації. Такі оніми створюють бінарну опозицію у площині художнього твору, скеровану на увиразнення таких загальнолюдських констант, як добро-зло, прекрасне-потворне тощо.

Цей досить значний ареал ВН поширений посесивними словосполученнями: *купіль Силоамська* [7:18]; *Данилів камінь* [7:20]; *Версальські ліси*; *Коперниковські сфери* [7:35]; *Езопів півень*; *Сократове слово* [7:61]; *Ціцеронова книжечка* [7:65]; *часи Соломонові* [7:71]; *лоно Авраамове* [7:83; 89]; *Езопові байки* [7:48]; *Ієремієва молодість* [7:82]; *Ноев ковчег* [7:84]; *Захарійна Єлизавет*; *Гродова танцюристка*; *Орфесєва псалтирь* [7:85]; *Єзекійне серце* [7:86]; *Носє голуб*; *мова Єзекійна*; *птахи Ноеві* [7:87]; *лантух Веньямінів* [7:89]; *Павлове слово* [7:92]; *єпанча Павлова*; *Антонієва борода*; *Савин монастир*; *Авакумів той Сіон*; *Йорданові хвилі*; *кифа Авраамова*, *Йорданський суходіл* [7:94]; *Лійна кирєя* [7:95]; *Мойсеєві слова* [7:103]. Ці утворення не є безпосереднім предметом нашого аналізу, проте, будучи своєрідним варіантом ВН з акцентуацією на основній лексемі — іменнику при відономастичному прикметнику, вони додають оригінальних номінаційних фарб у контекстуальний план творів, глибше розкривають їх основну тему та ідейну спрямованість.

Як свідчить наведений перелік, ВН у контексті творів Г. Сковороди відбивають широту інтересів, філософську спрямованість його творчості, високу ерудицію і глибокі знання у сфері релігії, філософії, сучасної йому науки. Номінаційна функція ВН поєднується із стилістичною, наповнюючи окремі оніми особливим смислом та експресією, пронизуючи контекст різноманітними внутрішньотекстовими зв'язками, певною символікою. Оніми часто стають прямою вказівкою на певні події чи осіб, викликаючи асоціації та нюанси, якими надто лаконічно і надзвичайно промовисто оперує митець. Так, у Пісні 30-ій “Саду Божественних пісень”, оспівуючи спокій серця, поет проводить паралелі між життям двох видатних історичних постатей, водночас протиставляючи їх за філософією їхнього життя: “*Чи хочеш жити щасливо? Нікому не завидуй, будь доволен малим — тоді нічого вже не бійся (...)* Смерть не вред, а тільки спокій. Отак жив афінський, отак жив і жидівський *Епікур — Христос*” [7:38].

До речі, теонім *Христос*, як зазначалося вище, має найбільш

розгалужений онімний ряд, що є закономірним у контексті поетичних творів та прози Г. Сковороди, творчість якого охоплює різні біблійні епізоди, в т. ч. й новозавітні. У варіаціях ВН *Христос* відчувається глибока повага митця до *Спасителя*, кожна з варіацій зумовлена ситуацією мовлення: “*Христе! Життя моє! Христе, умерший за мене! Тобі завдячую початок усього...*” [7:18]; “*Зійшов Спас у Йордан, став у його глибини*” [7:21]; “*Се єсть Син мій возлюблений (...)* Сей *Месія* обновить усю вашу суть” [7:21]. Наведені контексти нами зафіксовано у “Саді Божественних пісень”; ВН уживаються у мові автора, що образно оспівує прихід на землю, життя й діяльність Христа. А у філософському творі “Початкові двері до християнського доброго життя” уживаються “урочисті” варіанти ВН — *Богочоловік, Помазаник-Цар*: “*А за часів пізніших показалася вона (премудрість. — Е. Б.) в образі людським, вчинившись Богочоловіком*” [7:75]; “*А самі найперші християни зовуть (...)* Христом, себто *Помазаником-Царем*” [7:76]. А парафраза новий мій Адаме у зверненні автора до замученого на Голгофі *Сина Божого* звучить урочистим гімном подяки за його самопожертву: “*О новий мій Адаме! О найкращий сине! (...)* Під буйством твоїм — світло, під смертю — вічне життя” [7:22].

Паралель між *Христом* і апостолом *Павлом* (“Похвала бідності”), і протиставлення їм *злиденного Іра* (персонажа з Гомерової “Одіссеї”), підкреслює ставлення автора-філософа до марнот життя, що отруюють серце й душу: “*Мов злиденний той Ір, рвешся до золота, то й без скринь золотих ти не наблизитися до правдивої бідності. Був убогий Христос, — бо зневажав скарби, Павел був нуждарем, бо не жадав утіх, не в старчачих торбах, бідносте, ти живеш — в серці чистім і праведнім*” [7:42-43].

Своєрідну опозицію спостерігаємо у байці “Соловейко, Жайворонок і Дрозд”, її утворюють онімізовані апелятиви, що вживаються для іменування персонажів: “*Жайворонок з Дроздом і Соловейком приятелювати може, а з Шулікою та Кажаном не може...*” [7:69].

Як зазначають дослідники, творчості Г. Сковороди притаманна глибока філософічність, різноманітні біблійні та античні асоціації. Особливо широке коло семантичних асоціацій простежується у творі “Розмова, що зветься двоє”, на який припадає найбільша

кількість біблійних ВН, що утворюють неповторний стиль оповіді — дискусії п'ятьох братів про скороминущість усього земного і призначення людини — прагнення до небесного щастя. Часто оніми стають натяком (прозорим чи прихованим). Це біблійні персонажі *Ілія*, *Єнох*, *Филип*, яких піднімають до неба птиці, *пустий Вавилон*, який символізує пустинних птахів (лжепророків, що пусте співають), *Носв ковчег*, з якого походить благовісниця-птиця, що несе мир [7:84], *Іродова танцюристка* (дочка Іродіяди), яка “*виглядає кращою, аніж Захарійна Єлизавет*”, бо вона блищить завдяки фальшивій позолоті, *Орфесва псалтирь*, що манить за собою усе живе [7:85], *Авакум*, разом з яким, філософ споглядає на *Сіон*, *Павел*, що порівнюється з ластівкою, бо “*проповідує не в мудрості слова і мирського вітійства (...), а в наученні і силі Духа Святого*” [7:86], *Симон, син Йонів* (Петро), якого спочатку Христос називає *блаженним* [7:87], а далі автор *кефою* — “*Радуйся, кефомоя, Петре мій, пристань моя, пристань віри, любові і надії!*” [7:97], *Прекрасний Йосиф*, що кладе бариш у *порожній лантух Веньямінів*, *лоно Авраамове*, що асоціюється з раєм [7:89], *живий Силоам і рідна Софія*, священне джерело поблизу Єрусалима й Божа Премудрість, які творять чудеса [7:91], *Йорданові хвилі, кифа Авраамова, Авакумів той Сіон*, що символізують врятування від гріха і спокій душі [7:94], *країна Гергесенська*, де стадо свиней втопилося після вигнання з них бісів [7:95], *хліб Паски*, який автор приносить як *благий дар Богу* [7:97].

Символіка онімів також яскраво проявляється і в інших творах, зокрема, у збірці “Сад Божественних пісень” — *купіль Силоамська* як символ очищення від скверни [7:18], *Данилів камінь*, що символічно засвідчує майбутню євангельську історію [7:20], *Єрихон* (символ марнотного й спокусливого світу) [7:33], *Версальські ліси* як уособлення насолоди, краси, як видно з коментаря самого Г. Сковороди [7:35; 122], *Коперниковські сфери*, що звучить засторогою тим, хто занадто уваги приділяє різним обчисленням, намагаючись вирахувати все на світі [7:35], *Тартар* — натяк на скороминучість життя, яке скінчиться в царстві Аїда [7:42], *Гелікон* — натяк на закоханість у мистецтво [7:43].

Особливо яскраві стилістичні барви створюють топоніми, що у контексті творів виконують не лише роль “другого ономастичного

простору” [2:188], і роль яких не зводиться просто до вказівки місця подій [3:17]. Топоніми, поєднуючись з іншими мовними засобами у контексті творів Г. Сковороди, відбивають функціональну текстотвірну сутність, створюють образний контекст. Так, у творі “Початкові двері до християнського життя” нагромадження топонімів створює домінуючу всеосяжності *Божого буття* і пов’язаного з цим щастя на землі і в душі людини:

“... що було б тоді, коли б щастя помістив Бог в *Америці* або на *Канарських островах*, або в азіатському *Єрусалимі*, або в царських палатах, або в *часах Соломонових*, або в багатствах, або в пустині, або в чинах, чи в науках, чи в здоров’ї?” [7:71].

У текстах нами виявлено також приховані на перший погляд онімні вкраплення, що постають у читацькій уяві за певними контекстуальними відрізками без ВІ. Яскраві стилістичні асоціації утворюють апелятивні номінації — контекстуальні ВН, що є лаконічними, місткими і влучними деталями оповіді. Вони містять приховані натяки, викликаючи відповідні образні асоціації і створюють ефект економності, не переобтяжуючи контекст зайвими деталями. Так, у діалозі “Алфавіт, або буквар світу”, де йдеться про Боже призначення до проповідництва, Г. Сковорода уживає апелятивне словосполучення *отці вселенські*, маючи на увазі найвидатніших християнських богословів: *Григорія Ниського*, *Йоана Золотоустого*, *Йоана Дамаскіна*, *Аврелія Августина* (примітки) [7:134]: “Привітайся з древніми язичеськими філософами, побалакай з *отцями вселенськими*, а перше всього дбай, щоби зрозуміти, що таке віра” [7:104]. У поезії “Фабула” рядок “*Взяли юнака насиллям до пруса*” [8:64] створює асоціації з історичною подією — Семилітньою війною 1756-1763 рр. між Прусією і Англією, з одного боку, і Австрією, Францією, Саксонією, Росією і Швецією, з другого.

Особливо яскравим є мікроконтекст, де йдеться про *дев’ять Муз* (згідно з грецькою міфологією, богинь наук та мистецтв): *Кліо* — музу героїчної пісні та історії; *Евтерпу* — музу ліричної поезії; *Талію* — музу комедії і жартівливих пісень; *Мельпомену* — музу трагедії і журливих пісень; *Терпсихору* — музу танцю, *Полігімнію* — музу пантоміми; *Ерато* — покровительку інтимної поезії; *Уранію* — музу астрономії; *Калліопу* — дев’яту і найстаршу музу, покровительку епічної поезії [7:126]. Поєднані з міфонімами

Венера, Купідон, оронімом *Гелікон*, апелятиви підсилюють виразність оповіді: “*Музам* колись *дев’ятьом* на шляху з’явилась *Венера*; з нею — її *Купідон*; слово зухвале — в устах: “*Музи*, шануйте мене, я найперша з усіх олімпійців, всі перед берлом моїм хиляться люди і боги”. Мовила. *Музи* на те: “А над нами, богине, не владна. Наша святиня не ти, наша любов — Гелікон” [7:43].

Безперечно, і символіка митця, і приховані у контексті натяки на ВІ багато про що говорять, та сучасному читачеві вони, на жаль, не завжди зрозумілі без пояснень і приміток. Таким є, наприклад ВІ *Іван* у Пісні восьмій “Саду Божественних пісень”, що присвячена великоднім подіям (йдеться про улюбленого учня Ісуса Христа *Йоана Богослова*). Разом із ВН *Голгофа*, *Ісус*, лексемами *хрест*, *розбійники* антропонім *Іван* створює номінаційне поле, що відтворює євангельські події, пов’язані із стражданням Христа. Розсипані у контексті, ці прийоми номінації у сполученні з онімним простором, безіменною системою, апелятивами-контекстуальними онімами, відономастичними утвореннями створюють виразну номінаційну поліфонію. Взагалі Г. Сковорода, за нашими спостереженнями, виявляє значну увагу до імені. Так, у поетичному діалозі “Розмова про премудрість” персоніфікований персонаж *Мудрість* характеризується контекстом, де обігруються витoki цього ВІ: “*Софією по-грецьки звали в давній вік, а мудрістю зове всяк руський чоловік. Та римлянин мене Мінервою назвав, християнин Христа імення мені дав*” [8:75].

Знавець всілякої мудрості — і книжної, і народної, поет і філософ з енциклопедичними обширами уміло оперує світовими скарбами культури, насичуючи тексти творів унікальними онімними нюансами, лаконічно й містко вкладаючи в одну лексему—ім’я зміст і звучання, який ми можемо визначити як багатоголосся номінацій у контексті творчості митця. Причому на тлі “книжних”, біблійних ВН, що наповнені особливим, філософським смислом, яскравим контрастом виступають реальні, “народні” антропоніми у Пісні десятій “Саду Божественних пісень” — єдиній пісні, де йдеться про реалії повсякденного життя з його вадами, обманом, прагненням до наживи: “*Петро* для чинів обтирає панські вугли, *Федька* купець коло аршина свого бреше (...) А *Степан*, як на весілля, біжить на позви” [7:24-25].

Впадає в око перенасиченість ВН у художній площині творів Г. Сковороди. І це так би мовити “онімне перенаселення”, на наш погляд, не є випадковим. Воно виконує художньо-естетичну функцію, значно розширюючи межі художнього простору, викликаючи асоціації з відомим літературними і фольклорними персонажами, творами. Саме ця багатоаспектність ВН і стає у стильовому багатоголоссі творчості Г. Сковороди тим відчутним важелем, який виявляє складність діалектичного ества людської природи в усьому розмаїтті її проявів, і філософ відтворює це засобами багатоголосся своєї творчості, в тому числі і завдяки розмаїттю номінацій. Черпаючи свою художньо-образну символіку з арсеналу епохи, пов’язуючи онім-символ з пам’яттю культури [5:131], митець, по суті, проймає “алфавітом символів великі ареальні шари історії” [9:1].

Отже, художньо-стильові особливості світовідтворення в онімній поліфонії спадщини Г. Сковороди як одного з вимірів життєвої динаміки набувають у літературному процесі України особливої ваги. Вони так або інакше виявляються у творчому надбанні його нащадків та письменників-сучасників, у становленні демократичного світогляду яких значну роль відіграла творчість Г. Сковороди. На нашу думку, функції мовних засобів (і онімних в тому числі) не можуть існувати незалежно від художнього змісту, поетичного сенсу, ідейної наснаги, вкладеної у твір митцем. Саме наявність такого змісту і перетворює форми і засоби художнього мовлення в елементи мистецтва. Таким чином, умови нового, індивідуально-нестандартного світосприймання і світовідтворення начебто творяться заново, відбиваючись у неперевершених проявах мистецтва, породжуючи у повторюваній поетичній формі новий, індивідуально-образний сенс [4:201], а саме це й стає основою усієї багатоплановості лінгвістичного, літературознавчого і просто читачького текстосприйняття.

Здійснене дослідження ономастикону філософської прози та поезій Г. Сковороди продемонструвало, що ВН у творчій майстерні видатного представника українського бароко виступають не як окремі літературно-онімні одиниці, а як функціонально-символічна цілісність, є промовистим засобом і потужним джерелом світовідтворення.

1. *Єфремов С.* Історія українського письменства. — К., 1995.
2. *Горе М. С., Черезова Г. А.* Географическая узнаваемость топонимов в романах И. Ильфа и Е. Петрова // Язык и стиль произведений И. Э. Бабеля, Ю. К. Олеши, И. Ильфа и Е. Петрова: Сб. науч. труд. — К., 1991.
3. *Карпенко Ю. А.* Стилистические возможности топонимических названий // Питання стилістики української мови в її взаємозв'язку з іншими слов'янськими мовами: Тези доповідей міжвуз. наук. конф. — Чернівці, 1963.
4. *Ковтунова И. И.* Лингвистика и поэтика. — М., 1996.
5. *Лотман Ю. М.* В школе поэтического слова. — М., 1988.
6. *Мариненко И. О.* Функции антропонимов в романах И. Ильфа и Е. Петрова “Двенадцать стульев” и “Золотой теленок”: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Одесса, 1992.
7. *Сковорода Григорій.* Вибрані твори в українських перекладах / Упоряд. текстів, передм. та прим. Л. Ушкалова. — Харків, 2003.
8. *Сковорода Григорій.* Сад пісень: Вибрані твори. — К., 1983.
9. *Jakobson R.* Pushkin and His Sculptural Myth. Translated and Edited by John Burbank. — The Hague; Paris, Mouton, 1975.

Г. В. Шотова-Ніколенко

ОНОМАСТИЧНІ ПЕРИФРАЗИ В ПОЕЗІЇ ДЖ. Г. БАЙРОНА

Загальновідомо, що перифраза відноситься до семантико-смислових стилістичних фігур, яка виступає заміном поняття, його дескрипцією і ґрунтується на метафоричному чи метонімічному перенесенні [7: 458]. Виступаючи як прикладка до слова, замінюючи або дублюючи його, перифраза надає образну характеристику або оцінку предмета, особи, дії, вносить у мовлення поетичність, урочистість, іноді іронію [5: 79].

У своїй фундаментальній монографії “Поетика оніма” (1999) М. В. Калінкін у розділі “Феноменологія, семасіологія, контекстна семантика і поетика оніма” порушив проблему функціонування та взаємодії поетонімів та перифраз у художньому тексті, при цьому наголосивши, що вивчення незагальномовних перифраз у зв'язку з літературними фактами, системами образів тощо залишається в області “умовності” [3: 224]. Вчений запропонував визначення ономастичної перифрази як такого способу номінації (особи, об'єкту, явища і т. п.) при якому усередині висловлювання пряма форма номінації відсутня, а замінююча її номінативна

конструкція являє собою троп або є інакомовною [3: 224]. Вчений виділяє три основні типи ономастичних перифраз: 1) перифрази, що мають у своєму складі власну назву, але відсилають до поняття, що позначене в мові загальною назвою; 2) перифрази, що мають у своєму складі власну назву і відсилають до поняття, що позначено іншою власною назвою; 3) перифрази, що не мають у своєму складі власних імен, і, отже, замінюють оніми у даному відрізку тексту [3: 223].

Дж. Г. Байрон переважно використовує другий та третій тип ономастичних перифраз. Як зазначає дослідниця мови та стилю поета О. І. Клименко, перифраза одержала потужний розвиток у стилі класиків, у яких було загальне правило: не позначати речі своїми іменами, що впливало з класичної естетики. Але на рубежі двох століть це правило порушується. Для Джорджа Байрона перифраза — засіб переважно ліричний, що “дозволяє вільно й з різних боків висвітлювати об’єкт опису і передавати різноманітні почуття та враження, що він викликає у поета” [4: 20]. Таким чином, залишаючись засобом, цілком схваленим класиками, перифраза у поета-романтика Дж. Г. Байрона набуває дещо іншого новаторського сенсу.

Проаналізувавши поетичні твори у збірці “Selections from Byron”, ми зафіксували 26 ономастичних перифраз. Вони стосуються переважно антропонімів (16 одиниць), 7 позначають топоніми, 3 перифрази вказують на інші розряди онімної лексики.

Отже, перша група ономастичних перифраз вказує на історичних осіб, переважно на *монархів та диктаторів*: The clouds of anarchy from Britain’s skies; // The fierce **Usurper** seeks his native hell, // And nature triumphs, as the **Tyrant** dies [8: 77]; **The legal Ruler** now resumes the helm, // He guides through gentle seas, the prow of state [8: 77] (“Elegy On Newstead Abbey”). У даному контексті перифразами **Usurper**, **Tyrant** Байрон позначає Олівера Кромвелля (1599 — 1658) головну постать англійської революції XVII ст., що після страти короля Карла I у 1649 році став лордом-протектором англійської республіки, а зворотом **The legal Ruler** — Карла II (1685 — 1702), що після реставрації монархії став наступним англійським монархом.

У поезії “Ode to Napoleon Buonaparte” (1814) поет філософсь-

кі роздумує над долею свого кумира Наполеона й проводить перифрастичні аналогії, порівнюючи життя імператора Франції з життєвим шляхом інших знакових постатей всесвітньої історії, при цьому зміщуючи різні часові пласти від Стародавньої Греції до Римської Імперії. Перифразою *The Roman* поет позначає римського полководця та диктатора *Луція Корнелія Сулли* (138 – 78 до н. е.), що, масово знищуючи своїх супротивників, поновив сенат і склав з себе повноваження (79 до н. е.) [1: 477]. *The Spaniard* вказує на Карла V (1550 – 1558), короля Іспанії та імператора Священної Римської імперії, що в 1555 – 1556 році зрікся від обох титулів і пішов до монастиря [1: 477]: *The Roman*, when his burning heart, // Was slacked with blood of Rome, // Threw down the dagger — dared depart, // In savage grandeur, home [8: 159]; *The Spaniard*, when the lust of sway // Had lost its quickening spell, // Cast crowns for rosaries away, // An empire for a cell [8: 159]. Перифраза *That Corinth's pedagogue* стосується сиракузького тирана Діонісія Молодшого (395 – 335 до н. е.). Будучи скиненим, відкрив у Коринфі школу для дітей [1: 477]: *That Corinth's pedagogue* hath now // transferred his by-word to thy brow [8: 161]. Отже, як і Наполеон, але з різних причин, Луцій Корнелій Сулла, Діонісій Молодший та Карл V змушені були провести решту свого життя віддалік від монарших справ.

Описовий зворот “*He who of old would rend the oak, // Dreamed not of the rebound*” порівнює Наполеона з Мілоном Кротонським (VI ст. до н. е.), відомим давньогрецьким атлетом, який, намагаючись розломити пень руками, був розтерзаний дикими тваринами [1: 476-477]. Тут поет має на увазі невдалий похід імператора Франції до Росії і навіть зазначає у своєму щоденнику: “Московська зима защемила йому руки — з тих пір він бився ногами і зубами” (8 квітня 1814 р.) [1: 476]: *He who of old would rend the oak, // Dreamed not of the rebound* // Chained by the trunk he vainly broke — // Alone — how looked he round? [8: 159] (“Ode to Napoleon Buonaparte”). Як бачимо, використання перифрастичної мозаїки, що полягає в нанизванні подібних по семантиці образів, посилює емоційно-експресивний вплив тексту та показує неоднозначне та суперечливе ставлення Дж. Байрона до постаті Наполеона Бонапарта.

Урочиста перифраза “*bravest of the brave*” (*хоробрий з найхоробріших*) та дещо іронічна “*the snow-white plume*” (*білосніжний комір*)

вказують на соратників з оточення Наполеона — маршалів Мішеля Нея (1769 — 1815) та Іоахіма Мюрата (1767 — 1815), які після падіння Бонапарта були розстріляні: With that of him whose honoured grave // Contains the “*bravest of the brave*” [8: 194]; And thou, too, of *the snow-white plume!* Whose realm refused thee even a tomb [8: 195] (“Ode from the French”).

У філософсько-автобіографічній поезії “The Dream” (1816) перифразою “*the Pontic monarch of old days*” поет позначає понтійського царя Мітридата IV Євпатора (132 — 63 до н. е.), що з одинадцяти років правив країною. Боячись бути отруєним, приймав протиотруту, і поступово став нечуттєвим до отрути [1: 492]: ... Pain was mixed // In all which was served up to him, until, // Like to *the Pontic monarch of old days*, // He fed on poisons, and they had no power, // But were a kind of nutriment [8: 228].

Власне, нанизування перифраз спостерігаємо у поезії “The Conquest” (1823). Дж. Байрон позначає Вільгельма Завойовника (1027–1087), нормандського герцога, що переміг саксів і став англійським королем у 1066 році та був позашлюбним сином герцога Роберта II [1: 500] чотирма перифразами, що надає творові епічного звучання: *The Son of Love* and *Lord of War* I sing; // Him who bade England to Normandy, // And left the name of *Conqueror* more than King // To his unconquerable dynasty // *The Bastard* kept, like lions, his prey fast, // And Britain’s bravest Victor was the last [8: 260].

Іронічні перифрази *the Messiah of Royalty* (король-месія — Г. III.) та *Leviathan* (у біблійській міфології величезна морська тварина, що втілює руйнівні сили водного світу [6, т. 2: 43]) стосуються англійського короля Георга IV (часи правління 1820–1830 рр.) та його візиту до “скореної” ним Ірландії: But he comes! *The Messiah of Royalty* comes! Like a goodly *Leviathan* rolled from the waves; // Then receive him as best such an advent becomes, // With a legion of cooks, and an army of slaves! [8: 262] (“The Irish Avatar”).

Збірна перифраза *Chaldea’s seers* (халдейські мудреці — Г. III.) вказує на астрологів та провидців, що мешкали у Вавілоні: *Chaldea’s seers* are good, // But here they have no skill; // And the unknown letters stood // Untold and awful still [8: 184] (“Vision of Belshazzar”).

Використовуючи перифразу з числівниковим компонентом “*the wondrous Three*” (дивовижна трійця — Г. III.) поет має на увазі

трьох видатних ораторів свого часу — Charles James Fox (1749 — 1806), англійський політичний діяч, один з керівників партії вігів; William Pitt (1759 — 1806) англійський державний діяч, лідер партії торі, прем'єр-міністр Англії; Edmund Burke (1729 — 1797) — англійський політичний діяч та публіцист, що виступав проти ідей Французької Революції [1: 493]. Поет наголошує, що їх промови є спалахами безсмертя: The worthy rival of *the wondrous Three!* Whose words were sparks of Immortality! [8: 235] (“Monody on the Death of the Right Hon. R. B. Sheridan”).

Також три перифрази присвячені трьом королевам та сучасній поетові жінці: Trough cloudless skies, in silvery sheen, // Full beams the moon on Actium's coast: // And on these waves, for *Egypt's queen*, // The ancient world was won and lost (“Stanzas written in Passing The Ambracian Gulf”) [8: 121]. Тут мова йде про царицю Клеопатру. За переказами, Антоній зазнав поразки, покинувши поле бою услід за своєю коханою — єгипетською царицею Клеопатрою, яка раніше одержала престол від Юлія Цезаря [3: 725].

Рядки співчуття поета: And she, *proud Austria's mournful flower*, (*горда змарніла квітка Австрії — Г. III.*) // Thy still imperial bride; // How bears her breast the torturing hour? Still clings she to thy side? [8: 161] (“Ode to Napoleon Buonaparte”) стосуються непростой долі другої дружини Наполеона — Марії Луїзи Австрійської (1791–1847).

Перифраза *Maid of Athens* (*дівчина Афін чи Афінська діва — Г. III.*) вказує на Терезу Макрі (1795–1875), доньку вдови англійського віце-консула, в маєтку якої Дж. Байрон мешкав в Афінах [1: 469]: *Maid of Athens*, ere we part, // Give, oh give me back my heart! // Or, since that has left my breast, // Keep it now, and take the rest! [8: 124] (“Maid of Athens, Ere We Part”) Як бачимо, ці всі перифрази мають в складі топонімний компонент: *Egypt, Austria, Athens*.

Описовий зворот *the daughter of Brunswick*, що в собі має вже не топонімний компонент, а патронімний, вказує на королеву Кароліну, доньку герцога Брауншвейгського (Брунсвицького) та дружину Георга IV, що померла у 1821 році, за десять днів до приїзду Георга IV в Ірландію, який покинув Лондон до офіційного закінчення траурних церемоній [2: 756]: Ere *the daughter of Brunswick* is cold in her grave, // And her ashes still float to their home o'er the tide... [8: 261].

Друга група включає перифрази, що вказують на географічні назви. Три перифрази стосуються Ірландії — *the long-cherished Isle* (довго плеканий острів — Г. III.), *the Shamrock* (конюшина — Г. III.), емблема Ірландії, *the Green* — зелений, національний колір Ірландії. В політичній сатирі “The Irish Avatar” (1821) на офіційні повідомлення преси про нібито радісну зустріч ірландцями англійського короля Георга IV поет зазначає з іронією: Lo! George the triumphant speeds over the wave, // *To the long-cherished Isle* which he loved like his bride [8: 261]; He (George IV — Г. III.) comes in the promise and bloom of threescore, // To perform in the pageant the Sovereign’s part — // *But long live the Shamrock*, which shadows him o’er! Could *the Green* in his bat be transferred to his heart! [8: 262].

Урочистою перифразою *a regal fortress* (шляхетна фортеця — Г. III.) поет позначає родовий маєток своїх предків — Ньюстед, побудований у IX столітті як абатство, що з 1540 року став належати Байронам. Під час революції XVII століття Ньюстед витримав серйозну облогу військами Кромвеля [1: 458]: An abbey once, *a regal fortress* now, // Encircled by insulting rebel powers; // War’s dread machines overhang thy threatening brow, // And dart destruction, in sulphureous showers [8: 74] (“Elegy On Newstead Abbey”).

У перекладі пісні відомого грецького поета та борця за незалежність Греції Костянтина Рігаса (1757 — 1798) Дж. Байрон використовує поетичну перифразу *the seven-hilled city* (місто на семи пагорбах — Г. III.) на позначення славнозвісного міста Константинополя, пригадуючи славетний бій спартанського царя Леоніда під Фермопілами: At the sound of my trumpet, breaking // Your sleep, oh, join with me! // And *the seven-hilled city* seeking, // Fight, conquer, till we’re free [8: 130] (“Translation of the Famous Greek War Song”). Перифраза *sullen Isle* (нохмурий острів — Г. III.) позначає острів Ельбу, останній притулок імператора Франції Наполеона Бонапарта: Then haste thee to thy *sullen Isle* // And gaze upon the sea; // That element may meet thy smile — // It never was ruled by thee! [8: 161] (“Ode To Napoleon Buonaparte”).

В автобіографічній поезії “Сон” (1816), поет згадує садибу Чавортів — Еннезлі Гол (Annesley Hall) у романтично-філософському аспекті, позначаючи її описовою перифразою *an ancient mansion* (старовинний маєток — Г. III.), де пройшло юнацьке кохання Бай-

рона до Мері Енн Чаворт: A change came o'er the spirit of my dream // There was **an ancient mansion**, and before // Its walls there was a steed caparisoned... // [8: 224] (“The Dream”).

Відомо, що Дж. Байрон у своїх парламентських виступах і численних віршах підтримував руйнівників верстатів — луддитів (робітників, стихійний протест яких (1811–1812 рр.) проти безробіття та експлуатації виявився у руйнуванні ткацьких машин [2: 728]). На початку поезії-заклику “Song For The Luddites” (1816) поет-політик наводить перифразу “**As the Liberty lads o'er the sea**”, що вказує на Сполучені Штати Америки, які одержали незалежність у результаті визвольної війни проти Великої Британії у 1776 році, таким чином закликаючи луддитів боротися за свої права та незалежність: **As the Liberty lads o'er the sea // Bought their freedom**, and cheaply, with blood, // So we, boys, we // Will die fighting, or live free, // And down with all kings but King Ludd! [8: 250].

Третя група включає перифрази, що вказують на інші розряди онімної лексики: а) міфонім *Прометей* подається перифразою-метафорою, що вказує на його відомий вчинок — **the thief of fire from heaven** (викрадач вогню з небес — Г. III.): Or, like **the thief of fire from heaven**, // Wilt thou withstand the shock? // And share with him, the unforgiven, // His vulture and his rock! (“Ode to Napoleon Buonaparte”) [8: 162]; б) астронім *Місяць* заміщається двома перифразами: оксюмором — **Sun of sleepless** — сонце безсонних та поетичною метафорою **melancholy star** — сумна зірка: **Sun of the sleepless! melancholy star!** // Whose tearful beam glows tremulously far, // That show'st the darkness thou canst dispel, // How like art thou to Joy remembered well! [8: 185]; в) ідеоніми — п'єси “The Rivals”, “The Scheming Lieutenant”, “The Duenna”, “A Trip to Scarborough”, “School for Scandal”, “The Critic”, “Pizzarro” відомого драматурга та політичного діяча Річарда Брінслі Шерідана (1751 — 1816) позначаються описово-оцінюючою перифразою **the gay creations of his spirit charm** (яскраві твори його чарівного натхнення — Г. III.): And here, oh! here, where yet all young and warm, // **The gay creations of his spirit charm**, // The matchless dialogue — the deathless wit, // Which knew not what it was to intermit [8: 233] (“Monody on the Death of the Right Hon. R. B. Sheridan”).

Отже, ономастичні перифрази, переважно контекстуальні та

метафоричні, в поетичних творах Дж. Г. Байрона є потужним, яскравим, влучним стилістичним засобом, за допомогою якого поет висловлює потрібні йому зміст та ідеї у кожному своєму вірші, вдало фокусує увагу та емоції читача на конкретному образі. Перифраза насичує поезію Байрона патетичними та емоційними відтінками художнього слова, стає своєрідною шифровкой-вказівкою на прецедентні імена, що акумулюють світову та англійську культуру, а також певну історичну епоху. В цілому система перифраз у Дж. Г. Байрона виявляє численні зв'язки з сучасними поетові політичними подіями Англії та Франції ХІХ століття та складає образно-символічну основу поетичного світу його поезій.

1. Демурова Н. Комментарий // Selections from Byron. — М., 1973.
2. Зорин А. Л. Комментарии // Дж. Г. Байрон. Избранная лирика. — М., 2004.
3. Калинин М. В. Поэтика онима. — Донецк, 1999.
4. Клименко Е. И. Дж. Г. Байрон. Язык и стиль. Пособие по курсу стилистики английского языка. — М., 1960.
5. Макарова С. Я. Перифраза в ономастической и апеллятивной лексике // Лексика русского языка и ее изучение. — Рязань, 1988.
6. Мифы народов мира. Энциклопедия. — М., 1998. — Т. 2.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006.
8. Byron D. G. Selections from Byron. — М., 1973.

О. Д. Петренко

ПОЕТОНИМОСФЕРА ПОВІСТІ Р. ДАЛА ДЛЯ ДІТЕЙ “DANNY THE CHAMPION OF THE WORLD”

Протягом 60-70-х рр. ХХ ст. Роалд Дал написав і опублікував сім дитячих творів, з яких шість є казками. В усіх творах — і казкових, і не казковій, “реалістичній” повісті “Danny the Champion of World”, з автобіографічними мотивами, онімія займає вагомe, помітне місце, будучи одним з улюблених Далових виражальних і зображальних засобів. Власна назва — окреме слово, а онімія які складаються з декількох слів, є лексикалізованими одиницями. Важливою якістю онімії є її багатофункціональність — здатність

одночасно називати, диференціювати й ідентифікувати, також характеризувати носія, відмічати соціально, емоціонально тощо [6]. Власна назва як складовий елемент композиційно-сміслової структури творів відіграє визначальну роль у процесі упорядкування художньої інформації у текстовій тканині [8:5]. Взагалі, поетика Дала без власних назв просто немислима.

Повість про Денні, у якій сам хлопчик Денні є наратором, помітно відрізняється від попередніх дитячих творів Роалда Дала. Це — не казка. Тут є деякі перебільшення, яких жоден Далів твір не оминає, але немає фантастики, фантастичних чарівних речей чи істот. Казки з'являються тільки у вечірніх розповідях батька перед сном Денні. Причому одна з них — про доброго велетня, що зветься *The Big Friendly Giant*, скорочено *The BFG*. Так уперше промайнула у письменника згадка про казку, яку через сім років світ побачить розгорненою окремою, дуже цікавою книжкою "*The BFG*" [5:81-91].

Сюжет, що його розповідає в повісті Денні, є цілком реалістичним і певною мірою автобіографічним. Особисті риси Р. Дала відбито як в образі батька, так і в образі самого Денні. Зв'язок повісті про Денні з життєвими подіями самого письменника відзначається в редакційній примітці до виданого твору. У цій примітці розповідається, що коли Р. Дал приїхав у Букінгемшир, він здружився з працівником крамниці Клодом, і вони разом ходили в ліс ловити фазанів. Ліс, отже й фазани, був чужою власністю, а це означає, що друзі фактично займалися браконьєрством (*poaching*). Власне, цьому й присвячена повість про Денні.

Батьку Денні назвав сина чемпіоном світу саме тому, що той придумав спосіб, яким наловив найбільше фазанів: родзинки зі снодійним: "*And we shall call this method **The Sleeping Beauty**. It will be a landmark in the history of poaching.*" [11:104]. Методом "Спляча красуня" (тут ця назва стає фактично власною) Денні й наловив стільки фазанів, що його батько у захваті вигукує: "*My son Danny is the champion of the world*" [11:162], а згодом і доктор Спенсер повторює те ж визначення: "*Hail to thee, dear Danny, you're the champion of the world.*" [11:175] Цими вигуками ніби народжується, а насправді повторюється і закріплюється в пам'яті читача заголовок твору [4:13-14].

Місце дії ніяк онімічно не специфіковане. Згадується лише ліс герцога Букінгемського, та вулиця містечка, де мешкають герої — *High Street*. Назва ця є чи не найпоширенішою назвою вулиць англійських поселень. Таким чином, бачимо, що локалізація подій є навмисне не деталізована і не прив'язана до якоїсь певної місцевості, бо, як зазначає Ю. О. Карпенко, точна локалізація художньому творові протипоказана, бо заважає узагальненню, зображенню життя взагалі, а не окремих конкретних подій з конкретною адресою [3: 59].

Персонажі твору мають звичайні, поширені англійські імена та прізвища. Скажімо, той же *Doc Spencer*, таксист *Charlie Kinch*, *Sidney Morgan*; також мешканці села *Mr Witton*; *Mr Pratchett* (лише останнє прізвище має певне конотативне забарвлення, звучить зневажливо, бо походить від англ. згрубілого *prat* і означає “сідниця” [1, т. 2:242]).

Дещо складнішою є номінація пастора *Reverend Lionel Clipstone* та його дружини *Mrs Grace Clipstone*: англ. *clip* “підстригти, обрізати”, *stone* “камінь” — пастор має “підстригати каміння” (жартівливий натяк на його духовну професію), але замість того теж мріє ловити фазанів, чим активно займається разом з Денні та його дорослими друзями дружина пастора Грейс Кліпстоун. Свої цікавинки мають і антропонімації вчителів місцевої школи, в якій навчається Денні. Директор її — *Mr Snoddy*; пор англ. діал. *snod* “охайний, чепурний”. Але сутність містера Снодді в тім, що він пияк, а для його поганої дружини *Mrs Snoddy* це прізвище звучить, як пародія. Інші вчителі: *Miss Birdseye* — турботлива і дбайлива вчителька, що займається з малечею у дитячому садку (*kindergarten*), тому її прізвище й орієнтоване автором і читачем на сучасні англійські асоціації: *bird* “птах” і *eye* “око”: “пташине око”, хоч насправді воно походить від д. — англ. *brid+ieg* “пташиний острів” [7:72,526,547]; закоханий у міс Бердзай *Mr Corrado*, що має поширене іспанське прізвище; нарешті *Lancaster* (поширене прізвище, утворене від топоніма *Lancaster*, що поєднує кельтський гідронім *Lune* та д-англ. *ceaster* “військовий табір, фортеця” [7:270,529]). Він брав участь у війні з Гітлером, а тому іменується: “*still called Captain Lancaster instead of just plain Mister*” [11:113]. Етимологічний

зміст прізвища відповідає не тільки військовому минулому цього вчителя старших класів, а і його суворому, навіть жорсткому характеру. Втім, учні називали його між собою *Lankers* [11:112], пор. англ. *lanku* “довгов’язий”.

Власником лісу, куди мало не все село тихцем ходило вилувати фазанів, є *Mr Victor Hazell*, що тих фазанів у своєму лісі розводив. *Hazell* — єдиний антропонім повісті, який використовується у онімічній грі. Саме прізвище є омофоном до англ. *hazel* “горіх”. Сержант Енок Самуейз (*Enoch Samways*), місцевий полісмен із промовистим прізвищем — від д. — англ. *samwis* “дурний, тупий” розмовляв на діалекті кокні, що проявляється зокрема усіченням початкового [h] у словах, або ж додаванням [h] на початку слів із голосною [7:397,560]), “...*had funny habit of sometimes putting the letter h in front of words that shouldn't have an h there at all. And as though to balance things out, he would take away the h from all the words that should have begun with that letter*” [11:191]. Тож він говорить: “*Mr Azell, if I may hask?*” [11:192]. Тут *ask* заступається на *hask*, а прізвище *Hazell* — на *Azell*. Алюзія до міцного горіха замінюється на алюзію до тендітної квітки азалії (*azalea*) шляхом паронімії. Тим самим вагомість і авторитет містера Гейзелла ставиться під сумнів.

З тих моментів, що можуть розглядатися в повісті як онімічно істотні, назвемо ще наступне.

Віктор Гейзелл щороку влаштовував великосвітський раут з полюванням на фазанів. Це тишило його самолюбство і давало змогу поспілкуватися з аристократами, про яких браконьєри зневажливо говорять: *the Duke of So-and-so* [11:95], тобто герцог Ім’ряк.

Охоронець Гейзеллового лісу (і фазанів) іменується *Mr Rabbits*. Таке прізвище в англійській мові існує, й походить воно від особового імені Роберт [7:374]. Але читач сприймає не цю затемнену етимологію, а паронімічний перегук зі словом *rabbit* “кролик”, що викликає посмішку: ліс охороняється кроликом.

Ми пересвідчилися в тому, що Р. Дал дуже легко (і цілеспрямовано) зрушує поділ назв на власні і загальні на користь перших. Апелятиви в нього стають онімами, наприклад, у двох казках про Чарлі Бакета [9,10]. У повісті про Денні таких зрушень менше, але

вони є. За взірцем марок автомобілів (що є назвами загальними) Денні запроваджує назви своїх транспортних засобів, що виступають онімами, власними назвами. У початкових розділах повісті описується, як батько спорудив йому з коробок для мила, але зі справжніми колесами і навіть мотором, дитячий “автомобіль”. “*I called it Soap*” [11:24]: англ. *soap* — “мило”, а *Soapo* приєднує фінальну літеру від лексеми *auto*. У кінцевих же розділах Денні вже сам конструює з дитячої коляски, яку йому дала місіс Кліпстоун, *Special Extra-large Poacher’s Model* для перевезення своєї чемпіонської здобичі — фазанів [11:178]. Ця “*Спеціальна екстра-велика браконьєрська модель*” — теж власна назва. Обидві — і вона, і *Soapo* — за існуючим групуванням власних назв належать до хремотонімів, а в стилістиці твору — до яскравих і влучних засобів поживлення тексту.

Власними в повісті стають й оригінальні назви браконьєрських методів виловлювання фазанів. Це не тільки згадувана вже “Спляча красуня” (*The Sleeping Beauty*), придумана Денні. Є, так би мовити, традиційні методи, якими герої повісті користувалися раніше: *Method Number One — The Horse — hair Stopper* [11:36], тобто “Кінська волосина-зупинювач”: волосина з кінського хвоста, встромлена в родзинку (проковтнувши таку родзинку, фазан втрачав здатність рухатись); *The Sticky Hat* [11:41] “Клейка шапчина”, паперовий кульок, змащений клеєм: фазан видзьобував звідти родзинки, а кульок приклеювався до нього і засліплював його. Назви цих “методів” теж набувають рис онімів, і за онімічною рубрикацією належать до ідеонімів [2:12].

Онімний простір повісті Р. Дала представлений шістьма розрядами онімів, які вжиті в тексті. Кількісне вираження онімів у творі вказує, що Роалд Дал уміло використав оніми різних розрядів для передачі сюжетної лінії повісті. Найбільш уживаними серед них є антропоніми, які яскраво передають реалістичний сюжет твору. Відзначимо, що оніми в даній повісті, не будучи широко вживаним мовним засобом, все ж мають певну змістовну навантаженість, що є проявом авторського ідіостилу.

У цілому повість про Денні істотно вирізняється з-поміж інших дитячих творів Роалда Дала. Значимо, що відмінність має і свій суто стилістичний вияв: це перший твір Дала дитячої тематики, у

якому немає жодного фрагмента віршованого тексту. Ніби компенсуючи цю ситуацію, видавництво в долученій редакційній примітці наводить пронизливе мотто Р. Дала: "My candle burns at both ends / It will not last the ends night / But ah my foes and oh my friends / It gives a lovely light" [11:216]. Самоіронія у наведених словах Дала вистачає, як вистачає і суму. Втім, метафорична свічка згоріла, коли Роалду Далу було 74 роки. І встиг він зробити багато, ставши провідним англійським дитячим письменником ХХ ст.

З розгляду хоча і нетипової для Дала, бо надто реалістичної, не казкової повісті про Денні, пересвідчуємось, що такого тонкого майстра онімічних акцентів і такого уважного до власних назв письменника дитяча англійська (і не тільки англійська) література ще не знала.

1. Большой англо-русский словарь. / Под общим руководством И. Р. Гальперина. — 3-е изд. — М., 1979. — Т. 1-2.

2. Карпенко М. В. Русская антропонимика. — Одесса, 1970.

3. Карпенко Ю. О. Функції топонімічних назв у творах О. Ю. Кобилянської: До питання про топонімічну стилістику // Творчість Ольги Кобилянської: Тези доп. респ. наук. конф. — Чернівці, 1963.

4. Карпенко Ю. О. Про назви творів Ліни Костенко // Культура слова. — К.: 1991. — Вип. 41.

5. Клічук О. Д. Онімічна специфіка повісті Р. Дала "The BFG" // Записки з ономастики. — Одеса, 2001. — Вип. 5.

6. Лосев А. Ф. Философия имени. — М., 1990.

7. Рыбакин А. И. Словарь английских фамилий. — М., 1986.

8. Співак С. М. Власна назва в композиційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії ХХ століття: комунікативно-когнітивний підхід: Дис.... канд. філол. наук: 10. 02. 04. — Київ, 2003.

9. Dahl R. Charlie and the Chocolate Factory. — Lnd., 1995.

10. Dahl R. Charlie and the Great Glass Elevator. — Lnd., 1997.

11. Dahl R. Danny the Champion of the World. — Lnd., 2001.

ЭПОНИМЫ В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ОФТАЛЬМОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Характерной особенностью медицинской терминологии является широкое употребление эпонимов. В этом плане английская офтальмологическая лексика не является исключением. Из 5100 терминов, выделенных нами методом сплошной выборки из 12-томного издания Американской академии офтальмологии “Basic and Clinical Science Course” [7], 989 (т. е. 14%) представляют собой эпонимы, что существенно превышает имеющиеся показатели как для английской медицинской терминологии в целом (5%), так и для отдельных областей — гематологии (6,3%) в частности [5: 95].

Эпоним — “лицо чем-либо знаменитое, имя которого послужило для образования любого другого онима” [4: 150]. В языке медицины эпонимы, т. е. наименования, образованные от собственных имен врачей, ученых и т. д., используются для обозначения разнообразных понятий: болезней, их симптомов и синдромов, анатомических объектов, научных теорий и клинических классификаций, методов исследования, обследования и лечения, медицинского оборудования и т. д.

Широкое употребление эпонимов в терминообразовании объясняется, прежде всего, существующей традицией, стремлением увековечить имена врачей и ученых-первооткрывателей, внесших вклад в развитие медицины.

В справочной литературе, регистрирующей медицинские термины, эпонимические в том числе, как правило, приводятся сведения о годах жизни, национальной принадлежности и специальности лица, имя которого легло в основу термина, что позволяет современному офтальмологу, особенно начинающему специалисту, глубже узнать не только историю своей науки, но и постичь внутренние связи между медицинскими дисциплинами.

Другой не менее важной причиной распространенности эпонимических терминов является их краткость по сравнению с описательными терминами, что вполне согласуется с ориентированностью научных публикаций на сжатость изложения.

Важно также, что при создании четкой номенклатуры классификация болезней предполагает фиксацию информации об их этиологии (от гр. *aitia*, причина + *logos*, учение + *y* — учение о причинах и условиях возникновения болезней) и патогенезе (от гр. *pathos*, болезнь + *genesis*, рост, развитие — механизм возникновения и развития конкретной болезни, патологического процесса) [1:229; 474], которые, однако, не всегда известны. Поэтому малоизученные заболевания, не поддающиеся системному описанию, зачастую сохраняют название по автору, медику, который впервые описал соответствующее явление в специальной литературе или же чье имя закрепилось в профессиональном общении по каким-либо иным причинам.

Анализ фактического материала показал, что эпонимические наименования отражают не только объективные, но и субъективные отношения. Так, фактор авторского приоритета при образовании терминов-эпонимов в ряде случаев остается спорным или просто не принимается во внимание. Например: синдром Бонне-Дешома-Бланка (*Bonnett-Dechaume-Blanke syndrome*) в разное время описали вначале М. Мануэль (1899), потом Х. Кушинг и Бейли (1927), однако именно П. Бонне, Ч. Дешому и Ч. Бланку принадлежит научное открытие того, что ангиома сетчатки глаза связана с неврологическими проявлениями, о чем они сообщили в своей работе, опубликованной значительно позднее, в 1937 г. Примечательно, что в англоязычных странах данная болезнь носит также название синдрома Уайберна-Мейсона, по имени американского врача, подробно исследовавшего этот симптомокомплекс (*Wibern-Maison's syndrome*).

Синдром Апперта (*Appert's syndrome*) назван в честь французского педиатра Э. Апперта, детально описавшего его в 1906 году, хотя первое сообщение принадлежит английскому врачу У. Уитону, сделавшему его в 1894 году. Синдром Аксенфельда-Шюренберга (*Axenfeld-Schurenberg syndrome*) впервые описал итальянский врач Рампольди в 1884 году. Как видно из примеров, имена первооткрывателей не всегда зафиксированы в соответствующих терминах.

Именно зыбкостью приоритетов, субъективностью выбора и значительной ролью традиции объясняется тот факт, что среди эпонимных терминов широко распространены дублетные номи-

нации. Так, наряду с термином *Schlemm's canal* (шлеммов канал) для обозначения венозного синуса склеры (*venous sinus of sclera*) используется термин *Lauth's sinus* (синус Лаута). В англоязычной литературе термин *Edinger's nucleus* (ядро Эдингера) имеет синонимичный термин — ядро Вестфalia (*Westphal nucleus*), однако в отечественной литературе употребляется термин *ядро Якубовича*, обозначающий идентичный феномен — добавочное ядро глазодвигательного нерва.

Иногда в состав эпонимов входит имя пациента, у которого впервые было выявлено какое-либо редкое заболевание или его симптом. Так, например, болезнь Коппока (*Koppock's disease*) наблюдалась у всех членов семьи Коппок (описана в 1774 г.). Значительно позднее это наследственное заболевание (*congenital pulveriformis cataract* — врожденная пылевидная катаракта) описали Фогт и Поос.

В эпонимах отсутствует предметно-логическая мотивация. Входящее в их состав имя собственное — особый разряд слов, чье языковое назначение заключается в том, чтобы выделить объект из ряда ему подобных. Основной характеристикой имени собственного, используемого в его прямой, непереносной функции, является отсутствие причинно-следственной связи с номинируемым единичным объектом. Однако, впоследствии имена собственные, включенные в состав термина, подвергаются аппелятивации. В результате происходит “отрыв” имени от его носителя и “прикрепление” его к научному терминопонятию. Термин, возникший на базе имени собственного, теряет связь с единичным объектом, обретая тесную связь с понятием, и соотносится с классом однотипных объектов.

Эпонимические термины являются результатом транспозиции имен собственных в нарицательные [6:421], а в некоторых случаях они трансформируются в производную основу деривативного термина, при этом, вторичные наименования строятся с опорой на существующие в языке словообразовательные модели. Например:

daltonism (*Dalton* + *-ism*) — дальтонизм;

descemetitis (*Descemet's (membrane)* + Gr. — *itis*- воспаление) — воспаление десцеметовой оболочки;

descemetocèle — (*Descemet's (membrane)* + -o- + Gr. *cele* — киста) — киста десцеметовой оболочки;

meibomianitis (*Meibomian (glands)* + Gr. *itis*- воспаление) — воспаление мейбомиевых желез;

schwannoma (*Schwann's (cells)* + -oma — опухоль) — шваннома;

schwannoglioma (*Schwann's (cells)* + -o + Gr. *gli* — глия + -oma- опухоль) — шванноглиома;

schwannosis (*Schwann's (cells)* + -osis — состояние) — шванноз, неопухолевая пролиферация шванновых клеток.

Тематическое распределение эпонимических терминов показывает, что наиболее часто эпонимы встречаются при обозначении системных заболеваний и их глазных симптомов и синдромов (66,8%). Например:, *Addison's disease*, *Hallervorden-Spatz disease*, *Lowe's disease*, *Bardet-Biedl syndrome* и. т. д. Это объясняется тем, что в диагностике, особенно в машинной диагностике последних десятилетий, все большее значение приобретает синдромное представление о болезни, которое формируется с учетом мнения представителей разных специальностей по поводу сложных в диагностическом отношении заболеваний. При этом многие синдромы в целях экономии времени кодируются эпонимом, кратким и сжатым термином. Например, *Horner's syndrome* (синдром Горнера) характеризуется комплексом симптомов, в том числе и глазных, таких как птоз, миоз, экзофтальм, расширение сосудов, нарушение секреции. Или: *Alström's syndrome* (синдром Альстрёма), объединяющий такие симптомы, как дегенерация сетчатки, нистагм, выпадение центрального поля зрения, нейросенсорная тугоухость, диабет с ожирением в детстве.

Поскольку *синдром* — это *комбинация симптомов*, то для его логически точного и полного обозначения нужна была бы целая цепочка терминов, номинирующих соответствующие симптомы. Несомненно, подобная гипотетическая номинация не могла бы эффективно функционировать в профессиональном общении прежде всего из-за своей громоздкости. Вместо нее используется краткий термин-эпоним, сжато номинирующий данную комбинарованную патологию.

В эту же группу терминоединиц включены эпонимные номинации офтальмологических симптомов. Обращает на себя внима-

ние тот факт, что наряду с употреблением гиперонимных терминоконпонентов “*symptom*” и “*sign*” в состав эпонимических терминов данной группы также входят гипонимные терминоконпоненты “*spot*”, “*dots*”, “*line*”, “*stripe*”, “*tremor*”, “*globules*”, “*nodules*”, “*papule*”, “*pupil*”, “*granule*”, “*edema*”. В этих случаях вместо обобщающего и малоинформативного термина “симптом такого-то” появляется более точная номинация, специфицирующая вид или местоположение аномалии, которую исследовал, описал, изучил такой-то. Например: *Trantas’ dots*; *Rosenbach’s tremor*; *Morgagni’s globule*; *Koeppel’s nodule*; *Gottron’s papules*; *Fuch’s spot*; *Marcus-Gunn pupil*; *Birbeck granules* и т. д.

Более 16% эпонимических терминов — это единицы, констатирующие тематическую группу *Methods of Investigation and Treatment*, т. е. наименования результатов индивидуальной научно-исследовательской и врачебной деятельности специалистов. Среди них наименования:

1) научных теорий и классификаций, напр. *Young-Helmoltz theory of color vision*, *Callender’s classification of tumors*, *Weber’s law*, *Young’s theory of light*;

2) методов исследования и лечения, напр. *Kirby-Bauer method*, *Knol’s technique*, *Caldwell projection*, *Weil-Felix reaction*, *Worst’s dot test*, *Wirt’s stereotest*, *iridocyclochoroidectomy of Peyman*, *Rinz procedure*;

3) медицинского оборудования, напр. *Sloan reading cards*, *Carl Zeiss fundus camera*, *Goldmann applanation tonometer*, *Pickford-Nicolson anomaloscope*, *Welch-Allyn retinoscope*, *DeWecker’s portable ophthalmoscope*, *Wichterle’s contact*. Эпонимные номинации соответствующих объектов выступают в роли ярлыков, фиксирующих авторство данных артефактов, их принадлежность тому или иному деятелю на правах интеллектуальной собственности.

Далее в группе эпонимических терминов в порядке убывания следуют наименования:

анатомических образований (6,3%), напр.: *Bowman’s membrane* *Fuch’s crypts*, *valve of Hasner*, *glands of Krause*, *Meckel’s ganglion*, *Müller’s muscle*, *Wolfring glands*, *Weigert’s ligaments* и т. д.;

дистрофий и дегенераций органа зрения (5,9%), напр.: *polymorphic macular degeneration of Braley*, *Cogan’s microcystic dystrophy*, *Grayson-Wilbrandt dystrophy*, *Sorsby’s fundus dystrophy* и т. д.;

аномалий развития органа зрения (1,9%), напр.: *Axenfeld's anomaly*, *Chedial-Higashi anomaly*, *Rieger's anomaly*, *Peter's anomaly*, *Undritz anomaly* и т. д.;

опухолей глаза и его придатков (1,7%), например: *Brooke's tumor*, *Bjerrum's scotoma*, *Fuch's benign epithelioma*, *Mercel cell carcinoma*, *Non-Hodgkin's lymphoma*, *Wilm's tumor* и т. д.;

воспалительных заболеваний (1,2%), например: *Churg-Straus anginitis*, *Krill's disease* (syn. *acute retinal pigment epithelitis*), *Fuchs' heterochromic iridocyclitis*, *Holthouse-Batten superficial choroiditis*, *Thygeson's superficial punctuate keratitis* и т. д.

В структурном отношении преобладают эпонимические термины, построенные по модели **Prop. N p. c. — N** (41,3%), например: *Berlin's edema*, *Caffry's syndrome*, *Cornelia de Lange's syndrome*, *Elschnig's spots*, *Fabry's disease*, *Krimsky's test*, *Malherbe's pilomatrixoma*, *Mooren's ulcer*, *Purkinje's retinopathy*, *Schnyder's dystrophy*, *Wernicke's encephalopathy* и т. д.

На втором месте по частоте употребления находятся термины, образованные по модели **Prop. N — N** (31,3%), например: *Avellino dystrophy*, *Barr body*, *Brawny scleritis*, *Caisson disease*, *Durham tonometer*, *Fresnel prism*, *Giemsa stain*, *Hess chart*, *Jensen procedure*, *Klein keratoscope*, *Kveim test* и т. д.

Реже употребляются термины с указанием фамилий двух авторов (19,3%), построенные по модели **Prop. N — Prop. N — N**, например: *Blessig-Iwanoff cysts*, *Brown-Hopps stain*, *Dalen-Fuchs nodules*, *Ehrlich-Turk line*, *Epstein-Barr virus*, *Haller-Zinn circle*, *Niemann-Pick disease*, *Parry-Romberg syndrome*, и т. д..

Встречаются также структуры типа:

N of Prop. N (4,4%), например: *canal of Petit*, *canal of Sclemm*, *conoid of Sturm*, *fleck retina of Kandor*, *freckles of Hutchinson*, *glands of Wolfring*, *loop of Meyer*, *nodes of Ranvier*, *valve of Rosenmüller* и т. д.;

Prop. N — Prop. N — Prop. N — N (2,5%), например: *Rendu-Oster-Weber disease*, *Steele-Richardson-Olszewski syndrome*, *Vogt-Spielmeyer-Batten syndrome*, *De Toni-Fanconi-Lignac syndrome* и т. д..

Относительно редкая встречаемость 3-4-х компонентных эпонимических терминов объясняется тенденцией к сокращению структуры термина с целью экономии языковых средств. При этом характерно, что в термине фиксируется имя последнего по

хронологии открытия ученого, Например, симптом Адамюка-Рельмана-Гвиста обозначается в англоязычной литературе именем австрийского офтальмолога Г. Гвиста, который описал его в 1931 году, несмотря на то, что более раннее и полное описание дал русский офтальмолог Э. В. Адамюк в 1901 году. Еще раньше, в 1889 году, симптом описал русский офтальмолог Э. Рельман.

Зарегистрированы также эпонимы, построенные по модели **Prop. N + -ian** (0,8%) и эпонимы с формантом “*like*” (**Prop. N like N**) (0,4%), например: *Morgagnian globules*, *Wallerian degeneration*, *Waardenburg-like syndrome of Bard*, *Weil-Marchesani-like arthropathopathy* и т. д.

Поскольку, как уже отмечалось ранее, эпонимы являются немотивированными терминами, изначально лишенными предметно-логической информативности, их относят к числу “неудовлетворительных” и не рекомендуют включать в списки номенклатур [3:5]. Современная анатомическая номенклатура, ориентированная на инструктивность и описательность терминов, почти полностью исключает эпонимы. Вместе с тем в научной медицинской литературе анатомические эпонимические термины все еще используются регулярно. Расшифровка термина-эпонима содержится в специальных справочниках. Кроме того, профессиональный тезаурус специалиста-медика предположительно включает необходимую для понимания термина информацию. В настоящее время активно разрабатываются консультативно-справочные и диагностические программы [2], которые предназначаются для оказания помощи врачам как в ознакомлении с офтальмологическими эпонимами, так и в постановке диагноза заболеваний, сопровождающихся глазной патологией. Безусловно, постановка диагноза является прерогативой врача, но наличие специальной программы позволяет сделать этот сложный процесс более быстрым и удобным и автоматически снимает вопрос о целесообразности использования эпонимов в клинической терминологии офтальмологии.

Условные сокращения

Gr. — греческий

N — существительное

N p. c. — существительное в притяжательном падеже

Проп. N — имя собственное

Проп. N p. c. — имя собственное в притяжательном падеже

1. Англо-русский медицинский энциклопедический словарь (адаптированный перевод 26-го издания Стедмана): гл. ред. А. Г. Чучалин, научн. ред. Э. Г. Улумбеков, О. К. Поздеев. — М., 1995.

2. Консультативно-справочная и экспертно-диагностическая программа “Офтальмологические синдромы (в эпонимах)” (CD версия)

3. Международная гистологическая номенклатура. Под общей редакцией проф. Ю. Н. Копаева. — М., 1973.

4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. 2-е изд.; перераб. и доп. — М., 1988.

5. Рудинская Л. С. Современные тенденции развития гематологической терминологии. На материале англ. яз.: Дис... канд. филол. наук: 10. 02. 19. — 1997.

6. Чернявский М. Н. Заключительная статья // Энциклопедический словарь медицинских терминов: В 3 т. Около 60 000 терминов. / Гл. ред. Б. В. Петровский. Т. 3. — М., 1982.

7. Basic and Clinical Science Course. 1994 — 1995. Sections 1 — 12. — American Academy of Ophthalmology. — 1995.

В. В. Орлов

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ИМЕНИ СОБСТВЕННОГО В ПУБЛИЧНОЙ РЕЧИ ПОЛИТИКА

С этих точек зрения интересным представляется изучение функционирования в публичных речах имен собственных людей — явления, которое недостаточно исследовано в лингвистике, в связи с чем выделяется определенная **новизна** данной работы, заключающаяся также в том, что **объектом** исследования являются речи Николя Саркози, произнесенные им в период с апреля по октябрь 2007 года. **Предметом** исследования служат имена собственные людей, политических и общественных деятелей Франции и других государств. Будучи особым классом слов, единицы которого не связаны с понятиями, имена собственные образуют отдельную систему [6:173], представляют интерес для исследователей и являются **актуальной** сферой интересов ученых тем более, что изучению статуса имени собственного в публичном политическом выступлении уделялось до сих пор мало внимания.

Будучи массовым явлением массовой коммуникации, текст

вошел в XXI век как некоторая система элементов разного уровня сложности, комплексности и значимости, функционально объединенных в определенную структуру общей концепцией, главной мыслью [2:166]. Отражая свой индивидуальный опыт, говорящий реализует в тексте логические и синтаксические структуры, используя при этом те лексические единицы, которые актуальны не столько для самого говорящего, сколько для слушающего его именно “здесь” и “сейчас”, потому что в условиях перемены этих двух компонентов данная речь может просто не иметь актуальности. Текст, по мнению Ю. Ф. Дорофеева, является не просто отражением действительности — “он выражает субъективное отношение автора к миру, явлениям, фактам, представлениям” [3:259].

Предмет и объект исследования имеют **целью** выяснить, чем обусловлено использование в публичных выступлениях имен собственных, от чего зависит их частотность и какие цели преследует этим сам оратор.

Интенсивное развитие политических технологий, возрастающая роль средств массовой информации, все большая театрализация политической деятельности способствуют повышению внимания общества к теории и практике политической коммуникации. В рамках политической коммуникации особое место занимают так называемые институциональные тексты [1], в число которых входят тексты публичных выступлений в парламенте или на митингах в период избирательной кампании, перед различными слоями населения или во время празднования каких-либо политических и исторических дат.

Как показывает анализ, политический дискурс неоднороден и может разделяться по ряду признаков.

В данной работе рассматриваются публичные выступления президента Франции Николя Саркози. Пример его общения с различной публикой показывает, что его речи зависят, прежде всего, от качества этой публики. Рассмотрим речь, которую он произнес перед избирателями после первого тура президентских выборов и после тура, по итогам которого стало известно, что французы выбрали Николя Саркози своим президентом. Отличаясь по подбору лексики, речи сходны в таком измерении, как аудитория, ко-

торая их воспринимает. Это, как правило, люди, голосовавшие за оратора. В противном случае зачем человеку, который голосовал против оратора, слушать его речи? Хотя, наверняка, среди адресатов сообщения были и противники Саркози, желанием которых могло быть сравнение программ этого кандидата, а позднее и Президента, с его, противника, избранником. Но все-таки следует полагать, что большинство людей, слушающих кандидата в Президенты страны или уже Президента, — его сторонники.

Иные черты, с точки зрения качества слушателей, носит речь, произносимая лидером страны, посвященная какому-либо событию, дате. На таких церемониях присутствуют и сторонники оратора, члены партии, интересы которой он представляет в первую очередь, его советники, министры, которые в той или иной степени проводят политику президента, а, стало быть, его в той или иной мере поддерживают, и его противники. К последним можно отнести, в первую очередь, власти города, представители которого не поддерживают политику правящего режима; работников завода, студентов университета — жителей того города, в котором выступает оратор. В таких случаях чаша весов сторонники-противники склоняется уже больше в сторону последних.

Указанные варианты речи касаются ситуации, когда слушающие, любят они его или нет, являются согражданами Президента. Однако, будучи верховным представителем своего народа, Президент страны совершает множество поездок за границу и принимает в своей резиденции или в других местах иностранных гостей. В этих ситуациях тон выступлений уже будет другим. Прежде всего это касается вступительных слов. Вместо *mes chers compatriotes*, с которых в свое время начинал выступления Жак Ширак, и которые перешли “по наследству” к Николя Саркози, произносимых в контексте французского слушателя, мы видим слова *chers Mesdames, messieurs*. То же самое касается завершения выступления, которое заканчивается словами *Vive la France, vive la République*, звучат нейтральные *merci* или *je vous remercie*.

Выстраивая свою речь, говорящий ориентируется, прежде всего, на национальную природу слушателей, которая разделяется на две группы: *сограждане* и *иностранцы*. Как показывает анализ, обе разновидности выступлений содержат схожие черты. Так, од-

ним из изблюбленных приемов Николя Саркози является упоминание в выступлениях исторических личностей. В речи, которую он произнес в университете города Дакара, столицы африканского государства Сенегал, уместным и одним из сильных моментов стало упоминание о Леопольде Сенгоре, первом президенте этого государства, который в 1955-1956 годах был Государственным секретарем Франции: *Ainsi parlait Léopold Senghor qui fait honneur a tout ce que l'humanité comprend d'intelligence [www. elysee. fr]*

Употребление имен собственных является запрограммированным самим содержанием выступления, в отличие от, например, относительно произвольного употребления тех же имен в информационных текстах, которые могут в одних и тех же ситуациях содержать разные имена. Такие явления происходят, например, в газетных текстах, посвященных спортивным соревнованиям, в которых можно спрогнозировать и назвать имя победителя некоторого промежуточного этапа, матча, раунда и т. д., о чем уже говорилось [5]. Что же касается окончательного итога соревнований, то победителем может стать любой из участников, а, следовательно, его имя может упоминаться, а может — нет.

Имя Луи Юбера Лиотейя было упомянуто в контексте речи Николя Саркози, произнесенной в октябре в Марокко. Почему Саркози выбрал именно это имя?

Ситуация с именами собственными в речах государственных деятелей иная. Она как бы подчинена установке о том, что “слово... требует уважительного к себе отношения. Оно не слуга, не раб, а партнер в создании политических отношений между людьми” [4]. Если и говорящий, и слушающий “уважительно относятся к употребляемому слову..., тогда их устремления пересекутся в одном понятии, обогатят его и утвердятся в новых политических свершениях” [4]. Если оратор хочет выделить особо какого-либо человека, то в его арсенале есть всего лишь несколько, если не единственный пример такого человека. К таким примерам относится ссылка Николя Саркози на государственного деятеля конца 19-го — первой половины 20-го века, маршала Франции Луи Юбера Лиотейя, который был в течение 13 лет (с 1912 по 1925 годы) губернатором Марокко, а в 1912 году был почти единогласно избран во Французскую академию. Знание истории подсказывает нам,

что это были тяжелые для Франции, кризисные годы, в которые Франция участвовала в двух войнах.

Сопоставим и проанализируем факты. За многовековую историю Франции в ней дослужились до маршалов много военных. Некоторые из них стали членами Французской академии. И только Луи Лиотей был губернатором Марокко, который, очевидно, проявил себя как мудрый и добросовестный чиновник, если Никола Саркози упоминает о нем в аудитории, которая хорошо разбирается в том, “что такое хорошо и что такое плохо”.

Вкрапление в речь имен деятелей, которые являются для слушающих символами нации, свободы, служения Отечеству, стремления к независимости, служит, очевидно, не только для того, чтобы показать эрудицию оратора, а и цели завоевать симпатии, доверие слушателей.

Характерным для выступлений Никола Саркози является его стремление показать, где это возможно, участие Франции в судьбах других стран и народов. Не обошлась без такого вкрапления его речь на ужине, который давал в честь Президента Французской Республики президент США Джордж Буш. Выступление, посвященное этому мероприятию, содержит 4 случая употребления имени генерала Лафайетта, который боролся за независимость Соединенных Штатов: *Président John Quincy Adams qui recevait Lafayette dans ces mêmes murs pour son 66ème anniversaire...* [www.elysee.fr]

Несколько иной характер носит вкрапление имен государственных деятелей в речах, обращенных к французам. Никого из французов не удивить тем, что говорящий знает, кем были Шарль де Голль, Жорж Помпиду. Гораздо важнее то, что оратор не забывает о тех, кто был до него, строил и модернизировал французское общество. А умение упомянуть эти имена в нужный момент и в нужном контексте может способствовать выработке у публики уважения на основе совместного уважения памяти народа.

Выступая на церемонии официального вступления в должность Президента Французской Республики, Никола Саркози не забыл упомянуть о своих предшественниках, которые, подобно генералу де Голлю, дважды спасали Францию и вернули Франции ее суверенитет, а государству — его достоинство и авторитет; как

Жорж Помпиду и Валери Жискар д'Эстен приложили много усилий, чтобы Франция большими шагами вошла в современность; как Франсуа Миттеран, который умел поставить государственные институты на службу всех французов; как, наконец, Жак Ширак, который за свои 12 лет правления заставил мир уважать всеобщие ценности Франции.

Имя Шарля де Голля употребляется также в контексте внешней политики Франции периода 50-60-х годов, когда тот предложил канцлеру Германии Аденауэру свою дружбу, о чем Николя Саркози упоминает в своей речи в Танжере (Марокко) 23 октября 2007 года.

Как показывает анализ и текстового материала, и поведения Николя Саркози, он часто ссылается на основателя и первого Президента Пятой Республики во Франции. Такие ссылки имеют место не только в рамках политических выступлений, а и, например, выступлений, касающихся вопросов экономики и сотрудничества между государствами. Выступая на франко-марокканской экономической встрече, Николя Саркози упомянул имя де Голля в связи с его решительными мерами в области ядерной энергии: *Si général de Gaulle ne s'était pas engagé dans l'énergie nucléaire, EDF ne serait pas aujourd'hui ce qu'elle est [www.elysee.fr]*. Таким образом, упоминая имя великого французского политического деятеля, Николя Саркози строит защиту своих действий, в частности в области экономики, которые иногда кажутся слишком жесткими.

В отличие от личности французского маршала, вместо которого можно было бы при желании отыскать другую личность, вместо имени первого Президента Сенегала тоже можно было упомянуть кого-нибудь другого, однако вместо людей, занимавших пост Президента Франции в тот или иной период, с которым связаны те или иные заслуги и достижения Франции, упомянуть нельзя никого.

Этим объясняется выбор в качестве примеров для реализации мыслей выступающего имен основателей Европейского союза Жана Моне и Робера Шумана (выступление в Танжере), канцлера Аденауэра (там же).

Тексты выступлений Николя Саркози содержат имена собс-

твенные, никак не связанные тематически с собственным содержанием речи. На уже упомянутой экономической встрече в Танжере Николя Саркози напоминает, что в приобретении независимости США принимали участие французы Ла Файетт и Рошамбо, которые представляли 18 миллионов французов среди 4 миллионов американцев. В таком обращении к историческому прошлому просматривается желание выделить США в ряд мировых лидеров, показать, чего они добились и, самое главное, усматривается попытка оправдать пристальное внимание, которое Саркози обращает на эту страну, другом которой он является.

Казалось бы, что общего у африканского народа, о котором Николя Саркози отзывается недостаточно лестно, и у Древней Греции, которая по сей день является эталоном во многих сферах жизни и для многих людей и стран. Как показывает речь, общее можно найти и здесь, особенно, если выступающий ссылается на имена конкретных людей, которые он выбирает из ряда гораздо более широкого, чем Президенты, маршалы или лидеры государств.

Кроме имен государственных деятелей Николя Саркози употребляет в своих речах имена, которые не касаются тематики выступления. Обращаясь к студентам университета в Даккаре, во второй половине речи Николя Саркози использует имя древнегреческого философа и писателя Софокла: *L'Afrique qui a aussi ses grands poètes..., en écoutant Sophocle, a entendu une voix plus familière qu'elle n'aurait crû...* [www.elysee.fr]. Зачем это сделано, спросим мы. И сможем ответить на этот вопрос, проанализировав микроконтекст, в котором имя Софокла употреблено. Можно предположить, что, по мнению оратора, это имя подходит больше всего для доказательства того, что нельзя считать африканцев большими детьми, а нужно относиться к ним как к представителям великого сообщества людей, из которых самые выдающиеся сопоставимы по своему таланту с талантом и известностью Софокла. Заметим, что имя Софокла употреблено в ситуации общения с людьми, получающими или получившими высшее образование, т. е. Можно предположить, что, оперируя таким именем, оратор хочет быть максимально понятным слушателями.

Достаточно относительной выглядит ссылка на имя поэта Рем-

бо, которое употреблено в той же микроситуации. Николя Саркози даже употребляет такое сравнение: Рембо → африканец, довершая его тем, что сравнивает творчество поэта, который придавал каждому звуку свой цвет, подобно тому, как это делали предки сегодняшних жителей Африки.

Мы видим, что, употребляемые в речи имена собственные, хотя подобранные с определенной долей условности, несут заряд, который призван оказывать на слушателей определенное воздействие.

В определенных условиях Николя Саркози упоминает имена современников, сегодняшних министров и других государственных деятелей. Так, например, в своей речи перед экономистами Марокко он упоминает имена министров Бернара Кушнера, Рашиды Дати, государственного секретаря по правам человека Рамы Йад. Вникнув в ситуацию, которая существует на момент речи в правительстве Франции, можно сделать вывод о том, что имена эти выбраны тоже не случайно. Дело в том, что традиционно кабинет министров формируется из людей, принадлежащих той партии, выходцем из которой является сам Президент. Пример Бернара Кушнера говорит о противоположном — нынешний министр иностранных дел Франции является членом Социалистической партии, которая находится в оппозиции к президенту Саркози. Два других имени принадлежат, во-первых, женщинам, во-вторых, — потомкам иммигрантов. Употребляя эти имена, Николя Саркози подчеркивает то, что во Франции сформировался подход в управлении страной, при котором на высшие государственные должности путь открыт всем. Употребление этих имен происходит в ситуации сравнения парламента Марокко и правительства Франции на основе разнообразия (*diversité*). В частности, Николя Саркози говорит: *Parlement marocain peut vanter la diversité et être incapable de mettre cette diversité au sein du propre gouvernement que j'ai nommé. Et c'est pour cela que je suis fier qu'il y ait Rachida Dati, Rama Yade, Bernard Kouchner...* [www.elysee.fr]. Если бы Николя Саркози назвал имена других министров, например, Ксавье Бартрана или Валери Пекресс, это не произвело бы “эффекта родства” Марокко и Франции, так как указанные министры являются французами в нескольких поколениях и принадлежат или, как минимум,

сочувствуют партии, которая выдвинула Николя Саркози кандидатом на пост Президента страны.

Зато та же речь содержит упоминание о министре экономики Кристине Лагард, когда Президент Франции обращается к ней, объясняя, что, занимая похожую должность на посту Министра финансов, он изо всех сил отстаивал интересы Франции.

В своих речах Николя Саркози употребляет имена собственные, обращаясь при этом к присутствующим слушателям. Показательным в этом смысле является его выступление на закрытии мероприятий, посвященных Неделе Экологии во Франции.

Номенклатура этого выступления содержит 8 имен людей, в том числе двух лауреатов Нобелевской премии Мира, 5 членов кабинета министров Франции. Употребление этих имен характеризуется как неодинаковыми количественными данными, так и контекстами, в которые их вводит говорящий. Чаще всего в тексте содержится имя представителя Европейской Комиссии Хосе Мануэля Баррозо — 13 раз. Что же касается функциональной нагрузки этого ИС, то оно употребляется в разноплановых контекстах. Прежде всего ссылка на этого человека содержится во формулах вежливости, которые предваряют само выступление: *Monsieur le Président Barroso*. Следует отметить, что в этом случае Председателю Еврокомиссии оказана особая честь, так как к остальным слушателям, за исключением лауреата Нобелевской премии Альберта Гора, Николя Саркози обращается, называя должность. Обращение к Х. М. Баррозо содержится в таких контекстах:

1) приветствие и выражение своего отношения к объекту обращения (1 раз). Например: *Je veux saluer José Emmanuel Barroso, Président de la commission européenne... [www. elysee. fr]*.

2) Х. М. Баррозо — представитель Европейского Союза (10 употреблений). Например: *Je ne veux pas me mettre en contradictions, José Manuel, avec l'Union Européenne [www. elysee. fr]*.

3) Х. М. Баррозо — экономический партнер Франции (2 употребления). Например: *Et c'est tout le changement, José Manuel, que nous voulons proposer aujourd'hui en France [www. elysee. fr]*.

Журналисты Франции обращают внимание на тот факт, что с лидерами многих государств и организаций Николя Саркози общается на “ты”. В этом ряду находятся Канцлер Германии Ангела

Меркель, Президент Конго Оман Бонго и другие. Речь, произнесенная 25 октября 2007 года, тоже является показательной в этом смысле. Обращаясь к упомянутому уже председателю Еврокомиссии, Николя Саркози называет его то по имени Хозе Мануель, *Et la preuve de cette volonté, José Manuel...*, то добавляет к нему фамилию Баррозо, *Et avec José Manuel Barroso nous avons l'inventeur de ce système* [www.elysee.fr]. Такой стиль публичного общения, как показывает анализ его выступлений, характерен президенту Саркози, который, конечно, не обращается к Баррозо на “ты”, однако тот факт, что он обращается к нему по имени, говорит об определенной личной близости между двумя политиками. Этого, судя по выступлениям, нельзя сказать, например, о Франсуа Фийоне, главе Кабинета министров Франции, которого Президент этого же государства называет исключительно на “вы” и исключительно по имени и фамилии: *Et, cher François Fillon, une très lourde responsabilité nous attend désormais.*

В отношениях с министром экологии у Президента, исходя из анализируемого доклада, другие отношения, которые позволяют главе государства называть Жана-Луи Борло по имени и к тому же обращаться на “ты”: *Jean-Louis, tu as su relever le défi que je t'avais fixé. Je crois que l'on peut t'applaudir* [www.elysee.fr] (выделено мной — В. О.).

Подобное обращение по имени отмечается и в других речах Николя Саркози. Так, например, за два дня до второго тура президентских выборов, заключая свое выступление в Монпелье, Николя Саркози обратился к своим тогда еще просто единомышленникам, трое из которых были названы по имени и фамилии, а один, Брис Ортефе, друг детства, а позднее министр по делам иммиграции, — по имени: *Deux jours, Jean-Louis Borloo, Michèle Alliot-Marie, François Fillon, Brice, pour dire à la France que nous sommes unis.*

Делая выводы о характере публичных выступлений Президента Франции Николя Саркози, можно сказать следующее:

- все его речи содержат имена собственные людей, политических деятелей, борцов за свободу, мир, прогресс;
- употребление имен собственных строго зависит от аудитории, на которую рассчитана речь и от тематики той или иной речи;

– частотность употребления имени собственного в рамках речи зависит от его значимости в вопросе, которому посвящено выступление.

1. Э. В. Будаев, А. П. Чудинов Современная политическая лингвистика // <http://www.philology.ru/linguistics1/budaev-chudinov-06a.htm>. — Екатеринбург, 2006.

2. Вербич Н. С. Принципи дослідження тексту публічного виступу // Актуальні проблеми менталінгвістики. — Черкаси, 2005.

3. Дорофеев Ю. Ф. Отражение индивидуального опыта в тексте // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. — 2006. — Т. 19(58). — № 4.

4. Ильин М. В. Политический дискурс: слова и смыслы (Государство) // www.humanities.edu.ru/db/msg/81512.

5. Орлов В. В. Гендерный аспект газетного заголовка (на материале франкоязычных репортажей о теннисе) // V Міжнародна науково-практична конференція з питань методики викладання іноземної мови пам'яті професора В. Л. Скалкина. — Одеса, 2007.

6. Степанов Ю. С. Французская стилистика. — М., 1965.

О. Ю. Карпенко

СТРУКТУРА ХРОНОНІМІЧНОГО ФРЕЙМУ

Хрононіми — це один з розрядів власних назв. Н. В. Подольська визначає хрононіми так: “Власна назва історично істотного відрізка часу” [5:147]. Це визначення потребує уточнень. Не кожен відрізок часу охоплюється певним хрононімом. Цю норму можна адресувати топонімії: кожен фрагмент території або має назву, або входить у якусь більшу єдність, що має назву. *Французький бульвар* в Одесі має назву (й історію цієї назви) сам по собі як одна з вулиць міста. Також *Французький бульвар* входить до складу *Одеси* як одна з її частин, *Одеса* входить до складу *України*, а *Україна* — до складу *Європи*. Отже, назви мінімум чотирьох географічних об'єктів включають, серед багатьох інших, топонім *Французький бульвар*.

У межах хрононімів так не є. *Помаранчева революція* чи інакше *Майдан* — це хрононім. А, приміром, сьогоднішній день, 6 січня 2008 року — то просто день. Власної назви він не має. Цифри тільки вказують дату і не повторюються, тому їх самі по собі можна було б уважати власною назвою. Однак цифрове визначення часу — це

просто усталений, до речі у різних країнах досить різний, спосіб вимірювання часу, а не його номінація. Щоб день, рік чи більший відрізок часу одержав назву, потрібна **подія**, яка виділяє цей часовий індикатор від інших темпоральних відрізків.

П. Донець пропонує до терміна **хрононім** (власна назва часового відрізка) долучити ще термін **евентонім** (власна назва події). Однак хрононіми — то і є саме події: якщо немає події, то немає й хрононіма, тому фактично ці два терміни є синонімами, хоч і з різними дефініціями [2:171-173].

Хрононіми часто пересікаються з топонімами. Їх типологічна опозиція полягає у тім, що топоніми прив'язані до місця, хоч мають зв'язок і з часом. Одне й те ж місто у різні часи звалось *Царичин*, *Сталінград*, *Волгоград*, інше місто — *Єлізаветград*, *Зінов'євськ*, *Кіровоград*. Держава в Азії звалась *Паган* (XI ст.), потім *Бірма*, а з 1989 року — *М'янма*, в Африці давня держава *Боргу* (XIII-XIV ст.) стала *Дагомесю*, яку в 1975 році перейменували в *Бенін*. Держава *Конго* в кінці XX ст. якийсь час називалася *Заїром*, а потім повернула апробовану часом назву *Конго*.

Сказане дозволяє назвати хрононіми топонімами навпаки: топоніми номінують географічні об'єкти, але ці назви прив'язані до певного часу, а хрононіми називають темпоральні відрізки, але ці відрізки прив'язані до певних територій. При цьому назви позначають такі темпоральні частини, які виділяються певною суспільно вагомою подією.

Власне кажучи, перетин хрононімів і топонімів є фактичним перетином часу і простору. Хрононіми — власні назви часових відрізків — подій, що відбуваються в якийсь період і тому локалізовані в часі, а не в просторі. Для події головне: **коли**? Тому вона й визначається передусім часом, належить до окремого онімічного розряду — хрононімії. Але кожна подія відбувається **десь**, у якомусь місці. Тому хрононіми мають і просторову локалізацію, що відбивається в їх найхарактернішому позначенні — топонімічному: *Тунгуський метеорит*, *Біловезька угода* або простіше: *Жовті Води*, *Конотоп*, *Полтава*, *Ватерлоо*, *Крути*, *Чорнобиль*. Битви найчастіше позначаються топонімами, за назвою найближчого географічного об'єкта. Отут і з'являється небезпека поплутання хрононімів і топонімів, оскільки топонім за формою (просторове

позначення) стає хрононімом за змістом (темпоральне позначення). Селище *Марафон* (топонім) стало місцем битви греків з перською армією (битва — теж *Марафон* — хрононім). Греки перемогли. Гінець пробіг 42 км 195 м від місця битви до Афін, сповістив про перемогу й помер. На честь цієї перемоги спортивний біг на вказану дистанцію називається *марафон*, ставши вже апелятивом.

С. М. Співак наводить поетичні рядки: “Pile the bodies high at *Austerlitz* and *Waterloo*. [...] | And pile them high at *Gettysburg* | And pile them high at *Ypres* and *Verdun*” і пояснює: “топоніми використовуються автором задля [...] ефектного компактного вираження історіософічної думки [...]. Кожна з ужитих у творі назв географічних місцевостей насамперед повідомляє назву просторової картини і разом з тим просторової панорами однієї з кривавих баталій, що відбулися в той чи інший час у вказаних місцях” [7:97]. Усе слушно і влучно, тільки тут уже маємо справу не з топонімами, не з “назвами географічних місцевостей”, а з хрононімами, прив’язаними передусім до часу, а не до місця. Тут йдеться про дві битви Наполеона — перемогу (*Аустерліц*) та поразку (*Ватерлоо*), про переламну битву Громадянської війни в США (*Геттісберг*, 1863 р.) і про дві битви Першої світової війни: *Іпр* (місто Іпр у Бельгії, де німці уперше застосували отруйний газ, від чого пізніше з’явилася назва *іприт*) та *Верден* (місто Верден у Франції, в районі якого відбувалася довготривала й найкривавіша битва між французьким та німецьким військами).

Хрононіми можуть залежати від антропоніма, наприклад, *Баттисве нашестя*, *Наполеонівські війни*, *Варфоломійська ніч*, а також творитися від апелятивів: *Середньовіччя*, *Відродження*. Взагалі оніми можуть пересікатися, включатися один до одного найрізноманітнішим чином. Наприклад, відомий кінофільм “Парк Юрського періоду” (англ. “*Jurassic Park*”). Оскільки це назва фільму, то це — **ідеонім**, але він прямо походить від назви парку, тобто **топоніма**, хай фантастичного й дивовижного. У свою чергу назва парку походить від **хрононіма** — одного з трьох періодів Мезозойської ери, що йде безперечно за Тріасовим періодом. Таких онімічних пересічень існує багато, оскільки в реальності та віртуальності переплітаються денотати онімів, що належать до різних фреймів.

Якщо говорити не про джерело постання, а про сутність, то всі

хрононіми можна розділити на дві чітко відмінні групи, які залежать від двох різних розумінь часу. Йдеться про лінійне розуміння: час є рухом з минулого в майбутнє, і про циклічне — щороку повторюється *Великдень*, *Новий рік*, державні та індивідуальні свята, зокрема день народження, щотижня повторюється неділя та ін. Відповідно й події та їх назви, хрононіми, теж бувають лінійними — *Мезозойська ера*, *Сталінградська битва*, *Хіросіма* — й циклічними, повторюваними. Серед циклічних хрононімів ступінь онімічності є нижчим. Скажімо, повторювана щотижня *неділя* і щороку *березень* не є власними назвами, так само й *день залізничника* чи *день вчителя*. Водночас великі циклічно повторювані свята й події — *Великдень*, *Покрова*, *Каннський кінофестиваль*, *Олімпіада* — прийнято вважати власними назвами. Це безперечно так щодо подій, які нумеруються або датуються.

Власне й самі назви часу вказують на його лінійність або циклічність. Лексеми укр. *час* і рос. *время* обидві є праслов'янськими, так чи так засвідченими в усіх слов'янських мовах. При цьому слово *час* має кілька тлумачень, які всі вказують на рух, на лінійне розуміння часу, наприклад, серб. *кесати* “бігти” (В. Махек), а слово *время* добре витлумачується з праслов'янського **vertěti* “вертїти” + *ten* (суфікс віддієслівних іменників: **vertmen* > ст. — сл. *врѣмя* “час”, буквально: “те, що крутиться, циклічно повторюється”). Рос. *время* запозичене зі старослов'янської мови. Народнорозмовна форма з повноголосом є в українських говірках: *верем'я* “погода”.

Відповідно до цього розуміння часу і хрононіми можуть бути або лінійними, або циклічними. Третього їх типу не може бути принципово, як не може бути поєднання лінійного та циклічного сенсу тієї ж назви. Ми говоримо про хрононіми як про назви відрізків часу, оскільки саме час є визначальною прикметою цього онімічного фрейму. Однак фактично хрономім — це не тільки час. Ця власна назва поєднує три компоненти — час, подію (та особлива ознака, що призводить до виділення та номінації певного відрізка часу) й місце (подія відбувається на якійсь території, яка може охоплювати всю земну кулю: *Кайнозойська ера*).

Вже відзначалося, що власні назви, існуючи в ментальних лексиконах різних індивідів, реалізуються в мові як індивідуальні оні-

мічні фрейми. Загальний, мовний онімічний фрейм є просто су-мою індивідуальних фреймів, точніше того спільного, що є в усіх або в більшості індивідуальних онімічних фреймів [3:106-107]. Це означає, що серед онімів є загальновідомі (мовний фрейм), відомі певним групам людей (корпоративні фрейми) і суто індивідуальні, наявні в ментальному лексиконі тільки одної людини власні назви. Останнє — не якісь особливі, неіснуючі за межами даного ментального лексикону лексеми (хоч можливо і таке: В. Хлебников, М. Семенко), а звичайні слова, які в даному ментальному лексиконі є власними, а за його межами — загальними.

Ми згадували, наприклад, 6 січня 2008 року просто як взірць дати, позначеної загальними словами, які власною назвою не є. але 6 січня — то день народження відомого вченого, професора Одеського національного університету Миколи Івановича Зубова, причому 6 січня 2008 року йому виповнилося 60 років, що було відзначено у рамках університету як колегіальне свято. Для самого ювіляра — це його індивідуальний хрононім, індивідуальна власна назва. Таким індивідуальним онімом є назва дня народження кожної людини — вона існує в обсязі одного ментального лексикону.

Кожен онімічний фрейм поділяється за ступенем освоєності (і присвоєності) на кілька кіл — найчастіше на чотири. Серед хрононімів цей поділ серед усіх онімічних фреймів мабуть найбільше помітний, оскільки тут у першому колі найбільше індивідуальних онімів, які є власними назвами тільки для одної людини.

Перше коло індивідуального хрононімічного фрейму передбачає особисту участь у події. Так, для учасників *Великої Вітчизняної війни* вона в першому колі, для тих, хто її не бачив і не брав у ній участі — у другому. Це стосується і всіх інших хрононімів та позначених ними подій. У таких випадках слід уточнити поняття **участь**. Тут довідок не вимагається. Хто й не стояв у мороз на Майдані, але в серці, в словах, у діях був там, для того хрононім *Помаранчева революція* (який ряд газет і досі неправомірно подає в лапках і з малої літери) у першому колі, для інших — у другому. Події, визначні для індивіда і неістотні в світовому чи навіть локальному масштабі (день народження, весілля, довгоочікувана зустріч тощо), не мають своїх власних назв. Проте ми, як зазначалося,

впевнені, що важливі індивідуальні події мають і своє індивідуальне позначення, мають індивідуальні хрононіми. Юрій Лотман та Борис Успенський зазначили, що дитині притаманна “тенденція розглядати всі слова мови як власні назви”, що “у світі дитини на певній стадії розвитку немає спеціальної різниці між власними і невласними назвами” [4:65].

Ця здатність сприймати в ментальному лексиконі загальні назви як власні засвідчує, що йдеться про міфологічну свідомість. Особистісний міф за сучасними уявленнями притаманний кожній людині і в дорослому стані: він “пояснює світ, скеровує особистий розвиток” [1:38]. Він і робить “мої” слова власними, якщо це відповідає особистісному міфові. Інакше кажучи, ті події, що за своїм значенням для особи (чи родини) потрапляють у перше коло індивідуального фрейму, одержують індивідуальні власні назви, у даному випадку — індивідуальні хрононіми. *Мій день народження* — індивідуальна власна назва, а *день народження* іншої людини — знайомої чи знаменитої — загальна назва. Ця теза показує, що кола індивідуального онімичного фрейму формуються ситуацією — об’єктивною дійсністю та її відображенням у ментальному лексиконі. Самі оніми тут відіграють, можна сказати, пасивну роль і підкоряються обставинам.

Друге коло індивідуального хрононімічного фрейму — назви подій, що відбуваються за життя людини, але в яких вона участі не бере: “*Буря в пустелі*” (звільнення Кувейту і перший удар військ США по Іраку), *11-е вересня* (терористичний акт у США) тощо. Третє коло — назви подій, що відбувалися в минулому, до народження людини. Їх багато, і переважно це назви битв і воєн. Така у людства історія. Четверте коло — ті хрононіми, яких людина не знає. Звичайно, ліпше знають своє. Китайці добре знають назви епох своєї історії (за імператорськими династіями чи історично важливими подіями), наприклад *Цзінь*, *Бейчао*, *Саньго*, *Чжаньго*, *Уді*, кожна з яких (з I ст. до н. е.) поділяється на періоди правління (девизи), наприклад *Юнхе* — “Вічна гармонія”. Поряд з цими лінійними хрононімами не менш специфічними є хрононіми циклічні, наприклад: *Дахань* “Великий холод” (20-21 січня), *Лічунь* “Початок весни” (4-5 лютого), *Манчжун* “Колосіння хлібів” (7-8 червня) [8], а для майже всіх європейців вони в четвертому колі.

Звичайно, є українці, що не знають хрононімів *Корсунь*, *Пилява*, *Берестечко* (битви Богдана Хмельницького), є англійці, що не зможуть назвати п'ять *Classic Races* (циклічний хрононім) — класичних скачок [6:125] чи навіть не знають про Війну Червоної й Білої Троянди — *Wars of the Roses* (1455-1485). Однак у нормі більш-менш освічені люди це знають. Загалом можемо констатувати: індивідуальні хрононімічні фрейми у різних людей дуже різняться між собою.

Таким чином, усі онімічні фрейми мають різне наповнення, різну потужність, але однакову організацію і однакові принципи наповнення. У всіх індивідуальних онімічних фреймів є найближче коло (наймення рідних та друзів у антропонімічному фреймі, мала батьківщина в топонімічному, складники вірувань індивіда в теонімічному, об'єкти безпосередньої участі в ергонімічному) і найдалше (найчастіше воно за рахунком є четвертим) коло невідомості, що лежить за межами ментального лексикону і є потенційним джерелом поповнення ближчих кіл і сферою, куди випадають з пам'яті забуті індивідом оніми. Таку засадничу структуру мають усі індивідуальні онімічні фрейми. Різні індивідуальні онімічні фрейми в одному ментальному лексиконі, звичайно, розрізняються мовною свідомістю, бо включаються в дію в різних життєвих обставинах. Однак вони не становлять розмежованих, відокремлених одна від одної онімічних систем. Існує більш чи менш усвідомлене розуміння, що все це — власні назви, різні домени яких мають більше спільного, ніж відмінного. Розглянуті вище факти пов'язаності різних видів хрононімів красномовно підтверджують цю думку. Так само онімічні фрейми знаходяться в щільних зв'язках з іншими секторами ментального лексикону. Це видно як з генетичного погляду (власні назви прямо чи опосередковано творяться від загальних), так і — що найголовніше — з погляду їх ментального буття. Ми лише починаємо розуміти, наскільки вагомими чинниками є власні назви в збереженні, обробці та переробці інформації в їх ментальному бутті. Викладені факти дають також змогу запропонувати розгорнуте визначення хрононімів, що є лінійними або циклічними назвами відрізків часу, відмежованого певною подією (якої завгодно тривалості) і прив'язаними до певної території.

1. Бердко И. В. Интерпретативная модель личной мифологии // Мова і культура. — К., 2003. — Вип. 6, т. 2.
2. Донец П. Н. О категории “эвентонима” // Вісник Харківського нац. ун-ту. — X, 2002. — № 567. Лінгвістичні й дидактичні проблеми іншомовної комунікації.
3. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія. — Одеса, 2006.
4. Лотман Ю. М., Успенский Б. А. Миф — имя — культура // Ю. М. Лотман. Избранные статьи: В 3 т. — Таллинн, 1992. — Т. 1. Статьи по семиотике и типологии культуры.
5. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. — 2-е изд. — М., 1988.
6. Рум А. Р. У. Великобритания. Лингвострановедческий словарь. — М., 1999.
7. Співак С. М. Власна назва в комунікаційно-смысловій структурі віршованих текстів американської поезії ХХ століття: Комунікативно-когнітивний підхід: Дис. ... канд. філол. наук. — К., 2003.
8. Чжоу Шао Бо. Номінація відрізків часу в різноструктурних онімічних просторах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Донецьк, 2004.

НАШІ АВТОРИ

БАБІЙ Юлія Борисівна — кандидат філологічних наук, викладач Миколаївського державного університету

БОЄВА Евеліна Володимирівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Південноукраїнського державного педагогічного університету

ВІТ Юлія Віталіївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови ОНУ

ЗАІНЧКОВСЬКА Олена Віталіївна — аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету

ІВАНОВА Наталя Георгіївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів ОНУ

КАРПЕНКО Олена Юріївна — доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри граматики англійської мови ОНУ

КАРПЕНКО Юрій Олександрович — член-кореспондент Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ОНУ

МЕЛЬНИК Галина Іванівна — аспірантка кафедри української мови ОНУ

МИКИТИН-ДРУЖИНЕЦЬ Марія Львівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ОНУ

НЕМИРОВСЬКА Олександра Федорівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Південноукраїнського державного педагогічного університету

НОВИКОВА Юлія Миколаївна — асистент кафедри прикладної лінгвістики та етнології Донбаської національної академії будівництва та архітектури

ОРЛОВ Віталій Володимирович — старший викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів ОНУ

ПЕТРЕНКО Оксана Дмитрівна — кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету

ШОТОВА-НІКОЛЕНКО Ганна Василівна — кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Одеського державного екологічного університету

ЗМІСТ

М. Л. Микитин-Дружинець

Психофоносемантика жіночого іменника 3

Ю. О. Карпенко

Навколо східнослов'янської етнонімії 8

Г. І. Мельник

Міркування про теоретичні засади літературної ономастики 20

О. Ф. Немировська

Хрононіми як показник історичного часу (на матеріалі роману І. С. Нечуя-Левицького “Гетьман Іван Виговський”) 28

Н. Г. Иванова

Препонент терміна батионим: етимологія, семантика, структура . . . 36

Ю. М. Новикова

Назви осіб за родинними стосунками в основах сучасних прізвищ Центральної та Східної Донеччини 41

Ю. Б. Бабій

Функціонування прізвищевих субстантивів, співвідносних з особовими іменами, у середній наддніпрянщині 52

О. В. Зайнчовська

Мікротопоніми Південно-Східного Поділля, похідні від апелятивів 60

Е. В. Босва

Онімний простір в художньому світовідтворенні Григорія Сковороди 72

Г. В. Шотова-Ніколенко

Ономастичні перифрази в поезії Дж. Г. Байрона 81

О. Д. Петренко

Поетонімосфера повісті Р. Дала для дітей “Danny the champion of the World” 88

Ю. В. Вит

Эпонимы в англоязычной офтальмологической терминологии 94

В. В. Орлов

Особенности употребления имени собственного в публичной
речи политика 101

О. Ю. Карпенко

Структура хрономічного фрейму 111

Наші автори 119

Записки з ономастики

З-324 Вип. 11: 3б. наук. праць / Відп. ред. Ю. О. Карпенко. —
Одеса: Астропринт, 2008. — 124 с.
Укр. та рос. мовами.

ББК 81.031.4я5
УДК 801.311/.313(066)

Наукове видання

**ЗАПИСКИ
З ОНОМАСТИКИ**

Випуск 11

Збірник наукових праць

Українською і російською мовами

Відповідальний редактор **Ю. О. Карпенко**

Зав. редакцією *Т. М. Забанова*
Технічний редактор *М. М. Бушин*

Здано у виробництво 26.12.2007. Підписано до друку 29.02.2008.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура «Newton». Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 7,21. Тираж 300 прим. Вид. № 042. Зам. № 514.

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21.
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25.
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com
Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

**Записки
з ономастики**

Випуск 11

Збірник наукових праць

**Opera
in onomastica**

Fascicullum 11